

Motivacioni zyrtar i Akademisë Suedeze për dhënien e Çmimit Nobel në Letërsi 2026 Anne Carson-it, i shpallur më 8 tetor 2026, është: “For her bold and inventive oeuvre that, in playful dialogue with the classical tradition, has created new forms for contemporary literature”. “Për krijimtarinë e saj të guximshme dhe novatore, e cila, në një dialog lozonjar me traditën klasike, ka krijuar forma të reja për letërsinë bashkëkohore.”

Fituesja e Nobel 2026 ANNE CARSON Arti i poezisë

Intervistoi Will Aitken për Paris Review

Leximi i librave në anglisht nga të rinjtë: një mundësi më shumë apo një rrezik për shqipen?

Nga Mariana Ymeri (fq. 20)

SHËNIME MBI LIBRAT

Për nga “Porta e ngushtë e purgatorit” të autorit Besnik Mustafaj

Nga Anxhela Pashaj (fq. 9)

Për Pojanakun, në ditën e lindjes së poetit

Nga Istref Haxhillari (fq. 7)

Shënime për romanin “Shpërftyrimi” të autorit Odise Kote, “Toena”

KOHA NË ABSURD

Nga Zija Vukaj (fq. 8)

Kur dora dorëzohet, fillon arti i Tedi Papavramit

Nga Minella Aleksi (fq. 21)

Në Festivalin Ndërkombëtar të filmit në Tiranë (TIFF) u shfaq filmi “Harku dhe Peneli”, i cili nuk ka qenë fillimisht një ide filmi. Ka qenë një zbulim personal artistik, një takim që më pas u shndërrua në ide kinematografike.

Naxhi Bakalli: Muza dhe Artisti

Nga Ilir Shaholli (fq. 10)

Struktura dekorative, pothuajse e fragmentuar dhe ritmike, duket se përkthen vizualisht dridhjen e emocionit: vija të thyera, ndërthurje, forma gjeometrike që kujtojnë rrahje të përsheptuara, mendime të mbivendosura...

Muaji i letërsisë dhe arteve, QKLL dhe një thirrje për krijim

Nga Xhevair Lleshi

Po sikur MUAJI I LETËRSISË DHE ARTEVE të mos shpallte fare aktivitete, por të shpallte një THIRRJE PËR NJË VEPËR? Kjo e Thirrjes për një vepër, është konkrete dhe tingëllon bukur... Po. Kjo është pika ku projekti fillon të ketë identitet. «Thirrje për një vepër», Thirrja për Krijimtari nuk tingëllon si një tjetër aktivitet kulturor; është një ftesë për të krijuar.

(fq. 6)

Instalacioni imersiv i artistit Arkond Canaj, fitues i Çmimit të Parë të Edicionit të Dytë të Bienales Ndërkombëtare të Artit Bashkëkohor të Durrësit 2026, e vendos njeriun përballë një pyetjeje të thjeshtë dhe të thellë: a mund të ndërtojmë pa e pushtuar jetën?

“Salarium”: një mundësi për bashkëjetesë

Nga Ph.D. Oltsen Gripshi

Historian dhe Estet Arti (fq. 23)

Shënim nga botuesja Arlinda Dudaj dhe nga përkthyesi për “Endacaku i yjeve” të Jack London-it.

Më fal, Xhek, por nuk të paskam njohur!

Nga Flor Agalliu

(fq. 22)

BIBLIOTEKË

Enver Kushi (fq. 7)

Stavros

Poezi botërore (fq. 12)

Funeral bluz

Përktheu: Roland Gjoza (fq. 14)

Bislim Ahmetaj

Vjollca

Preng Maca (fq. 16)

Miqve poetë, në anën

tjetër të dritës

Shkëlzen Halimi (fq. 18)

Lisi që e mbajti

qiellin e dhimbjes

Arben Meksi (fq. 15)

Karikatura e së shtunës

Drama e Çehovit me regji të Driada Dervishit, në Teatrin Kombëtar

MUZG NË KOPSHTIN E QERSHIVE

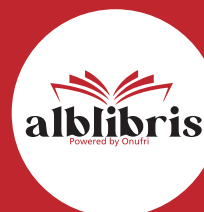
Nga Josif Papagjoni

(fq. 19)

Libri shqip në SHBA & KANADA

Dërgesa të shpejta dhe të sigurta

www.albilibris.al

INTERVISTUESI

Dua ta nis me poezinë tuaj “Strofa, sekse, joshje”. Ka një varg aty që më ndali në mes të leximit: “Poezia ime personale është një dështim.” Më bëri të pyesja veten për dy gjëra: Çfarë quani poezi personale? Dhe a e ndieni vërtet si dështim, apo është thjesht uni lirik i poezisë që flet?

CARSON

Epo, mendoj se në poezi të ndryshme ka shkallë të ndryshme të pranisë së unit. Disa më duken larg meje dhe disa shumë pranë, dhe ato që janë shumë pranë zakonisht nuk thonë atë që dua unë të thonë. Dhe kjo është e vërtetë për unin lirik të poezisë, por është e vërtetë edhe për mua vetë.

INTERVISTUESI

Kur i riktheheni “Esesë së qelqtë”, për shembull, a e konsideroni një poezi personale? A e shihni si dështim?

CARSON

E shoh si një lojë në sipërfaqe me gjëra që doja t’i kuptoja më në thellësi. Besoj vërtet se kam aftësinë të regjistroj fakte shqisore dhe emocionale — të ndërttoj një sipërfaqe bindëse të mënyrës si përjetohet jeta, si ajo fizike, ashtu edhe ajo emocionale. Por, kur shkrova “Esenë e qelqtë”, doja të bëja edhe diçka që do ta quaja të kuptuarit e mënyrës si përjetohet jeta, dhe nuk besoj se ia arrita.

Nuk e di as se çdo të thoshte ta arrije këtë, por, kur lexon Virginia Woolf-in ose George Eliot-in, të mbetet një aromë të kuptuari — kjo erë në kokë nga diçka që e ke përjetuar dhe e ke kuptuar bashkë me personazhet e rrëfimit. Kur mendoj për atë që shkruaj unë, nuk e ndiej këtë.

INTERVISTUESI

A ndodh kjo sepse është ende pjesë e përvojës suaj personale, që vazhdoni ta jetoni?

CARSON

Epo, është e mundur. Por si mund t’i gjykojë vallë njeriu këto gjëra?

INTERVISTUESI

Apo mund të jetë një dështim për ju, por një sukses për këdo tjetër që e merr për ta lexuar?

CARSON

Besoj se po, sepse kjo kapje e sipërfaqes së faktit emocional u shërben të tjerëve, pasi i shkund dhe i shtyn të mendojnë, ta kryejnë vetë aktin e të kuptuarit. Por prapëseprapë nuk mendoj se e kam çuar mendimin deri në fund.

INTERVISTUESI

Ka edhe një varg tjetër të “Strofa, sekse, joshje” — “Dua të jem e padurueshme” — që më duket se shpreh me saktësi atë që jeni si shkrimtare.

CARSON

Më kujtohet si m’u sul ajo fjali në errësirë, si një akullnajë. Ndihesha si një anije që po shkonte drejt Polit të Jugut, kur befas nga errësira doli me vrull një akullnajë, dhe unë thjesht e hodha në letër. E pranoj se ajo e përshkruan saktë ndikimin që kam te njerëzit dhe që zgjedh të kem. Nuk e di saktësisht pse ndodh kështu.

INTERVISTUESI

Dikur keni thënë se e kishit fjalën për të qenët e padurueshme në kuptimin metafizik.

CARSON

Epo, po, s’mund të ishte në kuptimin fizik, apo jo? Veç po të sillesha vërdallë duke i rrahur njerëzit.

INTERVISTUESI

Ka edhe ditë të tilla.

CARSON

Me sende të mprehta. Është e vërtetë, prandaj shkoj në kurs boksi, që t’i mësoj këto shkathtësi. Por, natyrisht, ky është vetëm boks me hijen, siç i thonë.

INTERVISTUESI

Pra, nuk keni mundësi të goditni vërtet njeri?

Motivacioni zyrtar i Akademisë Suedeze për dhënien e Çmimit Nobel në Letërsi 2026 Anne Carson-it, i shpallur më 8 tetor 2026, është: **“Për krijimtarinë e saj të guximshme dhe novatore, e cila, në një dialog lozonjar me traditën klasike, ka krijuar forma të reja për letërsinë bashkëkohore.”**

ANNE CARSON

Arti i poezisë

Anne Carson dhe unë u takuam për herë të parë në vitin 1988, në një seminar shkrimtarësh në Kanada, dhe që prej asaj kohe kemi lexuar veprat e njëri-tjetrit. Intervista që vijon ndërthur bisedat tona të zakonshme me diskutime mbi temat që përshkojnë krijimtarinë e saj: misticizmin, lashtësinë, obsesionin, dëshirën.

Carson lindi më 21 qershor 1950 në Toronto, femija i dytë dhe i fundit i çiftit Margaret dhe Robert Carson. E ëma ishte amvisë; i ati punonte në bankën Toronto Dominion. Gjatë fëmijërisë së saj, familja zhvendosej sipas transferimeve të të atit nga një bankë në tjetrën, në qyteza të Ontarios si Stoney Creek, Port Hope dhe Timmins.

Në vitet shtatëdhjetë, Carson ndoqi studime klasike në Universitetin e Torontos dhe më pas studioi greqishten e lashtë nën drejtimin e studiuesit të shquar të antikitetit Kenneth Dover, në Universitetin e St. Andrews-it në Skoci. Në vitin 1981, u kthye në Universitetin e Torontos për të shkruar disertacionin e doktoratës mbi Safon, që më vonë u shndërrua në librin “Erosi i hidhur e i ëmbël” — një traktat i shkurtër e i ngjeshur mbi rolin qendror të mungesës në dëshirë. Sot, Carson jeton në Ann Arbor, ku jep mësim në fushën e studimeve klasike dhe të letërsisë së krahasuar në Universitetin e Michiganit.

Ndonëse gjithnjë ka ngurruar ta quajë veten poete, Carson ka shkruar një lloj poezie heretike thujse gjatë gjithë jetës. Krijimtaria e saj është ngulmuese dhe novatore, një ndërthurje zhanresh e stilesh që për vite me radhë nuk arriti të tërhiqte vëmendjen. Në fund të viteve tetëdhjetë, disa revista letrare në Shtetet e Bashkuara filluan t’ia botonin shkrimet. Në Kanada gjeti shumë më pak mirëpritje, dhe vetëm kur Carson ishte dyzet e dy vjeçe, një shtëpi e vogël botuese kanadeze, Brick Books, i botoi librin e parë me poezi, “Biseda të shkurtra”.

Nga mesi i viteve nëntëdhjetë, Carson nuk përpiquej më të gjente botues; përkundrazi, botuesit garonin për ta gjetur atë. Njëri pas tjetrit, brenda një kohe të shkurtër, u botuan tre vëllime me poezi dhe ese — “Ujë i thjeshtë: ese dhe poezi” (1995), “Qelqi, ironia dhe Zoti” (1995), “Burrat jashtë orarit” (2000) — si dhe një roman në vargje, “Autobiografia e së kuqes” (1998), që ndërthur krejt natyrshëm mitin grek, homoseksualitetin dhe jetën në qytezat e Ontarios. Më pas erdhën dy libra në dukje akademike: “Ekonomia e së pahumburës” dhe përkthimi i saj i poezive të Safos, “Në mos, dimër”, të dy në vitin 2002.

Çmimet dhe vlerësimet vërshuan njëri pas tjetrit: një bursë Guggenheim (1995), çmimi Lannan (1996), çmimi Pushcart (1997), një bursë MacArthur (2000) dhe çmimi Griffin për poezi (2001). Në vitin 2002, Carson u bë gruaja e parë që mori çmimin anglez T. S. Eliot për poezi, për librin “Bukuria e bashkëshortit: një ese trillimore në 29 tango”.

Prej disa vitesh, Carson po punon për një operë me tekst të recituar, për tri gra mistike: Afërditën, heretiken franceze të shekullit XIV Marguerite Porete dhe Simone Weil. Vitin e ardhshëm, Random House do të botojë “Çkrijimi”, që përfshin operën me të njëjtin titull, krahas poezive dhe eseve të reja.

Intervistën që vijon e nisëm menjëherë pas Krishtlindjeve të vitit 2002. E rraskapitur nga angazhimet e gëzueshme të festave, Carson u shtri në një divan të veshur me kadife të hollë portokalli dhe biseduam për disa orë, duke marrë fuqi nga filxhanët me çaj oolong.

CARSON

Nuk godet njeri, jo.

INTERVISTUESI

Por a mendoni shpesh të goditni dikë?

CARSON

Në kursin e boksit, po. Prandaj shkoj. Gjithnjë habitesh se kush të shfaqet në mendje për ta goditur. Zakonisht nuk janë ata që pret.

INTERVISTUESI

A ju nxit trajneri t’i thërrisni me zë të lartë emrat e atyre që keni në shënjestër?

CARSON

Jo, por do të ishte një ide e mirë.

INTERVISTUESI

Trajneri im e bënte këtë. Vetëm se unë isha në një grup të përbërë kryesisht nga gra, dhe ato bërtisnin “George”, “Fred”, “Tom”, kështu që edhe unë u futa në lojë dhe bërtita: “Pierre!” Pati një çast heshtjeje, pastaj gjithë të tjerët në grup bërtitën: “Pierre!” Dhe për një copë herë, të gjithë e morëm me grushte Pierre-in.

CARSON

Bukur. Të qenët e padurueshme thujse nuk çon kurrë në atë lloj hareje në grup. Është një veprimtari më vetmitare. Në të vërtetë, nuk e di çdo të thotë të jesh e padurueshme, por besoj se ndikimi që kam te njerëzit qëndron pjesërisht në vënien e gjithçkaje në teh, aty ku ata edhe magjepsen nga personi apo nga shkrimi, edhe tmerrrohen krejt nga një zbulësë, ose nga pranimi i një zbuluese, që thujse po ndodh, por nuk ndodh kurrë plotësisht.

INTERVISTUESI

Një lloj drite verbuese.

CARSON

Po, një dritë verbuese që vjen nga pas dekorit të skenës ku qëndroj unë. Pra, po të jem një aktore e vogël në skenë, nga pas meje vjen kjo dritë e tmerrshme, verbuese. Dhe njerëzit e ndiejnë. Unë nuk e ndiej, por jam e vetëdijshme se më kalon përbri, dhe në fytyrat e tyre shoh tronditje të përzier me atë gjënë tjetër. Mendoj se prandaj nganjëherë u dukem e frikshme njerëzve. Sepse kjo dritë verbuese përzihet me një hijeshi fëmijërore që të çarmatos. Dhe atyre u duhet të përballen me të dyja.

INTERVISTUESI

Por çfarë është kjo dritë verbuese?

CARSON

Nuk e di. Është thjesht tmerr absolut. Është përplasja me faktin se vdes i vetëm. Mendon për këtë herë pas here gjatë gjithë jetës, dhe kjo vazhdon të mos ketë kuptim përballë gjithë përpjekjeve të vogla që bën për të qenë i lumtur, për të pasur miq e për të kaluar kohën.

INTERVISTUESI

A e mbart gjithkush me vete atë dritë verbuese? Mos është thjesht më e dukshme pas jush?

CARSON

Mendoj se të gjithë mund ta përjetojnë, vetëm se e maskojnë në mënyra të ndryshme. Unë, për ndonjë arsye, kam më pak mënyra për ta maskuar.

INTERVISTUESI

A mendoni se e keni pasur gjithmonë? Si ka qenë fëmijëria juaj? E di që jeni shpërngulur shpesh.

CARSON

Im atë ishte bankier dhe, në sistemin kanadez, të gjithë bankierët lëvizin nga një vend në tjetrin, sepse bankat e kanë si rregull t’i transferojnë drejtuesit çdo tre vjet. Për t’u dhënë përvojë me bashkësi të ndryshme dhe me lloje të ndryshme veprimtarie bankare. Është e vështirë për familjen, e mirë për bankën.

INTERVISTUESI

Pra, çdo tre vjet shkonit në një shkollë të re?

CARSON

Pak a shumë, po. Dhe besoj vërtet se kjo m’i zhvilloi aftësitë për të mbijetuar. Më kujtohet se ç’mendova një ditë, teksa po dilnim me makinë nga rrugica e shtëpisë dhe unë po u jepja lamtumirën me dorë miqve të mi më të mirë, të cilët nuk do t’i shihja më kurrë, më kujtohet se mendova: Epo, herën tjetër që të shkoj diku, thjesht nuk do të zë miqësi me njeri; vërtet nuk ka të ardhme kjo punë. Kështu që ndieja se po mbyllesha në vetvete, se po mbyllja porta.

Will Aitken

INTERVISTUESI

Nuk zutë miqësi të reja në qytetin tjetër?

CARSON

Zura, por me kalimin e kohës, me pak më shumë kujdes. Të paktën gjysma e mendjes sate mendon gjithmonë: Do të iki; kjo nuk do të zgjasë. Është një qëndrim i mirë budist. Po të isha budiste, kjo do të më ndihmonte shumë. Kështu siç është puna, jam thjesht e trishtuar.

INTERVISTUESI

Po të ishit budiste, do të kishit përparuar mjaft në rrugën drejt ndriçimit.

CARSON

Përkundrazi, i jam shmangur ndriçimit me vendosmëri.

INTERVISTUESI

Dua të flasim pak për Greqinë e lashtë. A filluat ta studionit greqishten në shkollën e mesme?

CARSON

Po. Në klasën e trembëdhjetë.

INTERVISTUESI

A e kuptuat menjëherë se do t’jua ndryshonte jetën?

CARSON

Po, menjëherë. Zonja Cowan filloi të më mësonte greqisht — ishte mësuesja jonë e latinishtes në shkollën e mesme, në Port Hope — por dinte edhe greqisht, ndaj u ofrua të ma mësonte, meqë kishte marrë vesh se më interesonte. Mësimin e bënim gjatë pushimit të drekës.

INTERVISTUESI

Nuk kishte një klasë për greqishten?

CARSON

Jo. Askush nuk kishte interes përveç meje. Lexonim bashkë Safon dhe kjo ishte thjesht revolucionare. Nuk i njoh të gjitha gjuhët e botës — ndoshta, po të dija sanskritisht e kinezisht, do të mendoja ndryshe — por greqishtja ka diçka që duket se depërton më thellë në fjalë se çdo gjuhë moderne. Kështu, kur lexon greqisht, je thellë te rrënjët, aty ku fjalët bëjnë punën e tyre, ndërsa në anglisht jemi në majë të pemës, nëpër degë, duke u hedhur sa andej, sa këtej. Ishte mahnitëse për mua, një zbulesë. Dhe vazhdon të jetë mahnitëse, vazhdon të jetë si një liman që të mirëpret gjithmonë. I çuditshëm, por mikpritës.

INTERVISTUESI

Shumë njerëz thonë se grekët e lashtë janë në të vërtetë bashkëkohësit tanë. A jeni dakord?

CARSON

Nuk më duket se gjërat e lashta kanë ndonjë lidhje të madhe e të drejtpërdrejtë me ato të sotme. Në vitet shtatëdhjetë e tetëdhjetë, kur po kryeja studimet dhe jepja mësim, ishte në frymën e kohës të pohohej se puna e një studiuesi të antikitetit ishte të gjente te lashtësia atë që vlente për të tashmen dhe të shpikte kurse që t’i bindnin studentët se, duke studiuar grekët e lashtë, mund të mësoje gjithçka që duhej të dije për jetën moderne. Epo, kjo është e çuditshme, për të mos thënë më shumë. Ajo që të magjeps te grekët është se të shfaqen tek-tuk ngjashmëri, të ngulitura në një tjetërsi të pabesueshme, në këtë peizazh të stërmadh bindjesh të çuditshme për botën dhe reagimesh ndaj jetës që nuk kanë kurrfarë kuptimi.

INTERVISTUESI

Pra, është kjo tjetërsi e dendur, që ti thjesht dëshiron ta njohësh. Nëse ka lidhje me të sotmen apo jo, kjo nuk ka rëndësi.

CARSON

Një gjë që vërtet e kuptoj te grekët është se edhe ata e kuptonin dhe e vlerësonin tjetërsinë. Këtë përfaqëson perëndia Dionis si parim — parimin e përballjes me diçka kaq tjetër, sa të flak jashtë vetes, në një vend ku, megjithatë, je ende brenda vetes; ka një lidhje me veten si me një tjetër. Është ajo që ata e quajnë ekstazë. Grekët e shpikën këtë koncept, por edhe e mishërojnë për ne, çka mund të jetë thjesht qasja jonë utilitariste ndaj tyre. Por kush e di. Ne do t’i vështrojmë gjithmonë grekët duke u përpjekur të kuptojmë se cilët janë ata në raport me atë që jemi ne. Nuk mund të dalim jashtë, të zëmë një pozicion të tretë dhe të gjykojmë si ata, ashtu edhe veten.

INTERVISTUESI

Nga një pozicion i rehatshëm e objektiv?

CARSON

Nuk ka pozicion objektiv.

INTERVISTUESI

Shumica e njerëzve nuk e dinë se, përveçse artiste e fjalës, jeni edhe artiste pamore. Ju krijoni libra — nga një libër të vetëm për çdo person. Më kujtohet se një herë po udhëtonim nëpër viset fshatare të Ontarios, gjithçka ishte e bardhë, dhe në një çast ju treguat me dorë diku në largësi dhe thatë: “Dikur kam jetuar atje.” Më duket se ishte Port Hope? Vështrova jashtë dhe mendova: Atje nuk ka jetuar njeri. Nuk kishte asgjë fare. Pastaj më zgjatët atë libër të bardhë që kishit bërë për vëllanë tuaj, Michael-in, pas vdekjes së tij.

CARSON

Kur shkoj me tren nga këtu për në Toronto, gjithmonë i druhem kalimit nëpër Port Hope, sepse është një vend ku familja ime jetoi gjashtë a shtatë vjet, prindërit e mi rreth pesëmbëdhjetë vjet dhe vëllai im herë pas here, ndaj libri, meqë flet për të, lidhet me atë vend. Por është një vend ku jeta e të gjithëve u shkatërrua. Kjo është shprehje tepër e fortë. Ishte një vend ku të gjithë ne, im vëlla dhe unë, u përballëm me fundin e adoleshencës. Pra, kjo është diçka me peshë.

INTERVISTUESI

Pra, e shkruat librin si një mënyrë për të mbajtur zi për vëllanë tuaj?

CARSON

Po, e shkrova librin sepse, kur vdiq im vëlla, kisha njëzet e dy vjet pa e parë. Ai ishte një enigmë për mua. Vdiq papritur në një vend tjetër dhe ndjeva nevojën t’i mblidhja copëzat e historisë së tij dhe ta shndërroja në diçka që mund të përmbledhje brenda një forme. Pra, është një vajtim në kuptimin e një përpjekjeje për ta përmbledhur brenda një forme një njeri, kur nuk mund ta arrish më.

INTERVISTUESI

Dhe mbështetej në një vajtim të lashtësisë klasike, apo jo?

CARSON

Mbështetet në një poezi të Katulit, poetit romak të shekullit I para erës sonë, të cilit i vdiq i vëllai në Trojë, ndërsa vetë Katuli jetonte në Itali. Katuli udhëtoi për në Trojë, në Azinë e Vogël, e varrosi të vëllanë dhe shkroi një poezi për të, që ka refrenin ave atque vale (mirupafshim e lamtumirë). Në librin tim e shtypa tekstin e poezisë dhe pastaj e zbërtheva. Sapo lexova një artikull ku citohet kjo thënie e T. S. Eliot-it: “Poezia është pikësim.” Pas saj vinte një citim nga Jacques Lacan-i: “Arsyeja pse i drejtohemi poezisë nuk është të gjejmë urtësi, por ta zbërthejmë urtësinë”, që m’u duk fantastik. Kështu, në këtë libër e zbërtheva poezinë e Katulit, nga një fjalë për faqe, dhe vendosa në anën e majtë fjalën latine me përkufizimin e saj leksikor, ndërsa në të djathtën një fragment nga një kujtim i jetës së tim vëllai, që lidhej me anën e majtë të faqes. Kur zëri i fjalorit nuk lidhej me kujtimin, e ndryshoja. Pra, futa kontrabandë edhe ca gjëra që nuk janë krejt autentike. Por kjo i lidh në një tërësi anën e majtë me

të djathtën, kështu që e tëra rrëfen historinë e përkthimit të poezisë dhe njëkohësisht zbërthen kujtimin tim për jetën e tim vëllai.

INTERVISTUESI

Keni përdorur edhe fotografi familjare — por kryesisht vetëm sfondet. Përse?

CARSON

Vura re se planet e para të shumicës së fotografive tona familjare dukeshin krejt banale, ndërsa sfondet ishin të llahtarshme, të tmerrshme dhe plot përmbajtje. Kështu, i veçova sfondet duke i prerë, sidomos pjesët ku hijet e njerëzve në plan të parë binin në sfond në mënyra të mistershme. Sfondet janë plot të vërtetë.

Në anën e djathtë përdora edhe copëza teksti nga letrat e Michael-it, copa të vetë letrave, disa nga përgjigjet e sime mëje ndaj letrave të tij, bojë, plastikë, kapëse metalike dhe sende të tjera dekorative. U përpoqa gjithashtu t’i jepja librit, në anën e majtë, një patinë vjetërsie — meqë supozohet të jetë një poezi e vjetër romake — duke i njomur faqet në çaj, çka u dha një nuancë të mistershme në ngjyrë sepia.

INTERVISTUESI

Po mendoja për parapëlqimin tuaj për gjërat e vjetra e të dëmtuara.

CARSON

Kur bëhet fjalë për sipërfaqet, përsosmëria është më pak interesante. Për shembull, një faqe me një poezi është më pak tërheqëse se një faqe me një poezi dhe ca njolla çaji. Sepse njollat e çajit shtojnë pak histori. Është një qasje historike. Në fund të fundit, tekstet e grekëve të lashtë na mbërrijnë si rrënoja, dhe unë e admiroj këtë — shtresat e kohës që ke përpara kur vështron fletë papirusi të prodhuara në shekullin III para erës sonë, pastaj të kopjuara, pastaj të mbështjella rreth një mumjeje për nja dyqind vjet, pastaj të zbuluara e të vendosura në një muze, e të bashkuara copë pas cope nga nëntë zotërinj të ndryshëm, e të rikthyer a në muze, e të nxjerra përsëri, e të fotografuara, e të përfshira në një libër. Të gjitha ato shtresa shtojnë gjithnjë e më shumë jetë. Mund të bësh diçka të ngjashme edhe në jetën tënde. Njollat në rroba.

INTERVISTUESI

A ju ndihmoi krijimi i librit ta kuptonit vëllanë tuaj?

CARSON

Jo. Nuk mendoj se pati kurrfarë ndikimi në të kuptuarit tim. Një tjetër dështim i personales, besoj. Në fund arrita në përfundimin se pikëllimi nuk ka të bëjë me të kuptuarit. As vajtimet. Ato kanë të bëjnë vetëm me krijimin e diçkaje të bukur nga kaosi i shëmtuar që të mbetet kur vdes dikush. Dëshiron ta shndërrosh në diçka të mirë. Dhe për mua, ta bësh të mirë do të thotë ta shndërrosh në një objekt që të emocionon dhe është i bukur për t’u parë.

INTERVISTUESI

Është interesante që thatë “objekt”. Sepse poezitë tuaja të japin më shumë ndjesinë e objekteve sesa të poezive. Duken të ndërtuara, si një pikturë.

CARSON

Po, brenda së cilës udhëton. Mendoj se këtë duhet të bëjnë poezitë, dhe mendoj se këtë kanë parasysh të lashtët kur flasin për imitimin. Kur flasin për poezinë, flasin për mimezën si për veprimin që poezia ushtron realisht mbi lexuesin. Disa mendojnë se kjo do të thotë që poeti fotografon një ngjarje dhe në faqe ke një regjistrim të përsosur të saj. Por nuk mendoj se është kështu; mendoj se një poezi, kur funksionon, është një veprim i mendjes i fiksuar në një faqe, dhe lexuesi, kur ndërvepron me të, duhet të hyjë në atë veprim. Mendja e tij e përsërit atë veprim dhe udhëton sërish përmes atij veprimi, por është vetja jote që lëviz përmes një mendimi, përmes një veprimtarie të të menduarit, kështu që, kur arrin në fund, je ndryshe nga ç’ishe në fillim dhe e ndien atë ndryshim.

INTERVISTUESI

Pra, është një veprim si për shkrimtarin, ashtu edhe për lexuesin.

CARSON

Po, pikërisht, dhe ata e ndajnë atë në mënyrë artificiale. Shkrimtari e ka kryer shumë kohë më parë, por ti prapëseprapë, kur je brenda tij, ndien se po lëviz me mendjen e dikujt tjetër përmes një veprimi.

INTERVISTUESI

A ju kujtohet kur e ndiet për herë të parë nevojën për ta kryer atë veprim — kur filluat të shkruanit?

CARSON

Më kujtohet një ditë në klasën e dytë, kur duhej të vizatonim një oborr ferme dhe mësuesja na tha se mund të shkruanim edhe një histori mbi vizatim, po të donim, për të shpjeguar oborrin tonë. Ai ishte vërtet një çast kthese. Të bashkoje historinë me vizatimin. Libri im i parë me poezi, “Biseda të shkurtra”, fillimisht ishte një varg vizatimesh vetëm me tituj. Pastaj i zgjerova pak titujt dhe më pas, dalëngadalë, kuptova se askujt nuk i interesonin vizatimet, kështu që thjesht i shkëputa titujt, dhe ata u bënë kokrriza të një ligjërate.

INTERVISTUESI

Pra, poezia për troftën fillimisht kishte edhe vizatime troftash?

CARSON

Poezia për troftën ka një vizatim të një peshkatari. Dorëshkrimin e kam në shtëpi, me të gjitha vizatimet. Vizatimet e mia nuk i kanë pëlqyer kurrë askujt. Nuk mendoj se isha aq e zonja. Ndoshta mund të isha bërë e zonja po të vizatoja aq sa shkruaja, por është më e frikshme të vizatosh. Të zbulon më shumë. Në vizatim nuk mund të maskohesh.

INTERVISTUESI

Gjithmonë kam menduar se, meqë shkrimi ishte veprimtaria juaj kryesore, vizatimin e kishit si një lloj çlodhjeje.

CARSON

Jo, nuk e bëj për këtë.

INTERVISTUESI

Shkrimi është çlodhje për ju?

CARSON

E dini, mund të renditja gjërat që kam vënë re, por nuk është kjo arsyeja pse i bashkova; ky do të ishte një shpjegim i mëvonshëm. I bashkova rastësisht. Dhe kjo është në rregull, më pëlqen t’i bëj gjërat rastësisht. Por ajo që më intereson është kjo: pasi të ketë ndodhur rastësia, pasi të më ketë qëlluar t’i kem Simonidin dhe Paul Celan-in bashkë mbi tryezë, çfarë bëj me lidhjen mes tyre? Ajo që bëj me të varet nga të gjitha mendimet që kam pasur gjatë jetës deri në atë çast dhe nga ajo që jam në atë çast. Mund të jenë Simonidi dhe selinoja, nuk ka rëndësi; ka rëndësi vetëm për aq sa unë do të krijoj prej kësaj një vepër arti. Nga njëra anë duket krejt arbitrare dhe, nga ana tjetër, krejt karakteristike për atë që jam si mendimtare.

INTERVISTUESI

Pra, njiheni mirë me njërën vepër e pastaj me tjetrën, derisa nisin të shfaqen këto lidhje, fillimisht të paformësuara?

CARSON

Po, pikërisht. Kam ndjesinë se po ndjek diçka, si një qen gjahu me hundën përdhe, por duke kërkuar jo thjesht një gjurmë ere, por një gjurmë formash. I përfytyroj idetë si diçka që ka formë dhe, kur ndiej se dy tekste apo dy shkrimtarë të ndryshëm kanë brenda tyre të njëjtat forma, e di se mund t’i bashkoj.

INTERVISTUESI

Pasi i keni krijuar ato lidhje, si vendosni nëse diçka do të jetë poezi apo prozë?

CARSON

Kjo është e pamundur të thuhet. Nuk do ta quaja vendim — është më tepër si ta gjesh rrugën me nuhatje.

INTERVISTUESI

“Autobiografia e së kuqes” në fillim mbante erë proze?

CARSON

Në fillim, një pjesë të saj e shtypa si prozë, por tingëllonte thjesht si një budallallëk — krejt e ngatërruar në vetvete. Më duket se

ia dërgova Ben Sonnenberg-ut — atëherë ai drejtonte “Grand Street” — dhe më tha se duhej ta hidhja tutje.

INTERVISTUESI

Në librat tuaj, zëri që flet është nganjëherë ai i një burri ose i një djali homoseksual. Si te “Autobiografia e së kuqes”, ku Gerioni bie në dashuri me Herakliun. A mund të flisni pak për jetën tuaj si burrë homoseksual?

CARSON

Ka qenë një karrierë me ca ulje-ngritje. Nuk pata kurrë sukses të plotë. Mendoj se nisi në shkollën e mesme, kur u magjepsa nga Oscar Wilde-i. Disa nga miqtë e mi e ndanin këtë magjepsje, ndaj visheshim si Oscar Wilde-i, mësonim përmendsh aforizmat e tij dhe sajonim biseda në mensë, sikur të ishim Oscar Wilde-i dhe miqtë e tij.

Nuk e mbaj mend saktësisht pse u fiksova pas Oscar Wilde-it, por ndieja vërtet se kjo më edukonte ndjeshmërinë estetike dhe më jepte edhe një lloj ironie ndaj vetes, që më vlejti më vonë në jetë — një zhguall të qëndrueshëm ironie, që mendoj se shumë burra homoseksualë e krijojnë për të përballuar jetën shoqërore e personale dhe që më ka vlejtur edhe mua.

INTERVISTUESI

Është edhe zëri rrëfimtari tek “Antropologjia e ujit”, në “Ujë i thjeshtë”.

CARSON

Ah, ju mendoni se është burrë?

INTERVISTUESI

Diku në tekst e paraqitni veten si burrë.

CARSON

Ja edhe një gjë tjetër që lidhet me të qenët burrë homoseksual. Merr për model Oscar Wilde-in dhe pastaj vetëm gënjen gjithë kohën.

INTERVISTUESI

“Antropologjia e ujit” rrëfen një pelegrinazh në Santiago de Compostela. Ju e keni bërë vërtet atë pelegrinazh, apo jo?

CARSON

E përshkova vërtet Spanjën më këmbë. Është një rrugë prej 380 miljesh dhe duhen gjashtë javë për ta përshkuar. Kisha mbathur një palë atlete vrapimi Saucony dhjetëvjeçare — atletet më të mira të vrapimit në botë. Shkova me mikun tim, të cilin në libër e quajta El Cid.

INTERVISTUESI

A e dinit se donit ta shndërronit këtë përvojë në libër?

CARSON

Gjatë gjithë rrugës, mbrëmjeve, shkruaja në fletore të vogla. Që nga fillimi, për të njëjtat tema — vetë ecjen, konceptin e pendesës dhe marrëdhënien time me burrin që më shoqëronte. Ai përfaqëson llojin e burrave që shfaqen në jetën time.

INTERVISTUESI

Si burrat e sigurt në vetvete dhe të patundur në mendimet e tyre, që hasen në shumë prej shkrimeve tuaja?

CARSON

Po, burri me unin e fshehtë. Unin e paarritshëm.

INTERVISTUESI

Kur po lexoja “Antropologjinë e ujit”, mendova se fliste për ju — për udhëtimin tuaj me El Cid-in në Compostela — të paktën deri në çastin kur papritur thoni diçka që lë të kuptohet se jeni një djalë i ri.

CARSON

E kuptoj. Po, mund të jetë e vërtetë. Ka ca kohë që nuk e kam lexuar. Jam e sigurt se është e vërtetë. Besoj se nuk jam ndier kurrë plotësisht femër, por ndoshta këtë ndjesi e kanë edhe shumë njerëz të tjerë. Por mendoj se në periudha të ndryshme të jetës sime e kam vendosur veten në pika të ndryshme të spektrit gjinor dhe, për shumë vjet, nga moshat tridhjetë deri në dyzet vjeç, periudhë kur e bëra edhe atë pelegrinazh, nuk kisha asnjë lidhje me gjininë femërore. Nuk do të thosha

se ndihesha tamam si burrë, por, kur flet për veten, ke vetëm këto dy mundësi. Nuk ka një fjalë për gjininë “pezull”, në të cilën të gjithë do të donim të preheshim. Gjinia asnjansë përmendet në poezinë për të qenët e padurueshme, por as kjo nuk e shpreh tamam, sepse nuk ndihesh asnjansë, thjesht ndihesh i gabuar. I gabuar në raport me gjininë së cilës supozohet se i përket, i gabuar në raport me tjetrën, e atëherë çfarë je?

Historikisht, fjalën “burrë” e përdorim për njerëzit e çdo gjinie, sepse burrat fitojnë. Ndaj të hyn në punë ta bësh këtë kur të vënë me shpatulla pas murit.

INTERVISTUESI

Kur erdhët për herë të parë në Montreal, nuk kishit shumë interes për feminizmin. Por pastaj u bashkuat me një grup grash që mblihdeshin dhe lexonin. Çfarë ndryshoi?

CARSON

E paskam bërë këtë? Qenkam treguar trime.

INTERVISTUESI

Në fillim ishit skeptike, madje armiqësore, sepse gratë e tjera ishin mjaft feministe. Por pastaj ndodhi diçka dhe, më pas, mora vesh se po shkruanit për gratë dhe ndrysinë.

CARSON

Ah, po. Po, e vërtetë, gjërat ndoqën njëfarë rrjedhe. Epo, të shohim, si më duket kjo tani? Mendoj se për një kohë të gjatë isha thjesht solipsiste. Nuk është tamam se nuk isha feministe apo se nuk e kuptoja feminizmin — nuk e kuptoja as maskulinizmin — por thjesht nuk kuptoja çdo të thoshte të ishte njeri. Është një problem i adoleshencës së zgjatur: nuk di si të jesh vetvetja duke qenë pjesë e një kategorie, kështu që të duhet të jesh vetvetja si një individ krejt i çuditshëm dhe të zmrapsësh çdo përpjekje të të tjerëve për të të përkufizuar. Mendoj se shumica e njerëzve e kalojnë këtë fazë deri në moshën shtatëmbëdhjetëvjeçare, por tek unë zgjati deri rreth moshës dyzetvjeçare. Deri vonë, nuk kisha miq pranë të cilëve të ndihesha e çlirët dhe të isha aq e çuditshme sa të doja. Tani kam — njerëz që nuk e ndërpresin marrëdhënien me mua ngaqë jam e çuditshme. Dhe përvoja

ime me burrat është kjo: po nuk u pëlqeve, ata largohen.

INTERVISTUESI

A kishit këtë parasysh kur më thatë se e shihni veten si të ligë?

CARSON

Kjo mund të jetë një mënyrë tjetër, më melodramatike, për ta përshkruar. E liga dhe e mira janë terma që i përdor herë pas here, kur përpiqem ta shkund veten që të mendoj më mirë.

INTERVISTUESI

Te “Autobiografia e së kuqes” krijohet ndjesia se Gerioni është i lig, një përbindësh. Kjo është mënyra si ai e ndien veten, nuk i vjen nga askush tjetër. E njëjta gjë duket se vlen edhe për mënyrën si e konceptoni ju veten. Pyes veten nga vjen kjo. Natyrisht, një pjesë e përgjigjes shqyrtohet te “Ndyrësia dhe dëshira”. Është kjo ide se gratë janë—

CARSON

Të ndotura.

INTERVISTUESI

Të ndotura, të papërmbytshme, rrjedhin mbi gjithçka, kanë vrima, duhet t'i mbash gjithmonë të mbyllura, përndryshe do të vërshojnë.

CARSON

Do të rrjedhin gjithandej.

INTERVISTUESI

Kjo është përgjigjja historike, por a ka edhe një përgjigje personale?

CARSON

Nuk e di. Historia e Gerionit më tërhoqi për shkak të natyrës së tij prej përbindëshi, ndonëse është disi klishe të thuash se të gjithë e mendojmë veten si përbindësja. Por kjo vërtet ka të bëjë me gjininë, edhe pse nuk e di se çfarë ka në përvojën e të rriturit si femër që të bën të mendosh: përbindësh.

INTERVISTUESI

A mund të flasim për Fragmentin 31 të Safos? Tek “Erosi i hidhur e i ëmbël” e përdorni për të ilustruar mungesën që e karakterizon Erosin. Pastaj, kur i riktheheni te “Çkrijimi”,

kemi një lexim thuajse krejt të ri të poezisë, në terma shpirtërorë.

CARSON

Ah, kjo të huton. Të shohim. Dallimi mes dy leximeve buron nga lënia mënjane ose marrja parasysh e vargut të fundit të poezisë në dorëshkrimin që kemi. Është një gjysmëvarg krejt enigmatik, që ka të bëjë me guximin dhe varfërinë, dhe kur vendosa të përpiqesha t'i gjeja kuptim te “Çkrijimi”, e vetmja mënyrë për ta bërë këtë ishte në terma shpirtërorë. Deri në atë pikë, poezia merret me një trekëndësh erotik, por pastaj, në këtë gjysmëvarg, kalon në një vend të ri, të cilin zgjodha ta kuptoja si një vend përballë Zotit. Nuk e di se ku shkon realiteti shpirtëror për Safon — poezia nuk vazhdon pas atij gjysmëvargu — por te “Çkrijimi” po përpiqesha ta interpretoja si një hapësirë varfërie, në kuptimin mistik të asgjësimit të unit.

INTERVISTUESI

Në poezi, a lind ekstaza nga asgjësimi i unit?

CARSON

Po. Në poezi, Safoja nuk e përdor fjalën ekstazë, por flet për veten teksa qëndron jashtë vetes dhe vëzhgon gjendjen e vet — çka përbën ekstazë, por përbën edhe atë që shumë mistikë përpiqen të arrijnë duke asgjësuar unin e tyre, që të mund të jenë enë të zbrazëta për Zotin. Nuk mendoj se Safoja e ka këtë ide si të tillë — do të ishte anakronizëm t'ia atribuonim — por besoj se përshkrimet që ajo u bën perëndive dhe marrëdhënies sonë me to kanë një përmbytje të thellë shpirtërore (jo thjesht zbukuruese), që duhet marrë parasysh kur lexohet poezia e saj. Është një aspekt i asaj tjetërsie të grekëve për të cilën folëm më parë. Ata ishin njerëz thellësisht fetarë, kishin qindra perëndi, idetë fetare ua mbushnin jetën.

INTERVISTUESI

Te “Çkrijimi” është edhe ideja e llogotitjes në zbrazëti, sepse kjo është e vetmja mënyrë për të folur me Zotin, ose për të shpresuar se do të arrish tek ai. Të rrish aty e thjesht të vjellësh fjalë.

CARSON

Jo, nuk do të thosha të vjellësh fjalë apo të llogotitësh. Në poezinë e Safos, thirrjet që ajo u drejton perëndive janë krijime poetike të rregullta, të përsosura, por mënyra — dhe këtu qëndron magjia e fragmenteve — mënyra se si ndërpritet ajo poezi të çon drejt një mendimi që nuk mund të rrokët kurrë. Aty është hapësira ku do të ndodhej një mendim, të cilin nuk e kap dot. E dua atë hapësirë. Është arsyeja pse më pëlqen të merrem me fragmente. Sepse, cildo qoftë mendimi që do të dilte po të shtjellohej plotësisht, nuk do të ishte aq i mirë sa sugjerimi i një mendimi që të jep ajo hapësirë. Asgjë e shtjelluar plotësisht nuk mund të ishte kaq mbërthyesë, kaq drithëruese.

INTERVISTUESI

Te “Çkrijimi”, personazhet Safo, Marguerite Porete dhe Simone Weil i përshkruani si shkrimtare, vepra e të cilave është një akt shprehjeje të unit, vetëreklamimi, por vëreni gjithashtu se të tria përpiqen t'i ikin unit. Kjo është një nyje që shfaqet edhe tek “Ekonomia e së pahumburës”. Diku thoni: “Uni zë tepër vend në shkrimet e mia.” A është larmia e punës suaj — poezia, esetë, opera, puna akademike, mësimdhënia — një mënyrë për të hapur me forcë dritare në muret e unit?

CARSON

Jo. Do të thosha se është më tepër një mënyrë për të mos pasur një un, duke kaluar nga një përkufizim i tij te tjetri. Për të mos mbetur e ngujuar në një identitet të vetëm, duke bërë shumë gjëra të ndryshme.

INTERVISTUESI

Ju bashkëpunoni shpesh me artistë të tjerë...

CARSON

“Çkrijimi” është realizuar në shumë versione të ndryshme — si instalacion, si

performancë dhe si mjet pedagogjik — në Nju-Jork, Miçigan, San Francisko, Potsdam, Montreal, Angli dhe sërish në Miçigan.

INTERVISTUESI

Keni krijuar edhe libra me njerëz të tjerë.

CARSON

Një me artisten kaliforniane Kim Anno, që përmban një pjesë të libretit të “Çkrijimit”. Dhe gjithashtu, më së fundi, artistja njujorkeze Roni Horn më kërkoi të bashkëpunoja për një libër me tre persona të tjerë — Louise Bourgeois, Hélène Cixous dhe John Waters.

INTERVISTUESI

Si funksionojnë për ju këto bashkëpunime?

CARSON

Për mua funksionojnë për aq sa mund të qëndroj jashtë qendrës së veprës, cilado qoftë ajo. Pra, të mos jem unë ajo që e organizon apo e drejton, as pikëmbështetja e saj.

INTERVISTUESI

A ju lejon kjo ta shihni veprën ndryshe?

CARSON

Më lejon të mos jem në ankth, gjë që i hap rrugë shpikjes. Është një vend më i lirshëm se qendra.

INTERVISTUESI

Sikur t’ju duhet të ndesheni papritur me veprën tuaj?

CARSON

Pikërisht. Më duhet të futem kontrabandë në të.

INTERVISTUESI

Para nja dy vjetësh vutë në skenë “Çkrijimin” me studentë universiteti. Pse zgjodhët të punonit me njerëz krejt amatorë?

CARSON

Është dehëse t’i njohësh njerëzit me gjëra krejt të huaja për ta. Besoj se nuk do të isha marrë me mësimdhënie po të mos më pëlqente kjo në përgjithësi.

INTERVISTUESI

Çfarë ndikimi ka mësimdhënia në krijimtarinë tuaj?

CARSON

I jep jetës sime një strukturë dhe më ofron njerëz me të cilët të flas, duke më ndihmuar kështu të ruaj ekuilibrin mendor.

INTERVISTUESI

Tek “Ekonomia e së pahumburës” sugjeroni se puna akademike, në formën e saj më të mirë, është e çliruar nga uni. Por pastaj tërhiqeni nga ky qëndrim dhe pranoni se puna juaj më e mirë akademike priret të lindë nga dhoma e mbyllur estetike e unit.

CARSON

Më kanë mësuar se parashtrimi objektiv i çështjeve akademike është forma ideale që duhet të marrë puna studimore, por, kur u mora vetë me kërkim shkencor, nuk e pata kurrë të mundur një gjë të tillë. Nuk mund të mendoja kurrë pa menduar për veten teksa mendoja. Dhe nuk jam e sigurt nëse kjo është pasojë e të qenit unë apo e të qenit njeri, ndaj vendosa të supozoj se është kjo e dyta. Kështu, puna ime studimore, sido që të jetë, është thellësisht subjektive. Por, meqë jam e vetëdijshme se ky është një problem, përpiqem vazhdimisht të kapërcej hendekun mes atij uni subjektiv dhe lexuesit. Ndonëse është një vizion vetjak, herë pas here e përfshin edhe lexuesin në atë vizion.

INTERVISTUESI

A është katolicizmi për ju një mënyrë për të dalë jashtë vetes?

CARSON

Jo, krejt e kundërta. Nuk besoj se jam ndonjëherë aq e dorëzuar para vetes sa kur jam në kishë, duke u përpjekur të kuptoj pse jam në kishë. Rri ulur aty duke menduar për time më dhe për të gjitha herët kur kemi ndenjur bashkë në kishë. I vetmi kujtim i mirë që kam nga kisha është kur mbështetesh te palltoja e saj prej gëzofi artificial gjatë meshës. Më kujtohet era e asaj palltoje, sa ngushëllim

Anne Carson e feston çmimin Nobel larg prozhektorëve: me një shëtitje të qetë në pyll

më jepte në një ditë të ftohtë dimri. Por jo, nuk është aspak një mënyrë për të dalë jashtë vetes.

INTERVISTUESI

A e shihni veten si veçanërisht të devotshme?

CARSON

Jo. E shoh veten si veçanërisht të hutuar — nga njëra anë, nga gjithë çështja e Zotit dhe e marrëdhënies së njerëzve me Zotin, por, nga ana tjetër, ndoshta për shkak të hapësirave të shumta të zbrazëta në jetën time, jam e hapur të shqyrtoj se çfarë kuptimi mund të ketë kjo. Nuk shkoj në kishë duke pritur të gjej përmbushje apo ndriçim. Shkoj thjesht sepse kam shkuar, dhe shkonte ime më e shkonte edhe e ëma e saj. Aty zhvillohet një lloj të menduari që nuk zhvillohet askund tjetër. Sado pak tërheqëse të jetë shërbesa — dhe sot mesha, në përkthimin e saj modern, nuk është fort tërheqëse — sado i pamend të jetë predikimi, aty ka një hapësirë ku nuk ndodh asgjë tjetër, kështu që mund të mendosh për Zotin apo për çështjen e Zotit. Por asgjë nuk ndryshon, nuk fitoj ndonjë urtësi në këtë drejtim, nuk bëhem më e mirë nga ana etike apo më interesante. Jam thjesht po ajo.

INTERVISTUESI

Pra, në të vërtetë, kjo nuk ka ndonjë anë doktrinare.

CARSON

Nuk do të thosha se ana doktrinare e katolicizmit, për shembull, ka shumë kuptim për mua, qoftë në hollësitë, qoftë në historinë e saj. Ndaj jo, nuk e shoh mendimin katolik si udhërrëfyes për mënyrën se si ta jetoj jetën. Besoj se të merresh me çështjen e perëndive është një aspekt i të qenit njeri. Por është një rastësi historike që ime më më rriti si katolike dhe që atë e rriti po kështu e ëma. Kjo traditë që na mbart është thjesht një enë e rastësishme. Mund të kisha qenë myslimane e të isha po aq e hutuar, jam e sigurt.

INTERVISTUESI

A mendoni se keni një marrëdhënie me Zotin?

CARSON

Jo. Por kjo nuk është keq. Mendoj se këto vitet e fundit, qëkur kam nisur të punoj për “Çkrijimin” dhe të lexoj shumë mistikë, sidomos Simone Weil-in, kam arritur të kuptoj se më e mira që mund të shpresojë një njeri është të ketë një marrëdhënie me atë zbrazëti ku do të ishte Zoti, po të ishte i arritshëm, por

Zoti nuk është. Pra, një fakt i trishtueshëm, por mësohu me të, sepse asgjë tjetër nuk ka për të ndodhur.

INTERVISTUESI

Nuk është i arritshëm sepse zgjedh të tërhiqet, apo nuk është i arritshëm sepse nuk ekziston?

CARSON

As njëra, as tjetra. Nuk është i arritshëm sepse nuk është një qenie e atij lloji që mund të hyjë brenda caqeve të asaj që ne mund të arrijmë. “I panjohshëm”, siç do të thoshin mistikët. Dhe njohja është ajo që besimtari dëshiron të marrë nga Zoti — ndjesia se është pjesë e një shkëmbimi njohjeje, se njeh dhe njihet. Është ajo që çdokush kërkon nga çdo marrëdhënie dashurie, dhe marrëdhënia me Zotin supozohet të jetë një marrëdhënie dashurie. Por nuk mendoj se mes njerëzve dhe perëndive do të lindë ndonjëherë ndonjë lloj njohjeje.

INTERVISTUESI

A e pengon këtë vetë natyra e gjërave?

CARSON

Dallimi mes dy rendeve të qenies. Po të ishte Zoti i njohshëm, pse do të besonim tek ai?

INTERVISTUESI

Pra, ai është si grekët e lashtë, “tjetri i panjohshëm”, prania e të cilit të magjeps dhe në njëfarë mënyre të ndriçon, por që nuk mund ta kuptosh vërtet?

CARSON

Po. Jo një mjet që e kemi në dispozicion për ato që na duhen apo që bëjmë. Çka nuk është e njëjta gjë si të thuash “nuk ekziston”.

INTERVISTUESI

E di që herë pas here keni punuar mbi sublimen. A ndërthuren aty Antonioni dhe aktorja Monica Vitti?

CARSON

Në disa pjesë po. Por mendoj se kam hequr dorë nga sublimja. Para ca kohësh vendosa të përpiquesha ta kuptoja. Për ndonjë arsye, ndieja se Monica Vitti e mishëronte sublimen, sidomos te “Shkretëtira e kuqe”. Kështu, e studiova “Shkretëtirën e kuqe”, shkrova ca gjëra për të dhe, hap pas hapi, hyra në teorinë e sublimes. Versionet e njerëzve të ndryshëm — të Edmund Burke-ut, të Kantit, të vetë Antonionit. Por është një temë tepër e madhe për mua, ndaj për ca kohë u enda nëpër të duke shkruar dhe pastaj dola jashtë saj për

të parë nëse kishte aty ndonjë fill që mund ta shtjelloja e ta kapja, por ajo më ka mposhtur.

INTERVISTUESI

Kam parasysh sidomos atë poezi ku Antonioni shkon në çmendinë.

CARSON

Po, një histori e vërtetë. Shkoi të xhironte në një çmendinë. Ishte përpjekja e tij e parë për të bërë një film. I vuri pacientët të luanin për të.

INTERVISTUESI

A u tha pacientëve çfarë duhej të bënin?

CARSON

Nuk arriti deri aty. Shkoi në dhomën ku i kishin sjellë pacientët. I vendosi sipas njëfarë renditjeje dhe ndezi dritat që duheshin për xhirimin, dhe pacientët u çmendën. Nga dritat, ose të paktën kështu hamendësuan mjekët që ndodheshin aty.

INTERVISTUESI

Ju hamendësoni se pacientët nisin të rrokullisen nëpër dysheme si një dredhi, sepse zbulojnë se mund të puthen me njëri-tjetrin nën maskën e çmendurisë.

CARSON

Është një dredhi e ndërlikuar. Mendoj se kanë një dredhi të përbashkët që e përdorin si grup në çdo situatë që paralajmëron rrezik ose diçka të re. Kështu, hidhen në dysheme dhe nisin të rrokullisen, dhe pastaj disa prej tyre, që qëllon të kenë ndjenja për njëri-tjetrin, e shfrytëzojnë edhe si rast për t’u puthur. Kjo është disi anësore. Nuk është arsyeja kryesore e rrokullisjes. Në përshkrimet konvencionale të sublimes, si ai i Kantit, zakonisht ka një shkas që vjen nga bota e dukurive, një stuhi me bubullima apo një shkëmb i thepisur apo një natë e paanë me yje — marramendja e së pafundmes — përpara të cilit uni zmbrareset i llahtaritur apo i tmerruar. Tmerr që pasohet nga rifitimi i ndjenjës së zotërimit, nga një ndjesi lartësimi: Pa shihni këtë tmerr të pabesueshëm dhe si ngrihem mbi të me mendjen time njerëzore të mahnitshme!

THE PARIS REVIEW

Anne Carson,

Arti i poezisë, nr. 88

Intervistoi Will Aitken

Numri 171, vjeshtë 2004

Ishin kohë të tjera ato kur muaji i letërsisë dhe arteve ziente, kurse tani as që e vë njeri ujët në zjarr. Për vete them vetëm kaq: do kem nga fundi i muajit një takim me lexuesit dhe me librat e mi në Berat dhe në një gjimnaz të Tiranë. Kam ç't'u them, kemi çfarë të diskutojmë. Ndaj dhe veten po e lë jashtë, sepse problemi, mendoj që është i mprehtë dhe kërkon vëmendje. Le të jetë kjo një shkëndijë; me të mund të ndezësh një zjarr, edhe nisme, edhe veprimtarie, edhe që të mbetet në kujtesë. Unë nuk e di ç'ka ndërmend QKLL, as organizata të tjera partnere...

Po një vizitë në një panair të madh si ai i Frankfurtit, si do të ishte? Dhe tani Panairi ka filluar, por të tjera panaire ndërkombëtarë vijnë.

Një vizitë në Panairin e Librit të Frankfurtit mund të ishte sak ajo që i jep MUAJIT TË LETËRSISË DHE ARTEVE një dimension tjetër. Jo për të parë panairin, kjo s'do t'i ngjallte asgjë nismës krijuese, që është një gjë: të shkosh atje me një mision kulturor është krejt tjetër.

Panairi i Frankfurtit zhvillohet këtë vit më 7-11 tetor 2026 dhe është një pikë takimi ndërkombëtare për botuesit, autorët, agjentët letrarë dhe profesionistët e industrive krijuese.

Nuk është fjala për të organizuar një ekskursion kulturor të zakonshëm. Do ta quaja, për shembull: Misioni kulturor i MUAJIT TË LETËRSISË DHE ARTEVE në Frankfurt. Do të përgatitej një grup të vogël, i zgjedhur me kujdes, me tri detyra konkrete.

Të zbulojë si organizohen veprimtaritë letrare, si paraqiten autorët dhe si bashkëpunojnë letërsia, artet dhe botuesit.

Të krijojë lidhje me botues, përkthyes, organizatorë festivalesh dhe institucione kulturore, me synimin për bashkëpunime të ardhshme.

Të sjellë në Shqipëri ide të zbatueshme, kontakte konkrete dhe një propozim për një veprimtari që mund të realizohet gjatë muajit tonë, po edhe më tej...

Frankfurti do të dhuronte edhe mundësi të ndryshme pjesëmarrjeje profesionale - nga takimet e përqendruara me botuesit tek ekspozimi i botimeve dhe programet e panairit.

Por ja ku mund ta vinim theksin: s'do të nisej me pyetjen kush do të udhëtonte? Por do të nisej me pyetjen se çfarë do të dëshironim të fitonte letërsia dhe arti shqiptar nga kjo vizitë?

Nëse e përcaktojmë këtë, mund të hartojmë një program të arsyeshëm: kë duhet të takojmë, cilat veprimtari duhet të ndjekim, çfarë materiale duhet të përgatisim dhe si do t'ia përcjellim përvojën publikut pas kthimit. Dhe kam një ide që mund t'i japë projektit edhe më shumë peshë: të mos shkojmë vetëm për të parë se çfarë bëjnë të tjerët, por edhe për të paraqitur një ide krejt shqiptare që kërkon bashkëpunim ndërkombëtar.

Kjo do ta kthente vizitën nga një shpenzim udhëtimi në një investim kulturor.

Dhe pikërisht këtu do ta bëja propozimin **shumë konkret**, jo si për të bërë një tjetër fjalim për letërsinë. Kurse, ndërkohë, *TIRANA VAZHDON TË MOS KETË BIBLIOTEKËN E VETË TË QYTETIT*.

Nëse i drejtohem **Qendrës Kombëtare të Librit dhe Leximit (QKLL)**, do t'ia çoja si një projekt të gatshëm: **MUAJI I LETËRSISË DHE ARTEVE** në një mision kulturor në Panairin e Librit të Frankfurtit.

Ideja mund të ketë një bosht shumë të thjeshtë:

Një muaj për të krijuar këtu, një udhëtim për të parë botën atje dhe kthimi me diçka konkrete për letërsinë shqiptare. Dhe nuk do t'i shkruanim QKLL-së: «*A mund të na organizoni një vizitë në Frankfurt?*» Por do t'i thoshim: «**Po ju propozojmë një projekt që mund ta marrë përsipër QKLL.**» **Dikush mund të thotë: Iku Frankfurti: I them, po ja erdhi Parisi, Londra, Bolonja, Torino, Tirana etj., etj.** Kjo nuk e ndryshon fare pozicionin.

Atëherë, çfarë do të përfshinte ky projekt?

1. Një thirrje publike për shkrimtarë dhe artistë. Secili propozon një ide të veçantë që dëshiron ta realizojë gjatë muajit.

2. Një program krijues gjatë muajit. Takime, lexime, ekspozita dhe bashkëpunime mes shkrimtarëve dhe artistëve.

MUAJI I LETËRSISË DHE ARTEVE, QKLL DHE NJË THIRRJE PËR KRIJIM

Nga Xhevair Lleshi

3. Përzgjedhja e një grupi të vogël për Frankfurt, Bolonja, Laipci, Londër (etj.). Jo medoemos «më të famshmit», por njerëz që kanë **diçka për të çuar atje dhe për të sjellë prej andej.**

4. Një dosje shqiptare për Frankfurtin, Bolonjë, Laipci, Londrën (etj.). Autorë, libra, projekte, përkthime, ide bashkëpunimi. Pra, nuk shkojmë duarbosh.

5. Pas kthimit: «Çfarë sollëm nga Frankfurti (etj.)?» Një takim publik ku grupi paraqet kontaktet, idetë dhe mundësitë konkrete të bashkëpunimit.

Kështu QKLL-së nuk i kërkohet thjesht të **financojë një udhëtim**. I kërkohet të jetë **institucioni që e kthen një ide në një program kombëtar.**

Një ide. Një program. Një buxhet i arsyeshëm. Një rezultat i matshëm.

Po. Le ta ndërtojmë propozimin **për QKLL-në**, serioz, elegant dhe pak provokues - aq sa t'u bëhet e vështirë ta mbyllin në sirtar.

MUAJI I LETËRSISË DHE ARTEVE: një muaj për të krijuar, një udhëtim për të parë botën. Një kthim me ide të reja.

Propozim për Qendrën Kombëtare të Librit dhe Leximit (QKLL)

Ideja: Letërsia dhe artet nuk kanë nevojë vetëm për të folur rreth tyre. Kanë nevojë për hapësirë, ku krijuesit të provojnë, të bashkëpunojnë, të takojnë njëri-tjetrin dhe të krijojnë diçka të re.

Për këtë arsye propozohet organizimi i një **Muaji të Letërsisë dhe Arteve**, si një veprimtari e përqendruar të krijimi dhe jo vetëm te prezantimi i veprave të përfunduara.

Gjatë këtij muaji, shkrimtarë dhe artistë do të ftohen të paraqesin një ide, një projekt ose një vepër në proces dhe ta zhvillojnë atë përmes takimeve, bashkëpunimeve dhe veprimtarive publike.

Por muaji nuk do të përfundojë me ceremoninë e mbylljes.

Ai do të ketë edhe një **hap ndërkombëtar: një mision kulturor në Panairin e Librit të Frankfurtit etj. I ardhshmi? Po. Edhe i ardhshmi, po edhe plot panaire të tjerë. Pa fund.**

Një grup i përzgjedhur shkrimtarësh, artistësh dhe profesionistësh të librit do të marrë pjesë në Panairin e Librit të Frankfurtit me një qëllim të përcaktuar: **jo thjesht për të vizituar panairin, por për të krijuar lidhje dhe mundësi të reja për letërsinë dhe artet shqiptare.**

Grupi do të përgatitej paraprakisht për takime me botues, agjentë letrarë, përkthyes, institucione dhe organizatorë të veprimtarive kulturore.

Do të përgatitet gjithashtu një material i përmbledhur prezantues për autorët, veprat dhe projektet shqiptare që mund të paraqiten në takimet ndërkombëtare.

Çfarë synohet? Të nxisë krijimin e veprave

dhe projekteve të reja; të krijojë bashkëpunime mes shkrimtarëve dhe artistëve; t'u japë krijuesve shqiptarë mundësi për kontakte ndërkombëtare; të krijojë ura me botues, agjentë, përkthyes dhe institucione kulturore; të sjellë në Shqipëri përvoja dhe modele të reja pune; të krijojë një veprimtari që mund të përsëritet dhe të shndërrohet në traditë.

Një muaj që lë diçka pas! Në fund të muajit nuk do të numërohen vetëm aktivitetet e zhvilluara, por do të dokumentohen **veprat e krijuara, projektet e nisura, bashkëpunimet e lindura dhe kontaktet e krijuara në Frankfurt**. Grupi do të përgatitet paraprakisht për takime me botues, agjentë letrarë, përkthyes, institucione dhe organizatorë të veprimtarive kulturore. Do të përgatitet gjithashtu një material i përmbledhur prezantues për autorët, veprat dhe projektet shqiptare që mund të paraqiten në takimet ndërkombëtare.

Kjo është **vetëm baza**. Unë nuk do ta publikoja ende Thirrjen. Ka një gjë që duhet ta bëjmë më parë: t'i japim projektit **një ide të pazëvendësueshme**, atë që e bën të dallojë nga çdo 'muaj kulture' që mund të jetë bërë më parë.

Një ide e pazëvendësueshme nuk do të thotë një slogan i bukur. Do të thotë që, nëse ia heqim atë ide projektit, **MUAJI I LETËRSISË DHE ARTEVE nuk është më i njëjti projekt.**

Unë do të provoja këtë:

NJË VEPËR PËR BOTËN.

Gjatë Muajit të Letërsisë dhe Arteve, krijuesit shqiptarë do të përzgjedhin dhe do të përgatisin një numër veprash/projektësh të reja që do të dalin nga muaji me synimin për t'u prezantuar jashtë Shqipërisë. Frankfurtin e bëjmë pikën e parë të takimit me botën.

Kjo e ndryshon raportin. Sepse kemi tri lëvizje: *KRIJIMI - FRANKFURTI - VAZHDIMI* Krijuesi nuk shkon në Frankfurt për të parë çfarë ka bërë bota. **Shkon me diçka të vetën.**

Dhe këtu do të fusja edhe një element shumë të bukur: «**Një vepër, një autor, një mundësi.**» Çdo shkrimtar ose artist që merr pjesë në program mund të deklarojë: **Këtë dua të bëj.** Jo medoemos një libër të tërë. Mund të jetë: një roman në proces; një cikël poezish;

një cikël me tregime; një varg me ese; një miniekspozitë pikturë; një projekt fotografik; një vepër muzikore; një bashkëpunim letërsi-art.

Gjatë muajit **projekti punohet**. Pastaj, nga të gjitha projektet, përzgjidhen disa që përfaqësojnë më mirë idenë e muajit dhe **ato marrin rrugën për në Frankfurt, Bolonja, Laipci, Londër, Paris...**

Kështu krijohet një gjë që mua më duket shumë e fortë:

Frankfurti, etj., nuk është destinacioni i muajit. Është shpërblimi dhe prova e parë e tij.

Dhe QKLL-ja do të kishte një rol shumë konkret: **të bëjë ura midis krijuesit shqiptar dhe hapësirës ndërkombëtare.**

Por kam edhe një ide më të guximshme. «**PANAIRI IKS ZGJEDH SHQIPËRINË**»

Jo në kuptimin që panairi na zgjedh zyrtarisht - këtë nuk duhet ta pretendojmë. Por si **sfidë e projektit: A mund të dalë nga një muaj shqiptar i letërsisë dhe arteve diçka që një botues, agjent, përkthyes apo institucion në Frankfurt ta marrë me vete?**

Nëse një përkthyes merr një autor, një botues kërkon dorëshkrimin, një festival fton një artist, një galeri kërkon një bashkëpunim - **atëherë muaji ka prodhuar diçka që nuk mund ta prodhonte një konferencë.**

Kjo është ideja që do t'ia vendosja në zemër projektit.

Dhe tani më erdhi një pyetje që ia vlen t'ia bëjmë vetes:

Po sikur MUAJI I LETËRSISË DHE ARTEVE të mos shpallte fare aktivitete, por të shpallte një THIRRJE PËR NJË VEPËR? Kjo e Thirrjes për një vepër, është konkrete dhe tingëllon bukur... Po. **Kjo është pika ku projekti fillon të ketë identitet.** «Thirrje për një vepër», Thirrja për Krijimtari nuk tingëllon si një tjetër aktivitet kulturor; është një **ftesë për të krijuar.**

Dhe do ta bëja edhe më të pastër: **THIRRJE PËR NJË VEPËR. MUAJI I LETËRSISË DHE ARTEVE - Çfarë do të krijoni, nëse do t'ju jepej një muaj?** Kaq. Kjo pyetje mund të jetë hyrja. Pastaj rregullat të jenë jashtëzakonisht të thjeshta: mund të aplikojë një shkrimtar ose artist; mund të propozojë një vepër të re ose një vepër që ka mbetur në proces; nuk kërkohet medoemos që vepra të përfundojë brenda muajit; gjatë muajit krijuesi ka mundësi për **kohë, hapësirë, takime dhe dialog**; në fund paraqet atë që ka arritur.

Kështu, një përzgjedhje projektësh merr mundësinë për t'u prezantuar ndërkombëtarisht.

Dhe këtu unë do të bëja një gjë që më duket shumë e rëndësishme: **dhe mund të mos e quajmë konkurs**. Sepse sapo e quajmë konkurs, njerëzit fillojnë të mendojnë për çmimin. Kjo duhet të jetë **një thirrje për krijim**. Çmimi, nëse do të ketë, mund të vijë më vonë.

Gjithë këtë proces do ta ndaja në dy nivele: 1. **Thirrja:** çdo krijues mund të propozojë veprën. 2. **Zgjedhja.** Një grup kuratorësh përzgjedh, jo «fituesit», por **veprat që do të marrin mbështetje për hapin tjetër**. Kjo është shumë më dinjitoze për një projekt letrar e artistik.

Dhe Frankfurtin do ta lidhja vetëm në fund:

Disa prej veprave të lindura nga kjo thirrje do të prezantohen në një mision kulturor shqiptar në Panairin e Librit të Frankfurtit.

Kështu kemi një zinxhir shumë të bukur: **THIRRJE - KRIJIM - PËRZGJEDHJE - FRANKFURT - BOTË.**

Kjo, **mund të bëhet traditë vjetore**. Dhe në vitin e dytë njerëzit nuk do të pyesin më: «*Çfarë është Muaji i Letërsisë dhe Arteve?*» Do të pyesin: «**Kur hapet Thirrja?**» Aty e kemi fituar. Dhe mos e humbim këtë fill të artë. Sepse do të duhet të mbahet i pandryshuar për momentin:

Çfarë do të krijoni, nëse do t'ju jepej një muaj?

Kjo është pyetje që mund t'i hapë derën një shkrimtari, një piktori, një muzikanti, një fotografi, një të riu që ende s'ka guxuar ta quajë veten artist. Pastaj vjen **THIRRJA PËR NJË VEPËR**. Dhe më pas Frankfurti, etj., si ai. **MUAJI** është në dorë, ndërsa **VEPRA** është ajo që do t'ua kërkojmë të tjerëve ta sjellin në jetë. Dhe bashkë, këto dy fjalë kanë marrë një kuptim shumë më të bukur: **MUAJI - krijon kushtin. THIRRJA - hap derën. VEPRA - është përgjigjja.**

Nëse kjo shkon te QKLL-ja, nuk po themi thjesht një propozim aktiviteti. Por po shpallim **një ide që mund të bëhet pjesëmarrje reale, e dukshme dhe domethënëse e krijuesve shqiptarë në jetën kulturore.**

Tiranë, më 5 tetor 2026

Kur isha fëmijë, nuk e dija se si e kishte kemrin ai. Gjyshi im e thërriste Stavros, ndërsa gjyshja edhe Stavros edhe Sami. Babai e thërriste si gjyshi, Stavros. Në ato vite isha fëmijë i ndrojtur. I tillë mbeta edhe adoleshent, kur çdo gjë më dukej sikur isha në ëndërr: edhe ndërrimstinët, lindjet dhe perëndimet e diellit, muzgjet e gjata andej ku derdhej lumi Shkumbin në det, qielli me yje, hëna që lëvizte si e hutuar, apo e përgjumur, shirat, vetëtimat, orët, që i matnim me kalimet e trenave të pasagjerëve, që kalonin pranë shtëpisë sonë.

Stavros ishte moshatar me babain tim. Ai kishte lindur në të njëjtën orë dhe datë me të dhe gjyshja thoshte që kur ju pre qumështi Anthullës, Stavros pinte gji tek unë. Ja kështu, nga njëra anë Ademi i vogël dhe nga ana tjetër Stavros. Pastaj gjyshja ja bënte me shenjë Stavros që të afrohej pranë saj. Ajo e afronte në gjoks dhe se ç'i thoshte në greqisht. Afrohesha edhe unë dhe gjyshja thoshte: "Jeni djelhiti e mi. Ah Stavros! Pedhi mu".

Stavros ishte shumë i gjatë. I ka nglarë babait të tij, thoshte gjyshja. Sitë i ka të zinj si Anthulla. Nga vetullat nglan me Mihalim. Eh, ç'burrë ishte Mihalim. Anthulla ishte grua e zonja dhe nikoqire. Mbaj mend, kur isha i vogël, Stavros më bënte për të qeshur. Herë-herë më merrte nga dora dhe më çonte në bahçenë, ku kishte fiq, dardha, rrush, hurma. Në kohën kur piqeshin fiqtë, këpuste kokrrat e pjekura dhe m'i jepte një nga një.

Asnjëherë nuk e kisha dëgjuar të fliste. Lëvizte gishtat në mënyrë të çuditshme, shoqëruar edhe me të qeshura. Kishte lindur i tillë apo e folura i kishte ikur më vonë? Ai ishte shumë punëtor. Mbushte ujë në një çesëm larg shtëpisë sonë. Prashiste, gjyshja thoshte skaliste domatat, specat, trangujt, bamjet. Kur uleshim për të ngrënë, gjyshja e vinte mes saj edhe gjyshit, ndërsa nëna ime gjatë verës, trikon më të bukur për dimër e bënte për Stavros. Babai e merrte shpesh në hekurudhë, ku ai shihte se si punohej për mirëmbajtjen e traversave, shinave. Edhe xhaketat, edhe këmishat i kishin të dy një ngjyrë.

Ishte prill, kur sapo u ktheva nga shkolla, gjyshja më tha të ulesha pranë saj. Ku është Stavros, e pyeta. Në bahçe me gjyshin tënd. Po skalisin domatat. Mashalla, tha gjyshja, duke më parë me vëmendje. Po ja kalon nga boja tët eti. Kur u ula pranë saj, ajo nisi të më tregojë për Stavrosin. Eh Stavros. Jeshëm me shtëpi ballë për ballë me familjen e Stavrosit, që ishte djali i parë i Mihalit dhe Anthullës. Eh zoi! Zoi! Gjishi it dhe i Stavros ishin vëllamë me njëjatin. Venim e vinim për dasma e kësodhe. Edhe për pashkë e bajram. Kur italianët hinë në Filat, fëmila e Stavros erdhi tek ne. Që i vogël ai më shumë rrinte te ne, sesa në fëmilën e tij. Ditën e llahtarës së ditë, në vjeshtën e 1945, Stavros erdhi me ne deri në Qafë Botë. Binte shi djalthi im, kur kapërciem matanë. Edhe Stavrua me ne. Thuaj djalit të kthehet në fëmilë të tij, i thashë gjishit tënd. Do mërzhitet Mihalit dhe Anthulla, se është kohë lufte. Shiu vu dhe ne ndalëm. Vumë ca si drurë në tokë e mbi to hodhëm qilimin. U futmë të gjithë atje. I bëra me shenjë gjishit tënd. Ai i tha Stavros që të dilnin jashtë. Kur gjishi hiri brenda u' i thashë: Ku është Stavros? Jashtë, tha gjishi. Është ulur në shi dhe klan. Dil e merre djalthin, i thashë. Le të vijë me ne. Ah djalthi im. Sapo gjishi doli jashtë, ja dha një shkrepitimë. U dogjëm, thashë me zë të lartë. Gjishi doli me vrap jashtë dhe kur u kthye brenda, e pashë me Stavron në duar. Brita me sa fuqi kisha: "Stavros! Stavros djalthi im! Ç'më bëre djalthi im!" Stavros ishte bërë meit në fitirë. Sitë i kishte të mbyllur. Ujë, brita, ujë dhe i hodha ujin në kokë. Pastaj e ktheva përmbis... U përmend, dëgjova gjishin tënd. U përmend! I hoqa trikon e leshtë dhe e vura djalthin tim në gjoks. Ai hapi sitë. Vetullat ja kishte djegur shkrepëtima. Edhe flokët e zinj në ballë. E putha. E putha në ballë, në

ENVER KUSHI Stavros *tregim*

faje. Eh zoi! Zoi! Shkreptëma i kishte marrë gluhën. Që nga ajo ditë Stavros nuk flet.

Kaluan muaj nga rrëfimi i gjyshes. Unë nisa vitin e fundit të shkollës së mesme. Shtatori nisi me shira të rrëmbyeshëm e stuhi. Ora ishte dymbëdhjetë, kur lashë çantën me libra në korridor dhe çadrën e hapur. Na kanë ardhur misafirë, tha nëna. Kanë ardhur nga larg. Eja, dëgjova zërin e ghyshit. Qëndrova si i ngrirë te dera e dhomës së pritjes, duke vështuar që andej miqtë e largët, ulur pranë gjyshit. Gjyshja u ngrit dhe më tha që t'i takoja ata.

- Ky është nipi im - tha gjyshi. - Është në skoli.

Fjalët e fundit i tha në greqisht. Të dy të ardhurit nga larg, u ngritën në këmbë. Ishin shumë të gjatë dhe me flokë të zinj.

- Janë vëllezërit e vegjël të Stavros -tha gjyshi - Leksi dhe Vangjeli.

Ata më përqaftuan dhe u ulën pranë gjyshit. Leksi kërkoi t'i sillnin një çantë të madhe, që e kishte lënë në korridor. E hapi dhe që andej nxori një xhakëtë të zezë, që tha se ishte për gjyshin. Pastaj një bluzë të bukur për gjyshen, një fund për nënën time dhe një jelek për babanë. Kjo është për ty, tha duke më zgjatur një pako me çokollata dhe një stilolaps.

- Poli efharisto ja to dhoro, - tha gjyshi dhe e puthi në ballë Leksin.

- Ju falënderoj, - thashë edhe unë, pastaj shtova në greqisht, - Poli efharisto. Ku është Stavros, shtova më pas.

Fjalët sikur m'i mori me forcë dikush nga gryka. Një vetëtimë me një ndriçim verbues, edhe një tjetër vetëtimë. Bubullima më pas ishte aq e fortë, sa që m'u duk se u rrëzuan muret e shtëpisë.

Astrapti! Astrapti, - thirri i trembur Vangjeli.

- Bie shi me rrëmbim, - tha gjyshja. - Vrehi mu ermi.

Eh! Pash Stavrosin, që sapo hyri në korridor ra përmbys. Gjyshja vuri duart në kokë dhe ja dha ulërimës. Ju afrova me vrap Stavrosit dhe çuditërisht ai u ngrit menjëherë në këmbë dhe m'u hodh në qafë. Pastaj vëllezërve. Gjyshit, Gjyshes. Vëllezërit qanin. Stavros u ul në mes të tyre. U ngrit në këmbë e duke qarë me dënësë nisi të flasë pa pushim. Ishin fjalë në greqisht dhe të tjera edhe në shqip. Imë poli eftihis pus sas vlep! Imë poli eftihis! Jam shumë i lumtur që ju shoh! Jam shumë i lumtur.

I erdhi gluha Stavros. I erdhi gluha djalthit tim, thoshte gjyshja. Shkreptima ja mori gluhën dhe shkrepëtima ja solli.

Shtator 2026.

Për Pojanakun, në ditën e lindjes së poetit

Nga Istref Haxhillari

Ka poetë që bëhen të tillë në kushte e rrethana të caktuara. Poezia e tyre është e kultivuar, pjesë e edukatës, lule e rritur artificialisht në sera, jeton pak, harrohet shpejt.

Këta janë të shumtit.

Ka të tjerë, më të paktë, që lindin poetë, e kanë në gjak vargun, mëkohen me të, jetojnë e vdesin për të. Poezia e tyre jeton gjatë, kapërcen vitet, mbetet përherë e freskët.

Gjysmë shekulli më parë, në gjallje të Lazgushit, qindra fatkeq u rrekën të hynin në aradhën e poetëve, shkruan, botuan, morën trofe. Kritikët komentuan sipas ligjeve të metrikës, analizuan me metodat e kohës, madje shumë syresh i krahasuan me të mëdhenjtë e poezisë. Pastaj u harruan bashkë me vjershat dhe librat, si të mos ekzistonin kurrë. Mbeti Lazgushi që shkroi pak, u anatemia, u përbuz, nuk mori trofe. Mbeti se ishte poet i lindur, se poezinë e kishte nëpër damarë.

Pa mëdyshje Dhimiter Pojanaku i përket këtij grupimi të përkorë.

Ka rënë herët në dashuri me poezinë, ishte fëmijë në klasën e pestë, kur shkroi vargjet e para dhe qysh atëherë mbeti rob i saj. Vëllimi i fundit poetik, që promovojmë sot, i shtati në mbi pesëdhjetë vite krijimtari është gjerdan gurësh të çmuar me tharm të epërm njerëzor. I thellë në simbolikë, tron-ditës në meditim, poezia e tij të rrëmben, të trazon shpirtin dhe përfytyrimin, të çon në qiellin e vet të qashtë poetik. Një pole-skë e porsa çelur, lulëkuja e këndellur nga dashuria, lumi shpërfillës pranë kopshtit, koncerti i zogjve mëngjeseve të pranverës, janë shtysa e frymëzimit poetik.

*Mbi lumë,
Muzgu puth dritën e fundit të ditës,
Puthje e gjatë, e ngadaltë,
Aq e ëmbël,
Sa dita meket,
Në gjoks i mbështetet.
Përhumbur të dy,
Nata e ka të lehtë,
T'i shtjerë në gjumë të thellë.*

Poezia e tij është shpërthim ndjenjash fine që të freskojnë si psherëtimë ere. Dashurinë, ndjenjën sublime të njeriut, e sheh në një kënd të vetin që mund ta përastrojmë me konceptin e Dostojevskit: " Pak

minuta dashuri, vlejné sa një perandori e tërë. "

*Binte një dëborë e butë, si lëkura jote,
Pak e ftohtë si ajo mospërfillja joshëse
për afrim,
Rrëshqiste mënjane plot lozonjëri
Si ai vështrimi yt, kur e hedh me bisht të syrit...
Ka kohë që nuk bije dëborë.*

Mënyra e natyrshme si i qaset vdekjes, marrëdhënia e ndërsjellë me të, janë diçka sa e bukur, aq drithëruese, diçka që haset rrallë në poezinë shqipe. Jeta dhe vdekja ledhatojnë njëra-tjetrën në një alternim befasues për të prodhuar ndjesi që nuk harrohen kurrë.

*Të panë mbrëmë të pragu i shtëpisë,
nënë,
Më thanë.
Të përmendi dhimbja ime?
Kjo e reja?
Më hidhtakja ndër shoqe?
Të erdhi në fjetore?
Në shtretërit kuti-kuti?
T'i shpluhurosi lehtë supet?
Mos të pickoi mishin prej dheri?*

Ka rrjedha e përrën timer mbushin lumënjtë dhe humbasin në detin e thellë të kulturës, por ka edhe burime këngësh që krijojnë një lumë ndryshe. Ai vadit arat e ndjenjave dhe ato të mendimit, të dashurisë e urrejtjes, të asaj pjese të jetës që nuk duket por shprehet, që nuk preket por lexohet.

Një lumë i tillë është vepra letrare e Pojanakut. Me talentin dhe punën e pandërprerë një jetë të tërë, e ka ngritur monumentin e vet letrar.

Ne na mbetet ta respektojmë.

Romani më i fundit i autorit Odise Kote, me titull “Shpërfytyrimi” është ngjizur nga realitete të kohës sonë. Pra vendkoha e veprës është Shqipëria e sotme. Ky libër vjen para lexuesit si një telajo relativisht e madhe, ndërtuar me kujdesin e një mjeshtri që di të integrojë pjesët e një pazëlli në tërësinë e ansamblit të përgjithshëm të pamjes përfundimtare të tablosë së kompozuar. Gjithë kjo ka lidhje, qoftë me strukturën kompozicionale, qoftë me larminë e tematikave dhe motiveve, qoftë me lirizmin dhe poetikën e krejt veprës, por edhe me dominimin nga ana e autorit të realiteteve që pasqyron. Kjo, falë mprehtësisë së vëzhgimeve, përvojave, erudicionit dhe një informacioni të thukët. Tërësia dhe kompleksiteti i kësaj vepre, të gjitha kumtet humane, filozofike, sociologjike e morale, bashkë me vlerat artistike burimojnë e rrjedhin nga raporti i njeriut me sistemin shoqëror në të cilin ndodhet individit, raport ky që mjerisht shpeshherë kushtëzon marrëdhënien e individit me vetë lirinë. Dhe romani ka jetën e vet që përbëhet nga jeta dhe fatet e personazheve. Në qendër të tyre autori Kote ka vendosur Hertën; Herta Kurtiza. Mbiemri i saj është pak balzakian, si i marrë nga rrathët e ferr-parajsës së “Komedisë njerëzore”, me shkëlqime dhe rënie. (Autori është mjeshtër në lojërat me emrat e personazheve, pasi ky mjet stilematik sendërton profilin e personazhit- ide). Të përfshirë nga rrjedhshmëria e ngjarjeve dhe ritmika poetike e rrëfimit lexuesit shoqërojnë dinamikat e jetës së Herta Kurtizës, një grua e re nga një qytet i vogël, që vjen të jetojë në kryeqytet me bashkëshortin e saj, mjekun Subi. Ajo ka planet e saj modeste për të ndërtuar një jetë të zakonshme, shoqëruar nga përpjekjet dhe zhgënjimet e një jete më se të rëndomtë e cila befas merr një kthesë të papritur diktuar nga trillet e mistershme të fatit. Një kthesë gati fabuleske si në botën e çudirave, por krejt e besueshme dhe e mirëvendosur në absurdin e botës shqiptare të kohëve moderne. Një takim i papritur me gruan Ingrid L. Takim që i ndërron kursin e jetës, që e ngre lart në qarqet politike dhe në rangjet e larta të elitës shqiptare të kohës sonë, elitë që po ta krahasojmë me elitat e vërteta, përveç luksit dhe pasurisë, në shpirt as në moral nuk është as sa një kavaleri rustikane. Dhe për të kuptuar shumë gjëra, duhet kundruar Ingrid L. Mbase ky personazh, kjo grua llahtarish e bukur, një Rasputin i versionit femër, është çelësi më i fuqishëm për të hyrë në labirintet e veprës- duke kuptuar thelbin e sistemit. Nga ky personazh konceptual, nga ky avatar, shpjegohet gjithë mekanizmi dhe zembereku i sistemit. Ingrid L. është një sfings i kohës moderne, është gjithë koloriti i undergroundit të sistemit të shpërfytyruar dhe shpërfytyruar në të cilin jetojmë. Pa zbritur në shpjegimin e pikturës së vet, lag çdo deklamimi patetik apo qëllimor, Odise Kote i jep të kuptojë lexuesit se sisteme të tilla funksionojnë prej të tillë katalizatorësh, sidomos në republikat e bananeve, pasi ka skena që duken se ngjasojnë me ato të hispanikut Vargas Llosa. Ata katalizatorë gjenerojnë korrupsionin, fshehtësinë, luksin që është formuar brenda një kohe të shkurtër në një vend, nga më të varfrit e kontinentit. Me kontraste të tmerrshme, me korrupsion të llahtarshëm, me fshehtësi, komplete dhe omertà të denja edhe për cosa nostrat moderne. E mira dhe e keqja shfaqen në një kundërshti të fortë. Jeta mondane, ajo e oligarkëve; dhe jeta e njerëzve të varfër, që duket sikur ndodhen pranë e pranë, tashmë janë vite-dritë larg. As e para as e dyta nuk e njohin njëra- tjetrën. Kavaleria rustikane shqiptare, fringo e re në moshë, nuk kupton as do t’ia dijë për ekzistencën e vegjëlisë nga e cila nuk ka shumë vite që ka dalë dhe është shkëputur me galop, me etje, me babëzi të ethshme, me filistinizmin dhe narcizmin e vet shtazarak. Hera-herës libri merr trajtat e një klithme kozmike ndaj perversiteteve dhe paradokseve që ndodhin në një vend, ku para dy a tri dekadash nuk ndodhte asgjë: -

“Si e ka ngritur Ingrid L. gjithë këtë kështjellë?” - pyeti veten Herta Kurtiza.

Ose:
“- Jemi qenie hermafrodite edhe me oligarkë, edhe me shtet, - vijoi skërfyelli pa ia bërë syri tërr. - Kështu që gjysma e trupit nuk mund të luftojë gjysmën tjetër. Ndaj shteti është në

Shënime për romanin “Shpërfytyrimi” të autorit Odise Kote, “Toena”

KOHA NË ABSURD

Nga Zija Vukaj

mëdyshje: të vijoje me oligarkët e paratë e pista apo t'i kthehet ligjit?”

I pozicionuar brenda personazhit të Hertës, që është syri i observatorit të tij, autori lundron përmes profilin dhe rrugëtimit të saj: iluzioneve, zhgënjimeve dhe kompleksitetit të një tipi njerëzor, duke vëzhguar spektrin e gjerë të një kohe dhe shoqërie në një sistem të caktuar. Brenda këtij kronotopi shfaqet e shpaloset një spektër i gjerë kampionesh sociale që i flasin pothuajse çdo tipologjie lexuesi; shfaqen gjithashtu sindromat e një shoqërie që vuan polarizimin e vet drejt një brahmanizimi që po lind e konsolidohet nga fuqia e padukshme e individëve që zotërojnë të gjitha fjetet e pushteteve dhe ekzaltojnë të gjitha perversitetet njerëzore, duke e kthyer sistemin në një ajzberg dhe gjeratore të përbindshme për njeriun normal që vazhdon të besojë akoma tek idealizmi, edhe pse ky i fundit është gjëja më anakronike. Gjithë kjo e realizuar artistikisht nga plastika dhe zhërvjellësia e frazës, si dhe impostimi elegant i shpirtit të rrëfimitarit në karuselin e jetës moderne që është i përmbytur nga koloriti i ngjyrave verbuese, që shpesh alternohen me zyrtësinë e hinterlandit të shoqërisë së sotme, me vrangat lënduese e

mbresëlënëse të situatave të mbijetesës në periferinë e kryeqytetit, por edhe në *favelas*-et e qyteteve të vogla dhe fshatrave të braktisura të atdheut tonë.

Skakiera e galerisë së personazheve relevante të kësaj vepre është administrata e shtetit, *topos* i panjohur, thuajse i ndaluar për njerëz të zakonshëm. Por tashmë, pas atij çasti “fatlum” të takimit rastësor me Ingrid L., për Herta Kurtizën nuk ka asgjë të paarritshme, asgjë të pamundur. Gruaja demoniake Ingrid L. posedon shumë nga çelësat e mistershëm të pallatit të ëndrrave, të kabinetit qeveritar. Intuita e hollë dhe shikimi i saj prej skifteri kap fluturimthi “rrogzhinësen” e bukur për ta shndërruar e përdorur për qëllimet e saj djallëzore. Procesi i shndërrimit kryhet lehtë dhe shpejt, pasi Ingrid L. pikas te Herta Kurtiza ca premisa shumë oportune. Pas një afiniteti dhe seancash intime me Ingrid L., nis ngritja në postin ministror e Kurtizës. Ngritja në post shoqërohet edhe me ngritjen në rang. Tani Herta është pjesë e elitës. Është duke shijuar shkallët e shpejta të zenitit të saj, të simpatisë që e rrethon që nga Zeusi e poshtë. Dhe kjo fazë nuk është vetëm egocentrizëm, por ka edhe doza idealizmi e përkushtimi, që burojnë

nga naiviteti dhe pjesa e pastër e unit të saj. Ajo jeton në sferat e larta. Këtu poshtë është familja e saj: dy vajzat e vogla dhe i shoqi, Subiu, mjeku i fshatit- një Sharl Bovari modern. Nis të shfaqet atëbotë sindroma e Rastinjakut: sa më lart në rang, aq më poshtë në moral, aq më zbrazur në shpirt. Po, sepse individit Herta Kurtiza ka hyrë në ingranazhet vrastare të një realiteti imponues, të një rruge pa kthim. Doradorës që kalojnë muajt e stinët, ajo ndjen se po kaplohet nga ankthi, ndjen se po humbiste lidhjet me tokën, me njerëzit, me gjurmët e jetës së saj, me kujtimet e fëmijërisë e të rinisë së hershme, me të gjitha aromat e vatrës familjare. Njerëzit që e rrethojnë në dikasterin e saj shumica janë të vendosur nga duart e padukshme të Ingrid L. e të individëve enigmatikë. Janë klika të frikshme të jetës së nëndheshme të oligarkisë korrupive dhe të korrumpuar. Individë si Bo-zi, një *“trompe-la-mort”* i ri, më i zi se Votrëni ka më tepër pushtet se ministria Kurtiza. Me arrogancën e tij asgjësuese ai i jep të kuptojë rolin e saj prej kukulle, duke e zhytur në shkëlqe dhe në procese gjyqësore. Sepse oligarkët duan të ndërtojnë kulla të larta duke shpronësuar familje të tëra, teksa Herta përdoret thjesht për të firmosur e legalizuar korrupsionin e tyre. Dhe zhytet thellë e më thellë, tashmë e rrethuar edhe nga acari i ftohtësisë kryeministore, duke u bërë gjithnjë e më e padenjë për humorin e Zeusit, i cili ka në duart e veta të gjitha rrufetë e kozmosit. Ështi Ingrid L. ajo që e ka mbërthyer përfundimisht, gjë që demonstronhet në fjalët e saj:

“Ndërkohë Ingrid L. nuk e kishte humbur toruan. Ajo kishte hipur mbi një karrige, fare afër trapezerisë me syprinë mermeri. Në dorën e djathtë mbante shtrënguar një tufë monedhash. Ngjante si një zhgabonjë. - E dashur, - ngriti tonin, - kur të mora nga rruga e të bëra pjesën time, ti nuk kishe asnjë monedhë në xhepin tënd. Kishe sy të bukur, trup të hijshëm dhe një ëndërr të paqartë, të turbullt. E mban mend? Ingrid L. lëshoi nga lartësia, mbi tavolinën e mermerit, njëra pas tjetrës, me ngadalë, pa u ngutur, një grumbull monedhash, të të gjithë formave e madhësive. Amerikane, angleze, zviceriane, ruse, belge, italiane, greke, arabe, kineze. Ato kërcisnin, rrotulloheshin, ndalonin. - E dëgjove tingullin e tyre e dashur? - Po.” - Çfarë? Ma thuaj? - Çdo monedhë ka tingullin e vet! - Kjo është Herta Kurtiza që unë njoh. Inteligjente. Njeriu bën fytyrën sipas tingullit të monedhës që dëgjon. Mos e harro kurrë këtë gjë! Çdo monedhë ka tingullin e vet! Bukur!

Kështu, fundi dhe rënia e saj e rmyeshme, është një dramë. Është drama e njeriut që kërkon të ruajë e të mbrojë identitetin në formim e sipër. Por kostoja është e rëndë: përveç depresionit, ankthit, pasigurisë, është injorimi, profanizimi dhe përdhosja. Obsesioni i vetëvrasjes, që shoqëron gremisjen shpirtërore të Herta Kurtizës në epilogun e romanit, mbetet spikama më e madhe e tragjizmit të këtij personazhi që mbart të gjitha vuajtjet e shpirtit njerëzor dhe të gjitha kumtet humane të kësaj vepre. Dhe vetë vepra “Shpërfytyrimi”, përveç artit dhe vlerave të arrira estetike, bëhet një kampanë, një ndriçim, përmes sinestezisë së saj, përmes rrezatimeve të shumanshme që emeton një realitet ulëritës, i tejngopur me paradokse dhe absurde të kohëve tona moderne. Këtu hyn në punë citimi i një opinionin nga shkrimtari bashkëkohor spanjoll Javier Cercas Mena: “Në një republikë normale tre persona janë të domosdoshëm: mësuesi, që të mëson të jetosh, mjeku që të mëson të vdesësh dhe njeriu që thotë jo, i cili mbron dinjitetin kolektiv”. Kësisoj, “Shpërfytyrimi” është një “JO”, që vjen nga shpirti stoik, dimensionin intelektual dhe dashuria për njerëzit.

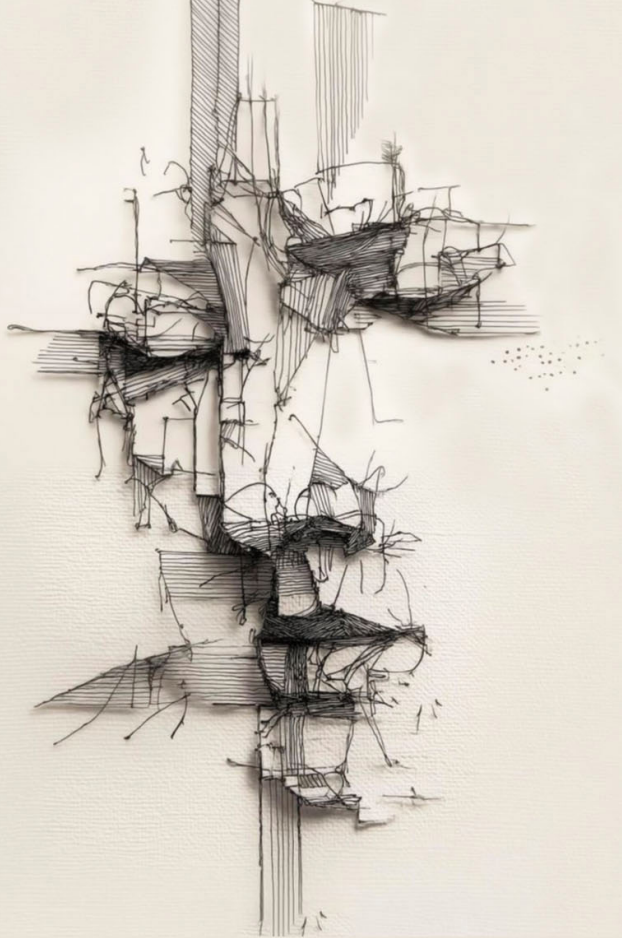
Ky roman, i ndërtuar me një strukturë kompozicionale klasike, me rrëfime lineare, plot nyjëza narrative, ka një stil të veçantë: *“Le style c'est l'homme même”* (“stili është vetë njeriu”)- thoshte Georges-Louis Leclerc, Konti i Buffon-it. Dhe stili është graviteti i një romani. E romancieri ynë Odise Kote ka shkarkuar në faqet e kësaj vepre AND-në e tij, arsenalin e begatë prozodik, lirizmin e hollë, digresionet medituese përshkrimet e portretizimet e personazheve, si dhe çaste të shumta frazash sentenciale e procedimesh gnomike me një gjuhë elegante e të shkathët që materializon edhe ndjesitë më të ndërlikuara e transhendente, duke tejçuar te lexuesi jehet melodike dhe tallazet e shpirtit të tij të ndjeshëm.

ODISE KOTE

SHPËRFTYTYRIMI

roman

BOTIMET
TOENA

Indëshkuar është njeriu për t'u endur përpjetë e përpochtë në kërkim të vetes, të vërtetës dhe Zotit. Me fat është ai që gjen qoftë njëren prej tyre. Me shumë fat ai që gjen veten, e cila fshihet pas hijeve të fjalëve dhe veprimeve tona. E si një qenie sociale, njeriu nuk e kërkon dhe gjen veten vetëm brenda tij, por edhe në shoqëri. Njeriu është i ngjashëm me planetin ku jetojmë, nuk vërtitet vetëm rreth vetes, por edhe rreth diellit (të tjerëve). Të tjerët janë një komponent i rëndësishëm në jetën e tij. Për çudi, ne, shqiptarët kemi jetuar për një kohë shumë të gjatë pa të tjerët, të izoluar me besimin e fanatikëve që adhurojnë zotat e rremë. Të jetuarit mes dhe me veten na shndërroi në ca qenie me botë foshnjëake, ku u mbollën paranoja, frikëra, dyshime nga më të përçudnuarat. E kur bota jonë u hap, kur Ferri i la shpirtërat e munduar të lirë, ata u vërsulën të uritur drejt Parajsës, por rruga drejt saj është shumë e gjatë dhe e ngushtë. Për këtë rrugë edhe më të mundimshme se vetë Ferri, shkruan Besnik Mustafaj në përmbledhjen me novela “Porta e ngushtë e purgatorit”.

Në këtë përmbledhje, autori përthyen përvojën dhe përjetimet e tij në rreshta, ku rrëfen përmes një narratori-personazh tre kallëzime që tregojnë botën psiko-emocionale të shqiptarit pas diktaturës komuniste në botë, por edhe në Shqipëri. Tre rrëfime mbërthyes, që vijnë me një gjuhë të pastër, besnike dhe letraro-diplomatike, ku herë pas here vërshon një përrua psikologjik, i një narratori-personazh inteligjent dhe me vetëkontroll. Një përrua ndryshe nga ai që kemi lexuar te Prusti apo Xhojsi, një përrua i një ndërgjegjeje të kthjellët, ku derdhen mendimet e një intelektual të ri, racional për ndodhitë dhe përjetimet e së shkuarës.

Mustafaj krijon tre personazhe, të cilët edhe mund të jenë realë, që u përkasin moshave të ndryshme dhe deri diku janë njerëz të mendimit. Këto personazhe disi naivë, janë të përfshirë prej dyshimit të vazhdueshëm, paranojës dhe emocionit të frikës. Rrëfimi përfshin botën e unit (narratori-personazh), të tjetrit (personazheve) dhe të asaj çka qëndron mes dy njerëzve dhe dy botëve, të vetëdijshmes dhe të pavetëdijshmes.

Personazhi i parë, shqiptaro-amerikani edhe pse ka vite larg Shqipërisë komuniste, e torturon mendimi se dikush e vëzhgon dhe se është thurur ndaj tij një lojë për ta tallur. Ai i nënshtrohet një testimi për t'u punësuar në një shkollë (e gjetur me ndërhyrje nga e shoqja) dhe habitet se si mund të jetë pyetja e parë për emrin e tij, në e njeh ai veten. Kujton se dikush e konsideron budalla dhe në vend që të vazhdojë t'u përgjigjet pyetjeve të tjera, ai nis e mendon për komplotistin. I mjeri kalon orë të tëra duke menduar për arsyen dhe personin që fshihet pas lojës tallëse, pa i shkruar ndonjë çast në mend se e gjitha mund të jetë thjesht një testim i zakonshëm, jo, mendja e tij nis e tjerë histori të tëra që e kaplojnë gjithë vetëdijen e tij.

“U ndal veçanërisht gjatë tek “Alush Bello”, i cili ishte i katërti në radhë. Nuk po u besonte syve.

...
Këta ose kanë dashur të tallen me mua, i tha vetes, ose më dinë për budalla të madh, ose prapa kësaj pyetjeje fshihet një lojë tjetër, një dhëlpëri e poshtër, nga ato që përfytyrimi i tij i nxehur papritur nuk i rrokte dot.”

Edhe pse ka nisur një jetë të re në një kontinent të ri, e shkuara nuk e lejon që të marrë frymë lirisht. Në mendjen e tij qëndron e gjallë dhuna psikologjike nën diktaturën komuniste, e cila i kushtëzon jetën edhe përtej oqeanit.

“Alush Bello i përsëriti vetes se FBI-ja nuk kishte asgjë të ngjashme me Sigurimin e Enver Hoxhës. Larg qoftë! Por nuk arriti, megjithatë të qetësohej.

...
Alush Bello po ma përshkruante, sipas tij shkurtimisht, bisedën me oficerin e FBI-së. I kishte mbetur në mendje sidomos që biseda ishte regjistruar.”

Përtej kësaj, ai, shqiptaro-amerikani, ndërtohet si një qenie me ëndrra të ëmbla për letërsinë dhe përkthimin. Alush Bello, personazhi ëndërronte të përkthente në shqip romanin “Absalom, Absalom!” të Folknerit si dhe të lexonte në qetësi veprat e autorëve

Për nga “Porta e ngushtë e purgatorit” të autorit Besnik Mustafaj

Nga Anxhela Pashaj

amerikanë, që shënoheshin si letërsia e tij e parapëlqyer qysh prej rinisë. Bello dëshiron çlirimin nga çdo përgjegjësi tjetër për t'iu përkushtuar plotësisht artit. Kjo ëndërr e tij që në Shqipërinë komuniste ishte e pamundur, (“Në Shqipëri për më shumë se tri dekada kishte punuar vetëm për të ngrënë.”) nis t'i duket edhe më e pamundur në Amerikë.

“Tërheqësi i fijeve”, ose dikush tjetër mbi të, i cili e kishte parë si të përshtatshëm për rolin e ri, e kishin vlerësuar vetëm nisur nga çfarë shkruhej në letra. Ata, pra, do t'i ngarkonin një detyrë të përshtatshme për një gjashtëdhjetëvjeçar. Alush Bello ndjeu një si këputje. A do të thoshte kjo se po shënohej vdekja e ëndrrave për të vazhduar përkthimin e veprës së Folknerit (...)?”

Pra, Bello, jo vetëm që nuk fiton dot lirinë si njeri, por nuk e fiton dot as si artist apo intelektual. Duket se përmes këtij personazhi, Mustafaj i rrëfen lexuesit pamundësinë e njeriut për të qenë vetëm njeri, në këtë botë të ndërtuar prej vetë tij (njeriut). Se liria është vetëm një ide, e cila nuk instalohet as në vendet që i mendojmë si më demokratiket dhe më të lirë. E kjo lëndon dhe zhgënjën naivët dhe ëndërrimtarët. Bello jepet edhe naiv edhe ëndërrimtar.

Naivët dhe ëndërrimtarët gjenden edhe në novelën e dytë, ku narratori - personazh, që rrëfen shpesh në vetën e parë, na fut në një botë në dukje të shkëlqyeshme, ku premtohen

çaste të lumtura, të cilat lexuesi nuk i beson, duke patur në mendje që ka të bëjë me personazhe që lëvizin në korsinë e politikës dhe diplomacisë. Në këto fusha nuk ka besim apo ndershmëri, madje në këto fusha dyshimi është gjithçka. Me këtë ndjenjë lëvizin të gjithë personazhet e novelës së dytë, ku diplomati shqiptar në Paris kërkon një nder për të shlyer një detyrim moral ndaj bashkëkombasve të vet, për të bërë më pas një zbulim. Një zbulim që lidhet ngushtë me atdheun e tij dhe lojën e stërzgatur politike dhe diplomatike, e cila nuk pikëtakohet me shpirtin artistik të narratoriut – personazh dhe idealeve të tij. Çdo frymëmarrje diplomatike është një shtrirje kah hapësira e tjetrit, nga liria e tij.

Po ashtu në këtë novelë, “De profundis”, narratori i mëshon fort mungesës së lirisë dhe pamundësisë për të qenë vetvetja, për të qenë vetëm dikush, pa kostumin e profesionit apo pa ndonjë kornizim. Duket se Mustafaj ka gjetur përmes këtyre personazheve të rrëfjeje shtrëngesat që e kanë kufizuar dhe e kanë detyruar të jetë çdo gjë e çdo kush tjetër përveçse atij që dëshironte më shumë, shkrimtarit. Këto personazhe janë autobiografikë, pra jo vetëm narratori- personazh, por edhe Alush Bello dhe Agron Shala janë reflektime të alter-egos së shkrimtarit. Duket se ai ndërton rrëfime me të gjitha vetet e tij, të cilat dallojnë mjaft

prej njëra-tjetrës, por edhe pikëtakohen te mendimi, ideja, ëndrra, liria.

Personazhi i Georges bën dallim, ai nuk është ndonjë alter-ego e shkrimtarit, ai është e huaja. Georges është e huaja, e ndryshmja nga ne, të cilën ne rrekemi ta njohim (kemi kureshtje) dhe mahnisim. Georges nuk mahnitet me Shqipërinë e shqiptarët, përkundrazi ka një fije zhgënjimi në përvojën e tij. Përveç kësaj, Georges është edhe provë se sytë që shohin e kokat që mendojnë mund të përdoren nga cildo regjim.

Novela e tretë i sjell lexuesit, të riun shqiptar, i cili nuk beson te regjimi i kohës apo te demokracia. Ai është njeriu i thjeshtë, që mundohet të ikë prej pellgut ku ka lindur, ndihmohet prej fatit dhe në një moment të jetës, diçka brenda të njis e këlthet. Personazhi i tretë, e çon lexuesin në një faqe tjetër të diktaturës, te erosi.

Agron Shala ka shumë dëshira, ku më e fuqishmja është të jetojë jetën në tërësinë e saj. Në këtë tërësi përfshihet edhe të eksploruarit të botës erotike. Në të vërtetë kjo lind vetëm pasi ai bie në kontakt me femra të huaja, me të cilat i ndalohet afritetit. Ndalesa e ka zanafillën te regjimi i kohës dhe te eprori i tij, i cili jo vetëm e ndalon, por edhe e fyen dhe poshtëron. Një frazë banale e thënë prej eprorit, që i kumbon në kokë Agron Shalës sa herë një femër e fton për të qenë në një raport intim. Pas shumë përpjekjeve, torturave psikologjike ndaj vetvetes ai i dorëzohet dëshirës për intimitet me femra të huaja, të cilat me gatishmërinë dhe lirinë e tyre përbëjnë një tjetër goditje për botën e tij të ngurtë sociale e mentale. Sa më shumë që eksploron trupat e grave të huaja, aq më shumë vetëdijësohet mbi gjendjen e tij emocionale dhe mendore në të cilën gjendet sa herë përfshihet në intimitet. Shala kupton se erotizmi i tij ka lidhje të ngushta me frikën. Frikë nga që bën diçka të ndaluar për të cilën mund të dënohet. Po pikërisht frika edhe e emocionon pafundësisht.

Kur e kupton këtë i lind pyetja se si do të ishte të eksploroonte erosin i lirë, në mungesë të frikës. A do të përjetonte të njëjtën ndjesi si në diktaturë? Këtë narratori - personazh na e lë të pazgjidhur, ai zgjedh të na rrëfejë për ballafaqimin e dy botëve, asaj franceze dhe shqiptare, të njohurës dhe të panjohurës, të vetëdijshmes dhe të pavetëdijshmes, demokracisë me lirinë e diktaturës me ndalesat dhe dhunën, i cili çon në një shok kulturor edhe intelektualin më të gatitur të kohës.

Mustafaj nuk e kursen edhe këtë herë intelektualin, për të është e qartë, izolimi i Shqipërisë prekte gjithkënd, ai që këtu bënte diferencën, në botën e madhe perëndimore ishte një njeri i zakonshëm, ndoshta shumë i zakonshëm. Ndryshimet mes Shqipërisë dhe Perëndimit ishin dhe janë të mëdha, e mbi të gjitha përshtatja dhe integrimi, i vështirë e sfidues. Sfidë më e madhe qëndron me bindjen, pranimin dhe emancipimin e vetvetes.

Ajo që mbetet për t'u shtuar për këto novela të Mustafajt është se kanë një përafri të vogël me disa novela të Koliqit, jo në nivel përmbajtësor a strukturor, por në nivelin e formësimit të personazheve. Të dy sjellin personazhe me natyrë dhe mendësi të njëjtë. Personazhe që vuajnë gati-gati prej të njëjtave dilema, që luftojnë fort me veten, veçanërisht në novelën e fundit “Zbulimi i Parisit nga shqiptarët”. Të dy sjellin në novelat e tyre shqiptarin e edukuar dhe të kulturuar të cilin përherë e tërheq më fort gjaku, norma e pashkruar, e harruara. Shqiptari i gjendur mes lindjes dhe perëndimit, mes të resë dhe të vjetrës, zakonisht dhe ligjit. Shqiptari që jeton paralelisht dy jetë...dhe asnjërinë të plotë. Shqiptari që lufton me mish e me shpirt për të përqaftuar modernen, emancipimin dhe përfundon si i tërhequr me magnet te rrënjët e tij të egra.

Në optikën e shkrimtarit Besnik Mustafaj, për shqiptarin ferri është një hon i përgjakur, shtëpi e tij prej shekujsh dhe parajsë një vend përtej horizontit, rruga për te e cila kalon përmes një shtegu fare të ngushtë që nuk premtan shpëtim, por mundim dhe sflitje. E megjithatë, ai nuk nxit për të mos e ndjekur shtegun e mundimeve, ndoshta sepse në thelb të qënies së tij, si te çdo shkrimtar dhe idealist frymon shpresa.

Piktura është ndërtuar si një deklaratë e vërtetë poetike e bashkimit midis artistit dhe muzës, ku jeta private, identiteti kulturor dhe gjuha piktore bashkohen në një imazh të vetëm, shumë të pasur dhe të dendur.

Në qendër të kompozimit gjenden dy figurat: artisti dhe gruaja (muza). Ai paraqitet përballë, pak i anuar drejt saj, me një vështrim të përqendruar dhe të vetëdijshëm. Mban një kapelë të gjate dhe një kostum që i referohet qartë traditës folklorike të zonës së Tiranës, por të ripërpunuar në një mënyrë simbolike, të zbukuruar me motive gjeometrike të ndërlikuara. Në dorë mban një paletë: ajo nuk është një paletë e zakonshme, por një mikrokozmos me ingranazhe, rozeta dhe forma rrethore, duke sugjeruar se akti krijues është një mekanizëm i brendshëm, një sistem i gjallë.

Pranë tij, muza—bashkëshortja—paraqitet në një gjest intimiteti dhe përkushtimi: ajo mbështet kokën mbi supin e tij, me sytë e mbyllur ose të ulur, sikur është e zhytur në një dimension të brendshëm. Ajo nuk është një prani pasive, por një forcë e heshtur. Veshja e saj është edhe më e pasur se ajo e artistit: një rrjetë e dendur motivesh ornamentale, floreale dhe gjeometrike, që e shndërron pothuajse në një organizëm dekorativ të gjallë. Lulja që mban, ose që duket se buron nga veshja e saj, bëhet simbol i drejtpërdrejtë i pjellorisë krijuese: ajo është burim, frymëzim dhe vazhdimësi.

Marrëdhënia mes tyre është qendra e vërtetë emocionale e pikturës: nuk ka distancë, nuk ka teatralitet, por një bashkim. Ai krijon, por nepermjet saj; ajo frymëzon, nepermjet afërsisë. Rreth këtij çifti zhvillohet një univers pamor shumë i perpunuar:

Sfondi arkitektonik: një qytet i stilizuar, ndoshta Tirana, i ndërtuar si një mozaik ndërtesash, kullash dhe shtëpish. Nuk është realist, por një "qytet i kujtesës".

Motivet gjeometrike: katrorë, rrethe, rozeta dhe modele të përsëritura mbushin çdo hapësirë. Kjo gjuhë lidhet si me artin popullor shqiptar, ashtu edhe me një vizion modern, pothuaj abstrakt.

Rozeta e madhe rrethore mbi figurat: funksionon si një aureolë, një mandalë, që simbolizon formen dhe ciklin e plote të ekzistencës. Mund të përfaqësojë kohën, fatin ose harmoninë kozmike që i mbështjell dhe i mbron.

Kavaleti në të majtë: element thelbësor. Paraqet një studim të papërfunduar, me shenja të sapo vendosura. Është "fillimi" i veprës, momenti i lindjes së kompozimit.

Natyra e qetë poshtë: frutat e dekoruara përsërisin të njëjtat motive gjeometrike të veshjeve. Nuk janë objekte të thjeshta, por zgjatime të gjuhës e stilit të artistit.

Naxhi Bakalli: Muza dhe Artisti

Nga Ilir Shaholli

Nga pikëpamja ngjyore, dominojnë bluja, e kuqja, okra dhe e bardha. Ngjyrat nuk synojnë natyralizmin, por ekuilibrin ornamental; çdo ton është pjesë e një ritmi të menduar.

Ajo që del në pah është se piktura nuk paraqet vetëm një çift, por një **ide e krijimit të përbashkët**:

artisti po, ai që strukturon dhe organizon, muza si burim i vazhdueshëm energjie dhe frymëzimi.

Fakti që e lidh këtë vepër me vitin 1974 e deri më sot e bën edhe më të fuqishme: nuk është thjesht një tablo, por një deklaratë besnikërie në kohë. Muza nuk është një moment, por një prani e vazhdueshme, pothuajse e domosdoshme për vetë ekzistencën e artistit.

Të kapa në fluturim te kapa

Piktura paraqet dy të dashuruar të pezulluar në zbrazëti, por nuk bëhet fjalë për një fluturim të thjeshtë fizik: është një ngjitje e brendshme. Burri me krahë e ngre të dashurën e tij sikur ta çlironte nga graviteti tokësor, sikur dashuria të ishte e vetmja forcë e aftë të mposhtë peshën e botës. Nuk është një rrëmbim, por një dorëzim i ndërsjellë. Ajo nuk bie, nuk frikësohet: ajo dorëzohet me besim. Ai nuk sundon: ai mbështet.

Titulli, "Të kapa në fluturim te kapa" sugjeron një çast të papërsëritshëm, momentin e saktë kur dashuria bëhet fat. Nuk është vetëm fillimi i një historie, por përjetësia e saj e përqendruar në një gjest. Është sikur artisti të kishte ndalur çastin kur dy shpirta e njohin njëri-tjetrin.

Dashuria e paraqitur nuk është tokësore në kuptimin e zakonshëm: është e kristaltë, pothuajse e shenjte. Kompozimi kujton disa rrëfime mitike — erosi që shndërrohet në krah, ndjenja që bëhet ngritje shpirtërore. Burri me krahë nuk është vetëm i dashur, por figurë simbolike: është energjia krijuese, është fryma që e shndërron pasionin në art.

Vajza, muzë e vazhdueshme, bëhet qendra

e heshtur e veprës. Ajo nuk është vetëm subjekt, por burim i frymëzimit. Fakti që ajo pikturohet vazhdimisht sugjeron një dashuri që nuk përfundon në imazh, por që kërkon të ripërtërihet, të riinterpretohet, të ripohohet. Është një homazh i përhershëm ndaj një ndjenje te vetme dhe të papërsëritshme.

Struktura dekorative, pothuajse e fragmentuar dhe ritmike, duket se përkthen vizualisht dridhjen e emocionit: vija të thyera, ndërthurje, forma gjeometrike që kujtojnë rrahje të përsheptuara, mendime të mbivendosura, kujtime që grumbullohen në kohë. Nuk është një dashuri statike, por dinamike, në transformim të vazhdueshëm — si vetë fluturimi.

Mund të thuhet se kjo vepër nuk rrëfen vetëm një histori dashurie, por pohon një parim: dashuria e vërtetë nuk i përket vetëm tokës. Është diçka që ndodh "edhe sidomos në qiell", — pra në një dimension shpirtëror, ideal, të përjetshëm.

Në fund, piktura duket se na thotë se dashuria autentike është një akt ngritjeje të ndërsjellë: unë të ngre dhe ti më bën të aftë të fluturoj.

Pimë një kafe

Piktura e **Naxhi Bakalli** më duket një vepër me një finesë të madhe kompozicionale dhe simbolike.

Gjëja e parë që bie në sy është **struktura gjeometrike**: sfondi është ndërtuar si një mozaik formash katrore, drejtkëndore dhe rrethore, pothuajse si një qilim dekorativ që të kujton artin popullor ballkanik, por edhe një ndjeshmëri moderne, gati abstrakte. Dekorimet duken si pjesë të një qëndisime tradicionale të përkthyer në pikturë.

Në qendër, skena intime: një burrë dhe një grua të ulur përballë njëri-tjetrit, duke ndarë një pije. Gjesti është i thjeshtë, i përditshëm, por i mbushur me kuptim. Nuk është vetëm një moment shtëpiak — është një **dialog i heshtur**, një shkëmbim shikimesh që sugjeron mirëkuptim, respekt dhe ndoshta edhe një

dashuri të pjekur.

Interesant është kontrasti midis:

pasurisë kromatike të veshjes mashkullore, e gjallë, e mbushur me linja dhe ngjyra, dhe **delikatesës pothuaj filigranike të veshjes femërore**, më e çelët, më shumë e gdhendur sesa e ngjyrosur.

Ky ekuilibër krijon një tension harmonik: mashkullorja dhe femërorja nuk janë të kundërta, por plotësuese.

Figurat duken pothuaj të shkrira me sfondin, sikur të ishin pjesë e të njëjtit tekstil dekorativ. Kjo mund të sugjerojë:

idenë e përkatësisë kulturore, vazhdimësinë midis individit dhe traditës, ose kujtesën kolektive që përqafon jetën private.

Ka diçka të përjetshme në këtë skenë. Mund të jetë e vendosur në një të kaluar të largët, por njëkohësisht ka një modernitet në ndërtimin grafik që e bën aktuale.

Më duket një vepër që flet për: identitetin, rrënjët, intimitetin, dhe harmoninë midis formës dekorative dhe ndjenjës njerëzore.

Figura në kujtimet dekorative

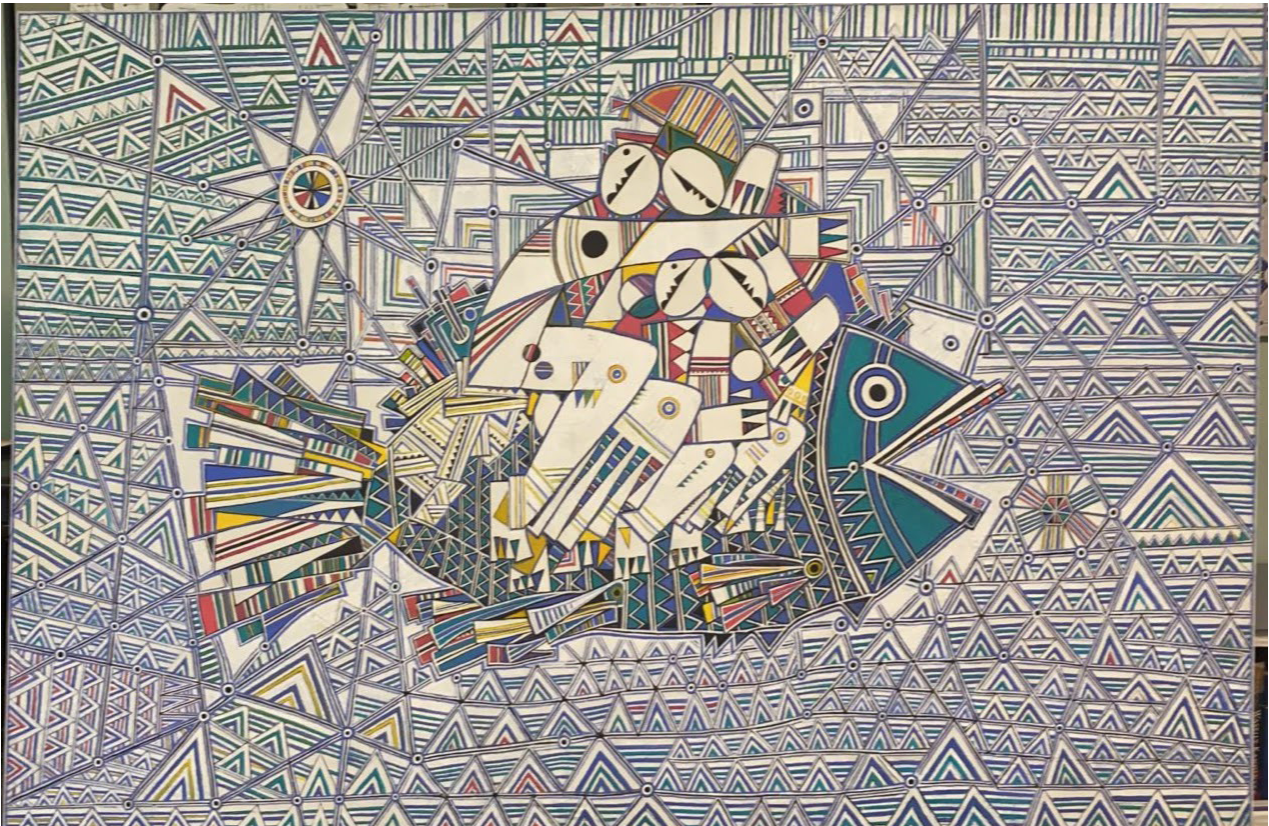
Struktura simbolike, kënaqësia dhe meditimimi në një pikturë të Naxhi Bakallit

Në pikturën në shqyrtim, kompozimi mbështetet mbi një ekuilibër të bazuar midis figurës dhe sistemit ornamental, duke krijuar një tension pamor që nuk përfundon në konflikt, por zgjidhet në harmoni strukturore. Vepra nuk ndërton një hapësirë perspektive tradicionale: sipërfaqja është tërësisht e mbushur nga një ndërthurje gjeometrike që anullon dallimin konvencional midis planit të parë dhe sfondit.

Në qendër shfaqet një figurë femërore e stilizuar, e përcaktuar nga një fushë e bardhë kompakte dhe ndriçuese. Trupi, i reduktuar në forma të gjera dhe të vazhdueshme harkore, vihet në kontrast me strukturën ortogonale dhe modulare të ambientit përreth. Kjo kundërvënie midis vijës së lakuar dhe rrjetës gjeometrike nuk prodhon thyerje, por i shton vlerat. Figura nuk e pushton hapësirën: ajo gjenerohet prej saj.

Sfondi paraqitet si një stampe simbolike komplekse. Motive të përsëritura, rombe, trekëndësha, breza ritmike dhe vazhdueshmësi modulare i referohen në mënyrë të qartë traditës ornamentale të tekstileve popullore. Megjithatë, këta elementë nuk marrin një karakter folklorik apo dekorativ në kuptim

sipërfaqësor. Ornamentika bëhet strukturë mbajtëse e imazhit, pajisje e kujtesës kolektive. Në këtë kuptim, sipërfaqja piktorike funksionon si një tekstil simbolik ku koha historike shtresohet.

Paleta kromatike është e kontrolluar me rigorozitet. E gjelbra dhe bluja dominojnë kompozimin, të mbështetura nga e zeza strukturore dhe e bardha absolute e figurës. E gjelbra mund të lexohet si referencë ndaj dimensionit tokësor dhe jetësor; bluja fut një thellësi shpirtërore; e zeza organizon dhe kufizon; ndërsa e bardha, në fund, imponohet si parim ontologjik. Figura nuk paraqitet si trup natyralist, por si dukuri ndriçuese. E bardha nuk përfaqëson lëkurën: ajo përfaqëson dritën.

Gjuha formale heq dorë nga natyralizmi përshkrues. Fytyra është sintetike, pothuaj arkaike; syri reduktohet në shenjë; profili sugjeron një kujtesë ikonike që i referohet njëkohësisht traditës bizantine dhe sintezës moderniste. Kjo konvergjencë nuk paraqitet si citim stilistik, por si përvetësim i brendshëm i sistemeve të ndryshme vizuale. Figura femërore nuk është individ psikologjik: është arketip.

Rëndësi të veçantë merr prania e rrethit të errët pas kokës, element që mund të evokojë njëkohësisht aureolën, diellin ose qendrën e vetëdijes. Shenja rrethore fut një dimension të shenjte, por pa ikonografi të qartë konfesionale. Shenteria këtu është ontologjike, jo treguese.

E gjithë kompozimi krijon një ritëm pamor të krahasueshëm me atë të një tapeti ose mozaiku. Përsëritja modulare prodhon kontemplacion. Nuk ka dinamizëm dramatik apo fragmentim avangardist: tensioni zgjidhet në ekuilibër. Në këtë kuptim, vepra dallohet nga shumë përvoja perëndimore të shekullit XX, ku moderniteti shprehet përmes thyerjes dhe konfliktit formal. Këtu, përkundrazi, moderniteti realizohet përmes vazhdimësisë dhe shndërrimit të kujtesës.

Nëse adoptohet një lexim ontologjik, sfondi ornamental mund të interpretohet si depozite historike dhe simbolike, ndërsa figura qendrore mishëron vetëdijen që del nga kjo shtresëzim. Qenia nuk i kundërvihet kujtesës: ajo buron prej saj. Imazhi bëhet kështu hapësirë e një zbulësë të heshtur.

Vepra nuk propozon një tregim, por një gjendje. Nuk rrëfen një ngjarje: e bën të dukshme një prani. Në këtë prani manifestohet një poetikë e themeluar mbi tre boshte kryesore: arti si kërkim i qenies, dinjiteti si llogjike formale dhe morale, dhe kujtesa si themel identitar.

Piktura paraqitet kështu si shembull i një pikturë kontemplative që nuk heq dorë nga moderniteti, por e riformulon atë përmes arketipit dhe dritës. Në të, sipërfaqja nuk është dekorim, por ontologji vizuale.

Ky kontribut analizon një pikturë të Naxhi Bakallit duke vendosur në qendër raportin midis figurës dhe sistemit ornamental si pajisje ontologjike dhe kujteses. Vepra interpretohet jo si ndërtim i thjeshtë formal, por si hapësirë simbolike ku kujtesa kolektive shtresohet dhe shndërrohet në prani kontemplative. Përmes

analizës së kompozimit, ngjyrës dhe gjuhës së shenjave, studimi nxjerr në pah se si figura femërore, e përcaktuar nga një fushë e bardhë ndriçuese, del nga një stampe gjeometrike me prejardhje dekorative, duke e transformuar dekorin në strukturë ontologjike. Përsëritja modulare, mungesa e perspektivës tradicionale dhe tensioni drejt dritës konfigurojnë një pikturë që refuzon si natyralizmin ashtu edhe thyerjen avangardiste, duke propozuar një modernitet të bazuar në vazhdimësinë simbolike. Piktura lexohet kështu si shprehje e një estetike kontemplative ku arti, kujtesa dhe identiteti kulturor bashkohen në një përvojë të vetme prespektive të qenies.

Në këtë vepër të N. Bakallit dalin me forcë disa elemente stilistike dhe simbolike që duket se përbëjnë një shenjë të dallueshme të poetikës së tij.

Familja - Emigrimi

Familja si arkë: metaforë e migrimit shqiptar në gjysmën e dytë të shekullit XX

Ky studim analizon një vepër piktorike që paraqet një familje shqiptare – babai, nëna, vajza dhe djali – gjatë kalimit të Detit Adriatik pas rënies së Murit të Berlinit në vitin 1989 dhe shembjes së sistemit komunist në Evropën Lindore. Kompozicioni, i ndërtuar përmes një

sintezë gjeometrike që bashkon katër figurat në një formë të vetme të ngjashme me një peshk, interpretohet si metaforë e migrimit dhe e transformimit identitar. Sfondi modular dhe i përsëritur sugjeron njëkohësisht valët e detit dhe ngurtësinë ideologjike të sistemit nga i cili iket. Vepra paraqitet si një reflektim vizual mbi dinjitetin e diasporës shqiptare dhe mbi rolin qendror të unitetit familjar si mjet mbijetese dhe rilindjeje.

1. Konteksti historik dhe kuptimi kolektiv

Rënia e Murit të Berlinit në vitin 1989 shënoi fillimin e transformimeve të thella politike dhe shoqërore në Evropën Lindore. Edhe Shqipëria, e dalë nga një prej regjimeve më të izoluar të kontinentit, u përfshi nga një eksod i paprecedentë. Mijëra qytetarë ndërmorën kalimin e Detit Adriatik drejt Italisë, shpesh në kushte të vështira, të pezulluar midis shpresës dhe pasigurisë.

Vepra në fjalë vendoset në këtë horizont historik, duke përkthyer përvojën kolektive të migrimit në një rrëfim simbolik dhe të sintetizuar.

2. Familja si trup i unifikuar

Bërthama familjare – babai, nëna, vajza dhe djali – nuk paraqitet si një shumë e thjeshtë individësh, por si një organizëm kompakt. Katër

figurat shkrihen në një strukturë të vetme që kujton qartë formën e një peshku.

Kjo zgjedhje formale mbart një vlerë të fortë metaforike. Peshku, si krijesë e detit, mishëron përshtatjen dhe mbijetësën në një mjedis armiqësor. Shndërrimi i familjes në peshk sugjeron një mutacion të domosdoshëm: për të përshkuar detin, duhet të bëhesh pjesë e tij.

Në mënyrë domethënëse, varka nuk paraqitet në mënyrë të drejtpërdrejtë. Vetë familja shndërrohet në mjet lundrimi. Kështu, uniteti familjar paraqitet si mjet shpëtimi, një arkë simbolike e aftë të garantojë vazhdimësi dhe mbrojtje në kalimin midis dy botëve.

3. Sfondi gjeometrik: deti dhe sistemi

Hapësira në sfond ndërtohet përmes një strukture të dendur trekëndëshash dhe vijash të përsëritura. Kjo ndërtim modular sugjeron para së gjithash valët e detit, të përkthyer në ritëm vizual. Megjithatë, përsëritja pothuaj obsesive e formave mund të interpretohet edhe si aludim ndaj ngurtësisë ideologjike të sistemit politik nga i cili iket.

Deti bëhet kështu një simbol i dyfishtë: hapësirë fizike e kalimit dhe metaforë e një strukture shtypëse. Gjeometria nuk është thjesht dekorim, por një aparat konceptual që aludon njëkohësisht ndaj natyrës dhe ndaj ndërtimit ideologjik.

4. Drejtimi, orientimi dhe dinjiteti

Kompozicioni thekson një lëvizje drejt së djathtës, drejtim që, në kulturën vizuale perëndimore, lidhet me të ardhmen dhe progresin. Ky orientim përforcon idenë e një udhëtimi drejt një mundësie të re jetese.

Në pjesën e sipërme, prania e një dielli apo ylli merr vlerën e një pike orientimi. Nuk bëhet fjalë për një element dramatik, por për një udhërrëfyes të heshtur, shenjë shprese dhe drejtimi.

Figurat e stilizuara nuk shprehin dëshpërim. Ato nuk bërtasin, nuk luten. Fytyrat duken të përqendruara dhe të mbledhura. Kjo zgjedhje shmang çdo retorikë viktimizimi dhe i jep veprës një dinjitet të jashtëzakonshëm. Migrimi nuk paraqitet si kaos, por si një akt i vetëdijshëm dhe i përbashkët.

Përfundim

Vepra nuk paraqet vetëm një familje në udhëtim, por përmbledh përvojën e një brezi të tërë të pezulluar midis humbjes dhe rilindjes. Shkrirja e figurave në një trup të vetëm-peshk përkthen në formë vizuale parimin sipas të cilit, në momentet e çarjeve historike, mbijetesa nuk varet vetëm nga mjetet materiale, por nga bashkimi emocional dhe identitar.

Familja, e shndërruar në një arkë simbolike, përshkon jo vetëm detin gjeografik, por edhe pragun midis dy epokave. Në këtë sintezë formale qëndron forca e veprës: aftësia për ta bërë universale një përvojë historikisht të përcaktuar, duke i rikthyer asaj përmbajtje, dinjitet dhe kujtesë.

William Carlos Williams

E ENJTE

Kam parë ëndrra - si të tjerët -
Dhe asgjë s'ka ndodhur, për këtë arsye
Jam kaq i qartë
Dhe me këmbë në tokë
Shikoj lart në qiell
Duke ndërë rrobat e mia ne trupin tim
Peshën e trupit tim në këpucët e mia
Strehën e kapelës sime, ajrin që hyn e del
Në hundën time - dhe vendos të mos
ë ndërroj më.

W.H. Auden

FUNERAL BLUZ

Ndalni orët, shkulni telefonat
Gënjeni një qen që leh me një kockë
Mbyllni pianon dhe xhazin pushoni
Nxirreni jashtë arkëmortin, të vijë vercalli

Lërimi aeroplanët të sillen mbi kokat tona
Duke shkruar me tym në qiell; Ai vdiq
Lidhni shiritin e zisë në qafat e bardha të
pëllumbave
Lërimi policin e trafikut të veshë dorashka
të zeza.

Ai ishte veriu, jugu, lindja dhe perëndimi
im
Puna e një jave dhe e diela pushim
Hëna ime, mesnata ime, fjala ime, kënga
ime
Kujtoja se kjo dashuri mund të ishte e
fundit; por isha gabim.

Yjet nuk janë të domosdoshëm tani; flakini
në abys
Hënë në kosh dhe diellin bëjeni thërrime
Oqeanet le të thahen, pyjet le të kthehen
në hi
Nga asgjëja e mbetur ndoshta vjen diçka
e mirë.

Edgar Allan Poe

HESHTJA

Ka disa cilësi - që përfshijnë gjëra
esenciale
dhe krijojnë një jetë të dyfishtë, mirëfilli
reale
një entitet binjak që e ka zanafillën
te materia dhe drita, shfaqur në elemente
të ngurtë dhe hije

Ekziston një heshtje e dyfishtë - deti dhe
bregu
trupi dhe shpirti. Për njeriun që banon në
vende të vetmuar
ku bari gjithmonë është i gjelbëruar,
absolute është lutja;
kujtimi njerëzor, urtësia, loti i mirësisë
qe e bëjnë atë të fuqishëm, emri i tij është:
“Kurrë më”.

Ai është Heshtja e përbashkët: mos e
frikësoni!
nuk zotëron asnjë fuqi të së keqes; nuk
është demoni
Por nëse ndonjë fat i mbrapshtë (krejt i
papritur!)
ndjek hijen e tij (ky mizor pa emër, ky
përbindësh
që përndjek yrtet e vetmuar ku nuk ka
shkelur
asnjeri), atëherë ai ia beson veten
Perëndisë!

FUNERAL BLUZ

Poezi botërore

Përgatiti dhe përktheu Roland Gjoza

Daniel Harper

E DASHUR AMERIKË

E dashur Amerikë,
Emri im është Daniel Harper.
Dikur mendoja se veshja e uniformës ishte
thjesht detyrë.
Deri atë ditë, mësova - disa kosto paguhen
me një jetë të tërë.
Misioni ishte rutinë... derisa shpërthimi
shkatërroi gjithçka.
Mbijetova, por njeriu që isha më parë nuk
u kthye kurrë.
Rruga për në shtëpi ishte e gjatë.
Mjaftueshëm e gjatë për të kuptuar këtë
të vërtetë: lufta nuk mbaron kur
kthehesh.
Tani jeta është e qetë. Shumë e qetë.
Aq e qetë sa mund ta dëgjoj kohën që
kalon.
Një filxhan kafe qëndron pranë dritares,
gjithmonë duke u ftohur.
Dhe unë ndenja aty më gjatë seç duhej,
duke mos thënë asgjë.
Mendoj për vëllezërit e mi.
Ata që qeshën me mua... dhe ata që nuk u
kthyen kurrë në shtëpi.
Ne besonim në diçka të thjeshtë
se disa njerëz nuk duhet të harrohen kurrë.
Kjo është arsyeja pse kam një kurorë në
derën time.
Nuk është dekorim.
Nuk është një zbukurim festash.
Është një homazh i heshtur.
Për ata që dhanë gjithçka.
Për ata që u kthyen në shtëpi të ndryshuar
përgjithmonë.
Dhe për ata që nuk u kthyen kurrë në
shtëpi.
Sa herë që dikush kalon pranë derës sime
dhe ndalet,
shpresoj të kujtojë një gjë: paqja nuk ka
qenë kurrë falas.
Nëse jeni të gatshëm të kujtoni edhe ju...
le të flasë kjo kurorë per mirënjohjen që
nuk e themi kurrë me zë të lartë.

Robert Hayden

ATO TË DIELA DIMRI

Edhe të dielave im atë zgjohej herët
vishte rrobat e dimrit, ato me ngjyrë blu
në të zezë,
pastaj me duar të çara që i dhembnin
nga puna në acar gjatë ditëve të javës
ndizte zjarrin. Askush nuk e falënderonte
asnjëherë. Zgjohesha dhe ndieja të ftohtin
që zbutej, zhbëhej.
Dhe dhomat ngroheshin dhe pastaj ai na
telefononte,
dhe unë ngrihesha ngadalë dhe vishesha,
duke pasur frikë nga zenkat dhe ngrindjet
në atë shtëpi,
duke i folur atij me indiferencë
atij qe kishte mundur të ftohtin e dimrit
kishte lustruar dhe këpucët e mia të mira.
Çfarë dija unë, çfarë dija unë
për skutat e egra dhe të vetmuara të
dashurisë?

Margaret Atwood

NË SHTËPINË E DJEGUR HA
MËNGJES

Në shtëpinë e djegur ha mëngjes.
E merrni me mend; nuk ka shtëpi, nuk ka
mëngjes,
por unë jam këtu gjithsesi .

Luga që është shkrirë fërkon
enën që është shkrirë gjithashtu.
Askush tjetër përveç meje rreth e rrotull.

Ku kanë shkuar, vëllai dhe motra,
nëna dhe babai? Ndoshta janë bregut,
tutje diku. Rrobat e tyre ende varen në
klozet,

Pjatat e tyre të grumbulluara pranë
lavamanit,
i cili është ngjitur me sobën e drurit
me skarën dhe kazanin e tij të nxirë,

Çdo detaj flet qartë,
filxhani prej kallaji dhe pasqyra e djegur.
Dita është e ndritshme, po këngë
s'dëgjohen askund,

Liqeni është blu, pylli vigjëlön përtej.
Në lindje një masë resh
ngrihet në heshtje si bukë e zezë.

Mund të shoh mbetjet në mbulesën e vajit,
Mund të shoh tym e blozë në qelqe,
ato shndritje në vendet ku dielli godet.

Nuk mund t'i shoh krahët dhe këmbët e
mia
apo të di nëse kjo është kurth apo bekim,
duke e gjetur veten këtu, ku gjithçka

në këtë shtëpi ka vdekur prej kohësh,
kazan dhe pasqyrë, lugë dhe enë,
bashkë me trupin tim,

me trupin tim që kisha atëherë,
dhe trupin që kam tani
ndërsa ulem në tryezën e këtij mëngjesi, e
vetme dhe e lumtur,

këmbët e zbathura të fëmijës mbi
dyshehenë e djegur
(pothuajse mund t'i shoh)
në rrobat e mia që digjen, pantallonat e
shkurtra të holla te gjelbërta

dhe bluzën e verdhë të ndyrë
që mban mishin tim të nxirë, joekzistent,
rrezatues. Inkandeshent.

Paul Lawrence Dunbar

JETA

Një kore bukë dhe një copë vend për të
fjetur,
Një minutë për të buzëqeshur dhe një orë
për të qarë,
Një imtë gëzimi për një trishtim te madh,
Asnjeherë një e qeshur, por rënkime të
fshehta
Kjo është jeta!

Një kore bukë dhe një copë vend që
dashuria i bën të çmuar,
Një buzëqeshje për të ngrohur dhe lotët
për të freskuar;
Gëzimi duket më i ëmbël kur shqetësimet
vijnë parreshtur
Dhe një psheretimë është më e vyer se
hareja qe sjell festa
Kjo është jeta!

Beth Copeland

FUND NËNTORI

Shoh një gjethe të vyshkur që dridhet në
erë
me kërcellin që ende rri lidhur pas degës
dhe mendoj se sa kokëfortë kam qenë
duke kundërshtuar të bëj ato gjëra
që nuk ishin parashikuar për mua
dhe duke mos ditur diçka më të mirë
po prisja nëse do të shpërulesha prej
degës
dhe do të përplasesha me stuhinë, se
guximi
për të dështuar është dhurata më e madhe
e jetës.

Walter De La Mare

NAPOLEONI

Çfarë është bota, o ushtarë?
Bota jam unë;
Kjo borë që s'pushon kurrë
Ky qiell i vrenjtur i veriut;
Dhe kjo vetmi e tmerrshme, ushtarë
Përmes së cilës po shkojmë
A s'jam unë?

Pablo Neruda

ATJE NË MUZG

Atje në muzg, në det
Hedh rrjetën e trishtë drejt oqeaneve të
syve të tu
Në vetminë time më të thellë dhe më të
zjarrtë
Prej fundesh më sjell krahët e një njeriu të
mbytur
Dërgoj sinjale të kuq drejt syve të tu të
munguar
Si valë deti, si dritë fari në plazhin e
shkretuar
Ti je errësirë përplot aromë femre në
largësi të pafundme
Andej nga ty, nganjëhere bregdeti shfaqet
frikshëm
Atje në muzg, në det
Hedh rrjetën e trishtë në ujin blu që ngre
valë dhe suvalë
Ne oqeanet e syve të tu
Zogjte e natës çukitin yjet e parë
Iskrat ndezin zjarre si shpirti im kur të
them; te dua!
Nata kalëron mbi pelën hije
Anëmbanë mbi tokë perde bien

Howard Nemerov

NËSE MË PYET PËR DALLIMIN
MIDIS PROZËS DHE POEZISË

trumcakët qëmtojnë në shiun e ftohtë
dhe ti vështrojnë shiun si shndërrohet në
dëborë
duke rënë pjerrët prej një hapësire të
padukshme si argjend
e bardhë, e ngadaltë, me hap të lehtë

dhe vjen nje çast që nuk i dallon më
trumcakët
veç kur fluturojnë lart, në vend që të bien.

Jacques Prevert

JETË FAMILJARE

Nëna thur
Djali shkon në luftë
Ajo mendon se kjo është fare e natyrshme,
nëna
Dhe babai
C’bën babai?
Ai ka një biznes
Gruaja e tij thur
Djali shkon në luftë
Ai ka një biznes
Ai mendon se kjo është fare e natyrshme,
babai
Dhe djali
Dhe djali
Dhe çfarë gjen djali atje?
Ai s’gjen absolutisht asgjë; djali
Djali dhe nëna që thur
Babai me biznesin e tij
Ai me luftën
Kur lufta të mbarojë
Ai do të kthehet te biznesi i babait
Lufta vazhdon
Nëna vazhdon të thurë
Babai vazhdon biznesin e tij
Djali vritet në luftë
Ai nuk vazhdon asgjë
Babai dhe nëna shkojnë në varrezë
Dhe kjo për ta është fare e natyrshme
Babai dhe nëna
Jeta vazhdon
Jeta e thurjes, e biznesit, e vdekjes
Biznes, luftë, thurje, luftë
Biznes, biznes biznes
jetë dhe varrezë

Paul Eluard

NJË BUZËQESHJE E VETME

Një buzëqeshje e vetme mjafton
Çdo yll i përket natës
Një buzeqeshje e vetme për të dy

Dhe bluja e syve të tu të lumtur
Kundër madhësisë së natës
Duke gjetur flakën e saj në sytë e mi

Dhe unë shoh për të ditur
Se si nata krijon ditën
Pa asnjë ndryshim nga pamja jone.

Kim Addonizio

BLUZ PËR DANTE ALIGIERIN

pa shpresën, ne mund të jetojmë me
dëshirën

INFERNO, IV

Dhoma jonë është shumë e vogël, çarçafët
rrëmujë, nxehtë
Dhoma jonë është një lloj ferri, e
shkatërruar krejt
Këtu vritet gjysmë litër Draumbuie që
sapo e kemi blerë

Kemi ecur mbi Arno dhe jemi kthyer
mbrapsht sërish
Ne ecim gjithë ditën, ecim dhe në
mbrëmje, humbim s’dimë sesi
Grindemi, bredhim si në një rreth. Dhe më
në fund krejt rastësisht

Shohim hotelin tonë. Ditën tjetër nisemi
në Romë
Atje gjejmë Interkontinentalin dhe një
kishë plot me kocka
Hamë jashtë ushqim kinez dhe ecim nëpër
rrugë gjer vonë

Nuk ishte ndonjë udhëtim kushedi, por
thjeshtë një tranzit

Nuk ishte ndonjë dashuri e përrjetshme,
ose një mashtrim i tillë
Ishte thjeshtë diçka që ndodhi rastësisht

Ne mbyllëm valixhet, kthym makinën me
qira
Paketuam suveniret, mbërritem në
aeropot, u ulëm në bar
Dhe filluam të flisnim për pornografi dhe
filma super star.

Carol Ann Duffy

Shën Valentini

As trëndafil të kuq, as zemër sateni s’të jap
Po një qepë
Është si hënë e mbështjellë me letër bojë
kafe
Që premton dritë
Në zhveshjen e kujdesshme të dashurisë.

Kështu
Do të verbohesh nga lotët
Si një dashnor
Reflektimin tënd da ta kthejë
Në një foto pikëlluese që dridhet.

Përpiqem të jem e singertë.
As ftesë surprizë, as puthje s’të jap
Po një qepë
Puthja e saj e egër do të ngjitet në buzë
Zotëruese, besnike
Si ne të dy
Për sa kohë do të jemi bashkë

Merre!
Rrathët e saj prej platini sajojnë një unazë
martese
Nëse të pelqen, merre!
Po është vdekjeprurëse.
Aroma e saj ngjitet në gishtat e tu
Që mbajnë thikën.

Yehuda Amichai

PAS DASHURISË, NJË QEN

Kur t’i më braktise
e lashë qenin t’u merrte erë
gjinjve dhe vaginës sime. Si e nuhati mirë e
mirë aromën
u nis që të kërkonte

Unë shpresoj se do t’i shqyejë
testikulat dhe do të kafshojë penisin
ose të paktën do të më sjellë çorapet e tua
midis dhëmbëve.

Emily Dickinson

THJESHTËSI NATYRALE

Sa i lumtur është guri i vogël
Që rrokulliset në rrugë fillikat
Nuk pyet për karrierë dhe famë
Nuk ka nevoja ekzistenciale
Me veshje të thjeshtë primitive
Kalon si një univers më vete
I pavarur si dielli
Me të tjerë apo vetëm fare
Duke iu bindur dekretit absolut
Thjeshtësisë natyrale.

Charles Bukowski

NJË GRUA NË RRUGË

vetëm këpucët e saj
do të më ndriçonin dhomën
si një mijë qirinj

ajo kalon si të gjitha gjërat
shkëlqen në qelq
si të gjitha gjërat
që bëjnë diferencën

dhe largohet

Jean Toomer

BUZËT E TUA JANË TELA BAKRI

Pëshpërijnë globet e verdhë
Shkëlqejnë mbi shtyllat e fenerëve që
lëkunden
Si pijanecë ilegale që pijnë mjegullën

Fryma jote shpëputet nga globet e verdhë
Dhe vjen tek unë e lagësht

Marr në telefon centralin elektrik
Se kam frikë
Mos telat e linjave kryesore janë pa
izolantë

(Fjalët e tua luajnë butësisht lart e poshtë
Korridoreve të qullura të tabelave; rrezik-
vdekje!)

Pastaj me gjuhë heq shiritin ngjites
Dhe shtyp buzët e tua mbi të miat
Gjersa bëhen inkandeshente.

Christina Rossetti

MË KUJTO

Më kujto kur të kem vdekur
Kur të kem shkuar në tokën e të heshturve
Kur s’do ma mbash më dorën në dorën
tënde
Kur s’do ma kthesh kokën për të më
përsëndetur
Më kujto, por jo ditë për ditë, si dikur
Kur bënim plane se ku do të shkonim
Vetëm më kujto, kaq dua
Se nuk është më koha për këshilla dhe
lutje.
Dhe nëse do të më harrosh për pak kohë,
Prap do të më kujtosh, mos u trishto;
Veç errësirë ishte ajo, një mëkat i vogël
Një mungesë e çasteve të dikurshme
Më mirë harromë dhe buzëqesh
Ç’mбетet të kujtosh është vuajtje!

Henry Wardsworth Longfellow

BATICA RREDIT, BATICA PLATITET

Batica rritet, batica platitet
Ndajnatëherë dhe terr, pulëbardha këlthet
Në kum të detit, të lagësht, ngjyrë dhe
Shtegtari nxiton drejt qytetit
Batica rritet, batica platitet

Terratis terri çati dhe mure
Por deti, deti i zi vajton me kumb
Valë e vogël me duar të bardha, të buta
Gjurmët në rrërë i zhduk
Batica rritet, batica platitet

Mengjesi thyhet, kuajt në stallat e tyre
Shkroftëijnë, hingëllijnë e s’gjejnë qetësi
Dita po vjen, thotë stallieri, por kurrë më
Shtegtari s’do kthehet në breg përsëri
Batica rritet, batica platitet

Le cheval, l'écuyère et le clown, nga Jazz (1947), Henri Matisse

Të gjithë ne ishim marrëzisht të dashuruar me Vjollcën. Por edhe ajo, në mënyrën e saj, ishte e dashuruar me ne.

Kuptohet, jo me gjithë klasën. Vetëm me ne, kryesorët. Me ata që e mbanim veten për më të zgjuarit, më të zotët dhe, pse jo, edhe më të fortët e klasës. Zakonisht ishim pesë, rrallë bëheshim gjashtë, por kishte raste kur binim në katër. Dhe, në të vërtetë, ne të katër ishim rivalët e përhershëm në garën për ta pasur Vjollcën të dashur.

Nuk ndaheshim kurrë nga njëri-tjetri. As në shkollë, as pasditeve, as në ditët e pushimit. Ndanim gjithçka: bukën, librat, kohën, veshjet. Që nga klasa e pestë kishim filluar të ndanim edhe cigaret që i pinim fshehurazi syve të botës.

Vetëm Vjollcën nuk e ndanim dot.

Secili e donte vetëm për vete.

Kur bëhej fjalë për femra, ne flisnim gjithmonë vetëm për Vjollcën. Për ne, vetëm ajo ishte femër. Të tjerat ishin thjesht goca.

Dhe, të them të drejtën, nuk kishim asnjë pikë faji.

Vjollca e meritonte plotësisht atë cilësim. Kishte filluar të piquej si femër më herët se vajzat e tjera të klasës. Gjoksi i saj kishte nisur të shfaqej që në semestrin e dytë të klasës së gjashtë. Kofshët e rrumbullakëta kacafyteshin me pantallonat e ngushta, me ngjyrat e pranverës, ndërsa sytë e saj të zinj e të mëdhenj, të rrethuar nga qerpikë të gjatë sterrë të zinj, të zinin frymën.

Mbi ta qëndronin vetullat e dendura, të harkuara si drapër.

Mollëzat e kuqe zbrisnin ëmbël drejt mjekrës së rrumbullakët, prej nga derdhej qafa e saj e lëmuar, e hollë si gushë pëllumbi. Në fund të saj bashkoheshin flokët e zinj pis, të dendur e të rëndë si pendë korbi.

Vjollca kishte shtat mesatar, madje në klasën tonë kishte vajza më të gjata se ajo. Por sytë dhe mendja jonë nuk përqendroheshin askund tjetër.

Vetëm tek ajo.

Por nuk ishte vetëm bukuria dhe hijeshia e trupit të saj që e ushqenin dashurinë tonë të çmendur. Vjollca kishte edhe diçka tjetër, një mënyrë jetese, një botë të sajën, që e bënte më të veçantë në sytë tanë.

Ajo ishte rritur tek tezja, një grua e bukur, e martuar me një shkodran nga ata që punonin në hidrocentralin e Fierzës. Ata nuk kishin fëmijë dhe e kishin birësuar Vjollcën.

Nuk ishin të pasur, por jetonin bukur.

Apartamenti i tyre ishte i mobiluar krejt ndryshe nga ajo mortajë e modës që kishte pushtuar qytetet e vendit. Në shtëpinë e tyre kishte shumë abazhurë. Nuk kishte bufe, as shtatëmijshe, as nëntëmijshe, si në shumicën e shtëpive të qytetit.

Një televizor me ngjyra *Grundig* qëndronte mbi një skrivani të ulët. Poshtë tij ishin renditur shumë libra, të gjithë të vjetër, të zverdhur nga përdorimi dhe koha.

Librat na ishin të ndaluar. Nuk guxonim as t'i preknim, jo më t'i merrnim për t'i lexuar.

Disa prej tyre ishin në italisht.

Por, në atë kohë, asnjëri prej nesh nuk shkonte në shtëpinë e Vjollcës për librat. Mendjen e kishim vetëm te ajo dhe te lëvizjet e saj prej sorkadheje, sa nga një dhomë në tjetrën.

Ajo që e bënte Vjollcën edhe më të veçantë për ne ishte magnetofoni i saj i

BISLIM AHMETAJ

Vjollca

tregim

madh, me dy bokse bajagi të fuqishme dhe me dy kaseta.

Ditëlindjet tona festoheshin pothuajse gjithmonë në shtëpinë e Vjollcës. Dëgjonim muzikë, kërcenim dhe, pak nga pak, kishim filluar të provonim edhe pijet alkoolike.

Në shtëpinë e saj dëgjuam për herë të parë muzikë rok dhe pop. The Beatles, John Lennon, Paul McCartney, George Harrison dhe Ringo Starr hynë në jetën tonë bashkë me këngë si *Let It Be* dhe *In My Life*. Muzika e tyre e bëri dashurinë tonë për Vjollcën edhe më të zjarrtë.

Pastaj erdhen edhe ABBA-t.

Vetëm shumë vite më vonë, kur i pamë në televizor, mësova se emri i grupit të famshëm suedez ishte krijuar nga shkronjat e para të emrave të tyre.

Shtëpitë e secilit prej nesh ishin gjithmonë të hapura për të gjithë. Por shtëpia e Vjollcës ishte parajsë.

Shkodrani nuk na tha kurrë asnjë fjalë. As pse vinim, as kur do të iknim. Megjithëse shumicën e kohës nuk ishte në shtëpi.

Shpesh ai dhe e shoqja shkonin në Shkodër. Ndonjëherë nuk e merrnin Vjollcën me vete, sidomos kur shkonin me ngut për ndonjë natë a dy. Në ato raste, ne rrinim deri pas mesnate në shtëpinë e saj.

Kur shkonim, flisnim me zjarr për Vjollcën.

Kur largoheshim, bënim të njëjtën gjë.

Por kur ishim në shtëpinë e saj, askush nuk e hapte gojën.

Fliste vetëm Vjollca.

Dhe magnetofoni.

Ndoshta njëqind herë rresht, Beatles dhe ABBA këndonin të njëjtat këngë.

Vjollca po na burrëronte të gjithëve para kohe.

Në klasën e shtatë ndiheshim më burra, më seriozë. E matnim fjalën para njëri-tjetrit, sidomos kur binte fjala për të dashurën tonë hipotetike.

Askush nuk guxonte ta ngacmonte të dashurën tonë.

Vjollca, që deri atëherë na kishte forcuar lidhjet me njëri-tjetrin, kishte filluar gradualisht edhe të na largonte. Jo prej vetes së saj, por nga njëri-tjetri.

Në klasën e shtatë filluam të përpiqeshim t'i binim në sy në mënyrë individuale: me ndonjë gjest mbrojtës, me sjellje të veçanta, me fjalë të ngrohta, madje edhe me dhurata të fshehta që ia bënim pa i treguar asgjë njëri-tjetrit.

Ajo përpiquej ta ndante dashurinë e saj në mënyrë proporcionale mes nesh, duke u sjellë ngrohtë me të gjithë.

Por kjo ishte e pamundur.

Vjollca nuk mund të copëtohej në katër pjesë.

Dy-tri episode të vogla gjatë atyre viteve bënë që, çuditërisht, ne të unifkoheshim përsëri në dashurinë tonë për të.

I

Episodi i parë ndodhi në orën e fiskulturës.

Ishim të veshur me uniformën klasike: djemtë me brekë të zeza dhe kanotiere të bardha, ndërsa vajzat me kilota të zeza dhe bluza të bardha me mëngë të shkurtra.

Atë vit në shkollën tonë kishte ardhur një mësues i ri fiskulture. Ishte bukurosh, por krejt mendjelehtë e i pacipë.

Atë ditë na rreshtoi djem e vajza bashkë. Dy rreshta djemsh dhe dy vajzash, të ndarë sipas gjatësisë.

Katërshta jonë, në rreshtat e djemve, ishte shpërndarë si mos më keq.

Kjo bënte që sytë tanë, të ngulur drejt Vjollcës, të kryqëzoheshin në drejtim të kundërt me mësuesin e fiskulturës, i cili qëndronte përballë nesh dhe komandonte ushtrimet.

Por shpejt kuptuam se edhe ai ishte bashkuar me shikimet tona.

Vetëm se shikimi i tij nuk kishte asgjë nga pafajësia jonë.

Paturpësisht e kishte ngulur vështrimin te trupi i Vjollcës.

— Një, dy, tre, katër! Kryqëzo duart në gjoks! Ngri lart! Uli poshtë! Një, dy, tre, katër!

Komandat vazhdonin.

Sytë e tij jo.

Vjollca ishte skuqur. E ndjente mbi trup atë vështrim të rëndë e të pistë.

Ne ishim zverdhur nga inati.

Ndërsa mësuesi ndërronte ushtrimet dhe përsëriste komandat, vazhdonte të shikonte aty ku ne, në fantazitë tona të parakohshme, kishim ndërtuar gjithë botën tonë të fshehtë.

Ato dhjetë minuta na u dukën vite ankthi.

Më në fund, mësuesi urdhëroi të vazhdonim me vrapimin. Pastaj do të mblidheshim në palestër për kalimin e kalucit.

Pikërisht aty shkeli çdo kufi.

Duke bërë sikur po e ndihmonte Vjollcën, ai e preku në të pasmet e saj në mënyrë krejt të papërshtatshme. Vjollca ia plasi të qarit dhe ora e mësimit u ndërpre menjëherë.

Dy vajza dhe tre djem shkuan në drejtori për t'u ankuar për sjelljen e mësuesit.

Ndërsa grupi ynë nisi, në konspiracion të plotë, të hartonte planin e hakmarrjes.

Plani funksionoi.

Ai e kishte shtëpinë në një fshat pranë qytetit. Ne studiuam lëvizjet e tij dhe, ditën e tretë, pasi kishte marrë transferimin për në një fshat të largët, po kthehej natën vonë drejt shtëpisë.

I dehur.

I demoralizuar.

Dhe krejt i vetëm.

Papritur, mbi të ra një breshëri gurësh të formave dhe përmasave të ndryshme.

Dëgjuam britma, ulërime dhe afshama.

Por nuk pamë asgjë më tepër.

Secili prej nesh, sapo hodhi gurët që kishte përpara, iku si hije. U bashkuam në anën tjetër të qytetit, të sigurt se plani ynë i hakmarrjes kishte funksionuar.

Kishim marrë hak për Vjollcën.

Për të dashurën tonë.

II

Episodi i dytë kishte njëfarë ngjashmërie me të parin, por ishte krejt tjetër në formë.

Dhe këtë herë pati edhe një lloj tradhtie nga ana e së dashurës sonë.

Tradhti që do ta zbulonim vetëm pas disa vitesh.

Një bukurosh fshati, që sapo kishte mbaruar ushtrinë, na ishte qepur pas Vjollcës.

Këtë na e tha vetë ajo.

Këtij bukuroshi, që vinte nga fshati në anën e kundërt të atij ku banonte mësuesi i fiskulturës, nuk na u desh t'i zinin pritë nga vendet e fshehta.

Këtë herë i dolëm përballë.

Të përgatitur mirë.

Nuk biseduam fare me të.

Në dalje të qytetit, në errësirë të plotë, kur ai po kthehej për në fshat, i premë rrugën. Pa asnjë paralajmërim, u hodhëm mbi të dhe e goditëm derisa e shtrimë për tokë.

E lamë të përgjakur.

Pa i thënë asnjë fjalë.

Tradhtia që përmenda më lart do të zbulohet vite më vonë.

Ata të dy u martuan.

Por martesë e tyre ishte e pafat. Bukuroshi i fshatit vdiq në një aksident automobilistik vetëm pak vite pas martesës.

Dhe Vjollca mbeti përsëri një kujtim i papërfunduar në historinë tonë.

III

Episodi i tretë ndodhi kur ishim në klasën e tetë.

Dikush na tha se shoferi i autobusit, Shkëlzen Musteqja, e kishte marrë Vjollcën krejt të vetme në autobusin e tij. Kishin ikur për disa orë dhe ishin kthyer në qytet po vetëm.

Lajmi mori dhenë.

Thuaje gjithë qyteti ynë i vogël e mori vesh.

Vjollca nuk e mohoi.

Madje, që nga ajo kohë, ndryshoi disi sjellje edhe me ne të katërt.

Kësaj here nuk na kërkoi ndihmë.

Por ne nuk mund ta linim punën me kaq.

Përsëri bëmë planin tonë të detajuar.

Një të diel, kur autobusi i Shkëlzen Musteqes ishte pushim, ai u gjet me të gjashtë gomat e shpuara.

Nuk pyetëm kush i kishte shpuar.

Asnjëri prej nesh nuk foli.

Por të gjithë e dinim.

Katërdhjetë vjet më vonë, Xeni, Culi, Popi dhe unë u mblodhëm në një drekë.

Filluam të kujtonim, një nga një, shokët e tetëvjeçares.

Shumica nuk na thoshin më asgjë.

Kishin mbetur thjesht hije të së shkuarës.

Dikush përmendi një emër.

Pastaj një tjetër.

Dhe, si të ishte e pashmangshme, u kthyem te Vjollca.

Të gjithë mendonim për njëri-tjetrin se, diku gjatë atyre viteve, secili prej nesh e kishte kaluar kufirin e zjarrit. Se ndonjëri kishte pasur fatin të bënte atë që të tjerët vetëm e kishin ëndërruar.

Në dalldinë e sinqeritetit që sjell një drekë mes burrash në moshë, filluam të rrëfenim.

Të gjithë e pranuan se e kishim dashur marrëzisht Vjollcën.

Por asnjëri prej nesh nuk kishte bërë dashuri me të.

Asnjëri.

Edhe pse secili prej nesh kishte menduar se të tjerët kishin pasur më shumë fat.

Edhe pse, sipas kujtimeve tona, Vjollca na kishte dashur të gjithëve.

Madje, shpesh na kishte krijuar edhe raste, rrethana e mundësi që ne, të rinj e të hutuar, nuk kishim ditur t'i kuptonim ose kishim pasur frikë t'i shfrytëzonim.

U pamë në sy.

Katër burra, secili me thinjat dhe rrudhat e veta, u kthyem për një çast në djemtë e klasës së shtatë.

Dhe papritur e kuptuam se, ndoshta, Vjollca kishte qenë e vetmja femër që të katër ne e kishim dashur vërtet.

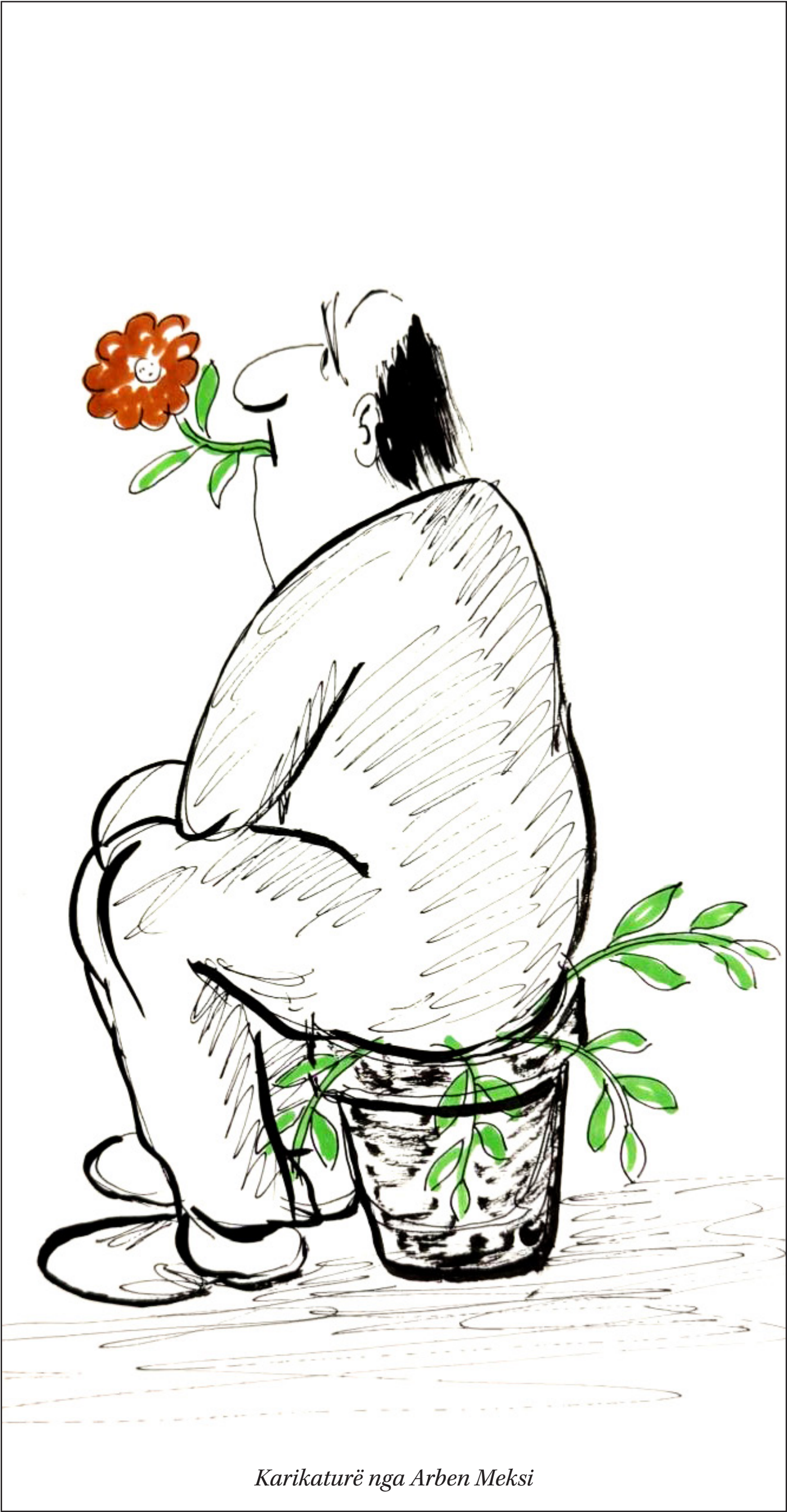
Pikërisht sepse nuk e patëm kurrë.

Dhe, ndoshta, ajo kishte mbetur kaq e bukur në kujtesën tonë vetëm sepse koha nuk e kishte lejuar kurrë asnjërin prej nesh ta kthente në të tijën.

Për ne, edhe pas dyzet vjetësh, Vjollca vazhdonte të ishte ajo vajza e vetme e klasës.

Të tjerat kishin qenë thjesht goca.

Tiranë Shtator 2026

Karikaturë nga Arben Mexsi

Poemë kushtuar poetit Gjok Beci

“Këndoma kangën sa t’jem gjallë
Kur të vdes mos t’qofsha falë...”
(popullore)

1. duke menduar të telefonoj ty

më ka marrë frika
të formoj numrin tënd të telefonit.
çdo ditë e më shumë, bëhesh më i sëmurë
gjithnjë më zë frika, se mos je nisur për diku
dhe vetëm pushon rrugës së gjatë,
sa për t’u mbushur me frymë.

asgjë nuk ke tënden.
ato gjëra të vlera rritur me dashuri e kujdes nëne
kanë fluturuar e janë bërë këngë;
e pak e dinë, se je djepi,
ku u përkundën e u bënë të çmueshme,
për të udhëtuar përjetësisht adresave të pafundme.

çdo ditë bëhesh më i dobët:
në duart e tua të holla, në sytë e tu plot dritë
digjet dashuria për Valmorin e largët,
ku tani shkon rrallë e më rrallë,
çmallesh nëpër ëndrra me ato bukuri
të djeg, e bën shpirtin tënd të ndizet
me një dritë të bardhë,
si lulëzonjat e livadheve alpine.

gjithnjë kam frikë, ta formoj numrin e telefonit tënd!
kam aq frikë, se një ditë prej ditësh
do të dëgjoj sinjalin pa përgjigje.

Më dridhet zemra,
kur telefonit tënd i bie!

2. të fshehtat e Atij

së pari,
Ai që na krijoi na mëson të jetojmë
të duam, të pasurohemi me dashurinë e të tjerëve
na bën të lumtur dhe na mëson,
të qeshim, pastaj na bën të derdhim lot,
prej dhimbjes, humbjeve të zakonshme
aq më shumë, prej atyre të jashtëzakonshmeve:
na bën të mësohemi, prej ikjes së miqve të dashur,
duke jetuar të trishtuar mungesën e tyre,
jeta jonë, prej humbjes, bëhet çdo ditë e më e vogël.

fshehurazi i zgjedh, Ai ata miq të shtrenjtë,
për të cilët na djeg malli, kur nuk janë më pranë nesh,
kjo është një kampanë tingëlluese që bie, për ata që kanë
veshë
pastaj, pastaj ne jetojmë lodhemi, lodhemi aq sa
aq shumë e ndjejmë, thuajse prej asaj çlodhjeje të paprovuar
dorëzohemi,
duke bërë shenjën e largimit të papritur,
prej atyre, që pasi trishtohen prej largimit tonë
të njëjtin çast kanë për të prekur,
dhe do të gjenden të papërgatitur.

3. alarme të rreme

shtrirë është poeti, frymë merr me zor,
duart e verdha, pa gjuhë tani janë, me pak jetë
kokën e lëviz ngadalë, ndërsa buzët kanë mbet jetime, pa
fjalë.
shpreson akoma, e dorën ma shtrëngon ashtu fort
sikur më lutet: “mos më lini vetëm... bëni diçka e të mbetem
në këtë botë!”
por ah koha shkon, si një dhelprë
çdo ditë na afron pamje tjetër
me ditë, me muaj, në minuta e sekonda
e shoh se dikur do të dorëzohemi.
“a thua do të jesh me ne,
kur të hapet sipari i mëngjesit të nesërm?”
dita vidhet heshtazi e më shikon,
me sy dinakë prej dhelpre

nuk e besova, kur më thanë se ishte sëmurë
mezi lëvizje e prapë jepje shenja,
se të pëlqente kjo botë,
se të pëlqente jeta.
gjithnjë dyshoj, se ti nuk do të ikësh nga kjo botë
ti shkon deri diku, pastaj vjen i penduar
jeton me ne sërish e shkruan vargje për jetën,
e cila të ra fort me pëllëmbën e shtrënguar,
duke të dënuar ashpër, të jetosh mes dhembjes
në përpjekjen prej perëndie, për të jetuar e shkruar ëndrrën.

dyshoj gjithnjë, jam i bindur, se do të ngrihesh edhe një herë
kur të tregoj gjëra të tmerrshme ndodhur tashmë,
që s’i ke dëgjuar kaherë.

“e kanë prerë Valmorin, lisat një nga një janë të rrëzue,
pylli i pishave asht djegë, gjilpërat jeshile janë farue,
bari e myshku janë tha, krojet janë shterrue,
dhitë e egra janë zhdukë, kanë marrë arratinë vendeve të
paditura,
ka shkri krejt akulli në shpellën e Fatmirave,
nuk ka ma lulëzonja të bardha, zambakët kanë dalë fare,
dielli nuk nxeh ma mbi Valmor, hana nuk del mbi bjeshkën e
madhe,
zogj nuk ka askund, fëllanxat janë largue,
çiftelitë janë thye krejt, këngëtarët krejt janë, si qyqet mbet pa
pyje,
fjalët janë harrue e s’ka mbetë asnjë këngë në krye,
nusja e Kamber Loshit pa shkue tek dhandrri asht kthye,
Mic Sokoli don me u ngrit me e kapë topin e nuk di, si me u
ngrit,
Selam Labi e harroi brucën e leshtë e mbeti para topit krejt
habit,
vera nuk vjen, kur vajza ta kthen shpinën,
dashuria humbi dhe stina asht veç dimër.”

krejt këto i thashë e ti, tunde kryet ngadalë për çudi
nuk u ngrite dot, kjo është gjë e pabesueshme për ty
“o Zot i madh!” thashë me vete, si erdhi kështu dita
ti ishe nisë me ikë, përderisa nuk të ngritën në këmbë këto të
gjitha,
i sajova të gjitha, që të brofje, ta lije sëmundjen nëpër tesha,
por nuk po ngrihesh dot e dita më sheh me sytë e pabesë krejt
si dhelpra.

je sëmurë rëndë miku im derisa akoma rri shtrirë
e nuk u ngrite ta shpëtosh Valmorin tënd,
kjo nuk është shenjë e mirë
e besoj, tash je sëmurë... është hera e parë që më tremb!

kam shpresë se do jetosh përsëri, besoj do të vijë ky çast,
të pret poezia e pashkruar akoma, kënga që do të vijë më pas
një libër prej teje e duam patjetër, ndaj harroje sëmundjen e
ngreu
këngë të tjera më të bukura pret prej teje Atdheu!

11 shkurt 2014

4. duke u kërkuar ndjesë miqve

ju kërkojmë ndjesë që e lamë të shkonte,
por bëmë të pamundurën.
betohem, se nuk ishte gjë në dorën tonë ta ndalnim,
nuk ishte aspak në dorën tonë.
për çfarë ndodhi, nuk mund të jemi ne në faj
gjithsesi nuk mund të jemi fajtorë
kur u largua, thuajse e kishim dorën e tij në duar...

gjithë këto ditë ishim pranë,
duke ia puthur sytë, duart

duke i thirrur e lutur paprerë,
duke u lutur, të shërohet, të zgjohet
ta lërë sëmundjen vetëm por...

Ishte i lodhur nga kjo botë dhe donte të shkonte
mezi i hapte sytë, duart mezi i lëvizte ashtu
në të shumtën e kohës sytë i mbante mbyllur
tamam, sikur dikush e gënjente me një muzikë të ëmbël
të atij momenti të pakthyeshëm,
kur largimi nga kjo jetë ndodh, si në një ëndërr.

u lutëm të gjithë
fëmijët, miqtë, njerëzit e afërm
rri dhe pak i thamë,
por ai qeshte lehtë, sikur nuk donte të na dëgjonte;
në lutjet tona ishim të pafat.
kishte zgjedhur të shkonte.

dhe iku...
na la vetëm
ne, që aq shumë e çmonim dhe e deshëm.

mbrëmë ishte vetëm atje, mes mijërave që nuk janë më!
këngët e reja i la pa filluar,
ndërsa të vjetrat u spërkatën me argjendin
e shpirtit të tij, mbushur
me zambakët e bardhë e të kuq të vendlindjes,
e cila dje,
tek e përcolli ashtu të pafrymë,
u dridh prej dhimbjes.

13 shkurt 2014

5. pamundësia

mund të bëjmë shumë gjëra për atë
p.sh., të mos e harrojmë emrin,
përmendësh t’ia mësojmë vargjet,
t’ia mësojmë përmendësh çastet,
kur u ndodh keq dhe ishte sëmurë,
kur lëngonte në padije dhe zgjohej,
ndërsa balli i digjej furrë.

ta kujtojmë përditë,
kur të pimë kafe, të cilën së voni ishte i dënuar të mos e pinte
por cigaren, ah cigaren dot nuk e linte
e cila dalëngadalë, ia kafshoi zemrën e sëmurë.

gjithçka ne mund të bëjmë për atë,
veçse një gjë jemi të pamundur
nuk e bëjmë dot të ngjallet sërish
ai nuk do të marrë frymë më
kurrë.

6. mungesë
(një vit pa poetin Gjok Beci)

më është dukur sivjet ky mot tejet i vështirë,

nga shirat e shumtë toka krejt u përmyt
gjithë atë kohë nuk jam ndërë mirë,
sikur dikush më shtrëngonte në fyt.

pastaj erdhi dimri gjithë erë e ngricë,
zbardhi bora gjithandej, sakaq e bardha shndrit
akulli në fundvit na zuri rreptë pritë
na ngriu, na trembi, na la një kollë në fyt.

nuk e mora vesh gjithsesi çfarë po ndodhte ashtu
iku viti, si një lëmsh me dymbëdhjetë fije në fyt!
erdhi dhe viti i ri, fytyrëtrishtë gjithashtu,
nuk je më! shkëlqen mungesa jote, ndrit... shpirti yt!

2.1.2014

Mikut tim poet, Mehdi Dashit

1. ngjitja

kushdo që të deshi,
mes lotësh,
sot të përcjell.
dhimbjet e tua pushuan,
ndërsa ngjitesh në qiell.

2. fjalë për ty

ah vdekja është e të gjithëve,
vdekja nuk më tremb.

u bë kohë që ike
humbja sërish dhemb.

...kalojnë ditët një pas një
dhe ti nuk je.
më duket, sikur ike dje!

3. përcjellje

nata që kaloi, sa një vit e gjatë,
po i vjen dielli ditës mbi qerpik
nuk do ta shohësh më dritën.
zgjodhe të jesh përjetësisht në natë.

bota mund të jetë ndryshe,
nga padija nuk arrijmë të njohim gjithçka.
atje ku je tani, ndoshta, drita është e shkëlqyeshme
na sheh ne e të dhimbsemi
në këtë rrëmujë,
ku përkohësisht endemi mes mundimeve të mëdha.

do të të ndiejmë mes nesh gjatë
në atë lidhjen magjike me poezinë e shkruar
të cilën, të fshehur e gjete brenda qenies
duke na lënë pas në dyshimin e madh:
a thua po jetojmë, apo po vrasim veten?

4. dilemë

a thua Je në gjumë,
mos po sheh një ëndërr të re?
apo ndoshta sapo u zgjove nga ëndrra
e nga qielli po na sheh?
apo ndoshta asnjëherë nuk fle?

ndoshta kjo jetë tokësore
është thjesht një zhgënjim,
ndoshta brenda një ëndrre jemi ne
në një ëndërr të gjatë e të pafund,
ndërsa çfarë jetojmë është thjesht iluzion,
që në pavetëdije na përkund?

5. fundvjeshtë

ra dielli i vjeshtës mbi pemë
e gjethet krejt i përflaku,
vjeshta i pushtoi gjithë vendet,
me zjarre të ndezura patriarku.

i ngrohtë dielli i vjeshtës së florinjte,
magjike kjo pikturë e çastit,
loja e dritës mbi gjethe sikur lind
nga “dielli” i poezisë së Mehdi Dashit

6. gjurmë

po kalojnë ditët varg e varg, aq shpejt
gjurmët në breg sërish i prish rëra
tek kafja ku pinim, kanë rënë qiejt,
ku fluturove, duke u ngjitur tek ëndrra.

deti që e deshe gjëmon në vjeshtë,
rruga ku ecje është plot me njerëz
çdo ditë po mësojmë, çfarë do të thotë mungesë
malli dhe dhimbja na pushtojnë njëherësh.

nga qielli na sheh, por nuk dëgjojmë asgjë,

tokësorët për qiellin janë të shurdhër,
banor në qiell, mes nesh nuk je më
Zoti, që e deshe, ngutshëm të dha urdhër.

mes miqsh gjithnjë është një vend bosh
karriget u lodhën, më kot të presim
ishe qenia njerëzore, që botën e përsos
me të vetmen të metë, se njerëzit vdesin.

7. lajmi

kur mora lajmin, se ishte ngjitur në qiell
ah, thashë me vete, vdekje e pabesë!
ikja jote e papritur, dhimbja e thellë
ishte lajmi, se vdekja ishte mes nesh.

Përtej xhamave në mbramje...

(Kushtuar Martin Camajt)

jashtë është natë, një natë e ngjyer me hënë
një natë e ngrohtë, një natë tisargjendë
ndjej zhurmë të lehtë që tregon, se një këmbë
po nis gjeografinë e një udhëtimi, të end.

ndoshta diçka, akoma nuk e kam të qartë,
ka nisë shetinë tinzash në këtë mbramje të vonë
në koshtin e shtëpisë mes trëndafilave të zjarrtë
ku mëllagat magji fjalësh me ngjyrat e ndezuna më thonë.

e dalloj, se aty është ajo breshka e artë, e avashtë
tek përgjon e vëmendshme, të mos ketë asnjë genie përreth
laramania ka emrin e Dranes, që e kam të ngulur në rrashtë
prej njeriut, që ma shumë se Atdheun e vet asgjë nuk desh!

25.06.2015

Musine Kokalarit

nga ajo kohë kanë kaluar aq shumë vite
çfarë vlen, nëse duam të kërkojmë falje?
nuk t’u afruam dot afër teje atyre ditëve,
por nuk të fyem kurrë me asnjë gjysmë fjale.

ishe e internuar, ishte krejt e pamundur
nuk të flisnim dot me ty, pengesat na dhembnin
nuk ishim të lirë as ne, ishim brenda një burgu.

emri yt jeton në një shkollë: “Musine Kokalari”
në Tiranë, pas ikjes, ta përjetësuan emrin.
ne jemi prapë në burg, veç kemi ndërruar gardianin.

2026

Dialog

(kujtimit të Poetit Pano Taçi)

nuk e pranove kurrë në jetë shtirjen
së fundmi, të vunë në pranga në qeli
të dënuan pa ngurrim me heqje lirie

por LIRIA ishte, si frymëmarrje në ty.
çfarë ngjet me emrin tënd është e vërtetë
bien në harresë edhe Poetët si ti
të kujtojmë aq rrallë në këtë të bekuar jetë.

vetëm në çastet, kur nuk kemi liri.
je i lirë atje lart në qiellin, sipër nesh
na sheh, si zakonisht, gjithë pezme e ironi

këto kohëra poezia ka shkuar për lesh,
ka aq shumë poetë dhe aq pak poezi.
mos bëj gabimin të zbresësh nga qiejt.
se do të kalbesh në burg përsëri!

2026

lajm
(ikjes së mikut tim Petrit Rukës)

lajmi se ti ike
ishte aq i papritur,
si vetëtima në një qiell të kthjellët!
faktin që të gjithë jemi të vdekshëm
e përjetova sot aq thellë!

do të na mungojë në këtë botë të zhurshme
zëri yt i ngrohtë,
me pasurinë tënde
poezinë dhe dashurinë për Vjosën!

do të duhet të mendohet gjatë Zoti,
ta krijojë sërish
një Njeri si ti!

6 korrik 2021

Botimi i ri nga Trishtil

Fjodor Mihajloviç
Dostojevski

BASHKËSHORTI I
PËRJETSHËM

“Një kryevepër e vogël”.
Joseph Frank

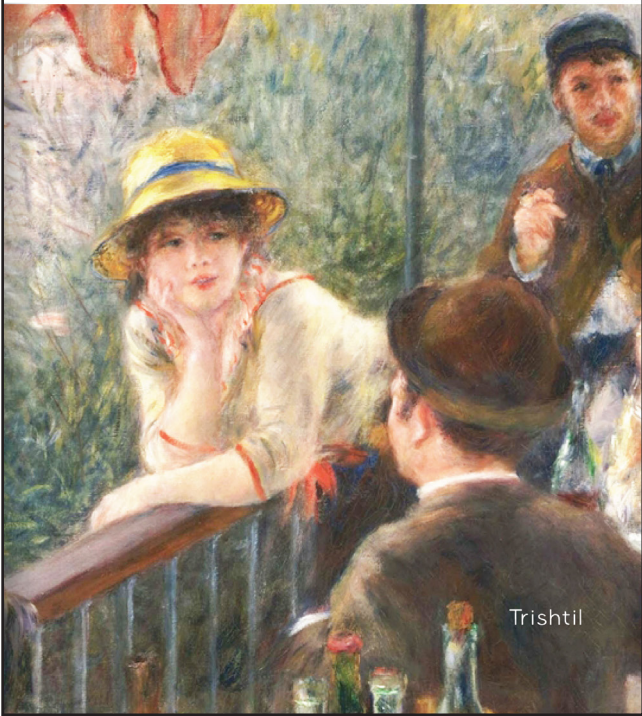
Gjatë një vere mbytëse në Shën
Petërburg, pronarin e pasur të tokave
Velçaninov e ndjek pas hija e një burri që
i del vazhdimisht përpara në rrugë. Kur ai
burrë i shfaqet papritur në shtëpi natën
vonë, Velçaninovi kupton se është një i
njohur i vjetër, Trusocki, gruaja e ndjerë e
të cilit, Natalja, kishte qenë e dashura e tij e
fshehtë. Teksa dy burrat përtërijnë njohjen,
Velçaninovi mëson se vajza e Trusockit
është, në të vërtetë, bija e tij. Që prej atij
çasti, fatet e tyre ndërthuren në një lojë
të rrezikshme si macja me miun, ku herë
e neveritin e herë e tërheqin njëri-tjetrin,
derisa arrijnë në një përballje përfun-
dimtare dramatike.

Tërheqëse, plot ankth e me një humor
të errët, “Bashkëshorti i përjetshëm” u
shkrua kur Dostojevski ishte në kulmin e
fuqive krijuese, mes “Idiotit” dhe “Djajve”.
Biografi i tij Joseph Frank e ka quajtur
“një kryevepër të vogël”. Në këtë novelë,
Dostojevski shfaqet në formën e tij më të
mirë si vëzhgues i pamëshirshëm i çudirave
dhe dobësive të karakterit njerëzor.

Fjodor Mihajloviç Dostojevski

Bashkëshorti i përjetshëm

Me parathënie nga Alberto Moravia

HIJE

Zëri që më mungon
lëviz shkretëtirës
me hapa të lodhur

I shkoj pas me vetminë
me hijen e Lisit
që s'më ndahet
as në rrugët e ferrit

Asnjë gjurmë në pamjet
e shkretëtirës
mbuluar me pëllëmbën
e piktorit të natës

Të rraskapitur
me frymëmarrje të rënduar
shtrirë shikohemi
sy më sy me vetminë

Vetëm hija e Lisit lëviz
pas zërit që më mungon...

PRITJE

Ikën edhe fshehtësitë
që asnjëherë nuk u rrëfyen
iku dhe koha pa kohë
diku pas murit
që shembet për çdo ditë
në sytë e Lisit

Lëshohet perdja
në fund të shfaqjes
që akoma nuk fillon

Në sallën ku mungon publiku
në vend të Lisit
rri pezull dhimbja
duke pritur të rrëfihen
fshehtësitë

SHIKIME TË VERBUARA

pamjet që na i morën
shikimet e verbuara
u fshehën largësive
pas maleve të djegura
nga zjarri i shpirtit
nga dhimbja për Lisin

kur mbyllet dera
e hapet nata
pamjet që na i morën
shikimet e verbuara
pikturohen me ngjyrat
e errësirës
në telajot e thyera

DITËT

nëpër shkallët e mallëngjimit
ikin ditët e kalendarit
ikin dhe ditët e lindjes
ditët e vdekjes
ditët e gëzimit

në cilën ditë
duhet të shkoj
në stacionin e pritjes
aty ku vjen e ik
dhimbja për Lisin...

MUNGESË ME ANKTH

Ftohtë bën
në këtë dhomë pa mure
me një dritare
mbuluar me kujtimin
për Lisin

Ftohtë bën
e nata zbret
nëpër shkallët
e dhimbjes

Troket heshtja
atje në fund të shpirtit

SHKËLZEN HALIMI

Lisi që e mbajti qiellin e dhimbjes

poezi

rëndë hapet dera
e mungesës tënde
varur në ankthin
e heshtjes

MALET E DHIMBJES

Nga malet e egra
zbriti edhe dimri
bashkë me acarin
dhe ngricat

Nga trishtimi
egërsirat futen
në trupat tanë

Shtrihemi në kasollet
e kohës
ndezim zjarret e kujtimeve
ëndërrojmë pranverat
e munguara
dhe presim e presim
të zgjohen kafshët
brenda trupave tanë
e të ikin maleve
të dhimbjes

BARDHËSI TË PËRGJAKURA

Dimri sapo ka mbuluar
kujtimet e luftës
janë ngrirë edhe dritaret
e shpirtit
bashkë me ëndrrat
e fjetura
dhe heshtjen e armëve

Pas paqes së munguar
Lisi hap sytë
dhe sheh
bardhësitë e përgjakura

HESHTJA

Heshtja do të marrë rrugë
si udhëtar i palodhur

E padukshme
midis pritjeve
ndarjeve
dhimbjeve

pas mesit të natës
do të pushojë
sa për ta dëgjuar
vajin e kukuvajkës
që rrëshqet
nëpër akullin
e errësirës

ENIGMË

Dhimbja futet në ëndërr
që s'është e imja
më pëshpërit ta kërkoj ilaçin
në tunelin e jetës
aty ku e kam humbur veten
dhe s'e gjej dot...

ZBARKIMI I DITËVE

Hapen velat e pikëllimit
dhe anija çan valët
në detin e dhimbjes
për Lisin

Në portin shkretëtirë
del heshtja
dhe pret të zbarkojnë ditët
me përmendoret
e harrimit

KAFSHA

Në kohë lufte
kafsha ime e brendshme
nuk bën paqe
me detin e harlisur të dhimbjes
që përplaslet brigeve
të shpirtit të lodhur

Nuk bën paqe
as pas dorëzimit
të pikëllimit

Koha nuk i shëron plagët
thotë kafsha brenda meje
që lufton si Don Kishoti
me mullinjtë e erës

VDEKJA

Një kortezh i heshtur
një dhembje që s'klith
tërhiqet zvarrë
drejt varrezave ku frymon
vdekja

Pastaj të gjithë shpërndahen
pas lënë kufomën
që pati një jetë
të heshtur

ÇELËSI

Dita u mbyll
në dhomë
dhe kurrë nuk e pa

as diellin
as hënën

Mbeti
vetëm çelësi varur
në murin e dhimbjes

MURI I DHIMBJES

E dashur
sërish hapet dera
dhe në odën e vetmisë
hyn mungesa e Lisit

Shëtit përreth
me fanarin pa flakë
dhe prek murin e
dhimbjes sime
në thellësinë e errësirës

Oh
një shukë drite
shpërlan hijen e tij
që lëviz rëndë
nëpër rrëfimet tona
plot pritje...

KAFAZI

Një mëngjes i vonuar
gjithnjë e tremb zogun
në kafazin
E pikturuar
ne ngjyrat e dhimbjes...

KËNGA E DHIMBJES

Kur do të pushojë
kënga e dhimbjes
heshtja e qiellit
do të zbresë mbi pikëllimin tonë
dhe të vdekurit
do të mendojnë
se dikur kishin
jetuar

KTHIMI

Largësive të humbura
atje ku është harruar kthimi
përbirohen ëndrrat e frikësuar
dhe strehohen pranë lutjeve
që akoma nuk janë shkruar
në Librin e Shenjtë

PARA IKJES

Kur trokiti mëngjesi
ty të mbuloi nata
me çarçafin e zi

Kam frikë
më pëshpërite
do të bëj një sy gjumë
sa të më vish në ëndërr

Ti mos qaj
kur të zgjohem
bashkë do të ikim
në kujtimet për Lisin

ERRËSIRË

Në shikimin e lodhur
pashë tek shuhej mëngjesi
dhe errësira që pa mëshirë
çante bebëzën

Në maje të pemës së thatë
dridheshin ëndrrat e frikësuar
nga dhimbjet në shtratin e vdekjes

SHTËPIA E VJETËR

Do të ngrihem nga shtrati i errësirës
dhe do të zbres nëpër shkallët e fatit

Rrugës deri te shtëpia e vjetër
do t'më rëndojë valixhja
e kujtimeve për Lisin

Mos më prit
se bashkë me Lisin jemi aty
në zemrën tënde...

KTHIMI

O engjell i fatit tim
mos më kthe në vendin
e lindjes
për t'i shëruar
plagët e mallit

Mos më kthe
se kur ika
atje mbetën
vetëm kujtimet
dhe dhimbja për Lisin
në derën e hapur
krah më krah...

DRITA E FUNDIT

Prapa derës
në një gozhdë të ndryshkur
kam varur vetminë
dhe etjen e shpirtit

Vetëm dhimbje do të më shoqërojë
shtegut drejt lirisë
sapo të shuhet
drita e fundit
e tunelit të jetës

VETMIA

Mes frikës dhe gjumit
zemra zgjoi heshtjen
me të rëna të çmendura

Terri korb i zi
pllakos mbi malin
akull të ftohtë

Asnjë dritë në bebëzën e syrit
as hënë s'ndriçon
në kujtimet e zbehta
veç një shteg i mbyllur
para këmbëve që s'lëvizin

Po nisem
më thotë hija
natë është
mes frikës dhe gjumit
kurrë s'të ndahet
vetmia

DËBIMI NGA VETJA

Kur u dëbova nga vetja
mbeta edhe pa dhimbjen
edhe pa ditën e lindjes
humbur në kalendarë të hedhur
plehrave të botës

S'përfundojnë netët pa gjumë
as pamundësia e prangosur
për t'u kthyer sërish
te vetja

ENDËRR

Unë nuk kam ëndrra
jam udhëtar i netëve pa gjumë
shtigjeve të mbyllura

Herët në mëngjes perëndon dielli
korbi i Poes fluturon mbi fatin e vet
fluturon e përplaslet mbi ëndrrat e fjetura

Dhe thonë:
çdo gjë fillon me një ëndërr...

(Tiranë, 7 mars, 2026)

MUZG NË KOPSHTIN E QERSHIVE

Nga Josif Papagjoni

E pash shfaqjen “Muzg në kopshtin e qershivë” të regjisores Driada Dervishi në premierë, por koha e solli që të ecejakem andej-këndeje pa shprehur një mendim timin. Driada është një talent, aq më tepër një grua-artiste, ndofta e vetmja, e pakrahasueshme me një të dytë për nga fuqia dhe begatia estetike e talentit si regjisore. Shfaqjet e saj përherë më kanë lënë përshtypje të thellë. Për zgjidhjet dhe vështrimet e mprehta. Për formën origjinale. Për fuqinë shprehëse dhe posaçërisht për risjelljet e veprave klasike e të njohura, në bashkohësi. Dhe kjo parakupton përndryshe rikuptimësimin a risemantizimin e teksteve klasike jo thjesht tek idetë që ato kanë bartur dikur, por dhe në formën e re skenike regjisoriale që kanë fituar. Driada me të drejtë i mëshon, si të thuash, “shqiptarizimit” të këtyre teksteve, të cilët çmohen si të shenjtë, të paprekshëm dhe antologjikë. Por ajo nuk dëshiron t'i shoh ashtu, si fosile filologjike e dramaturgjike, si tekste klasike shkollore universitare që veçse lexohen, studiohen dhe komentohen. Jo! Në konceptin regjisorial asaj s'i pëlqen aq fort rrezatimi stilistik i tyre, ndryshe thënë “magjepsja” pas shkëlqimit dhe farfurive letrare të njëhershme. Ajo hyn në shpirtin e tyre, në bulb, aty ku drithëron ky shpirt, tashmë i universalizuar, si diçka e qenësishme duke gjetur aty asociacionet që e sjellin tekstin e vjetër jo thjesht në kohën tonë, por te problematika e shoqërisë shqiptare sot, te dramat dhe hallet e tyre.

Ky është nordi edhe i mendimit të saj në shfaqjen e fundit “Muzg në kopshtin e qershivë” në Teatrin Kombëtar. E pat bërë këtë gjë ca vite më parë me “Revizorin” e Gogolit në Rusinë perandorake të gubernave dhe çinovnikëve të provincës duke rikrijuar një tjetër “Revizor”, tashmë jo rus por shqiptar, me ronxhobonxhot e bashkive tona të korruptuara, duke ruajtur thjesht strukturën dramaturgjike të tekstit të famshëm, personazhet e tij, por duke ndryshuar thujtë tërësisht dialogun, fjalët dhe ligjërimin. Kështu ka bërë dhe me shfaqjen e fundit. Brenda strukturës së

dramës së mirënjohur “Kopshti i qershivë” (apo vishnjeve) të Çehovit, diçka dhe nga “Tri motrat”, por më shumë, mbase, nga një tekst i njohur “Dhëlpër e vogla” të amerikanit Lillian Hellman, Driada e mbushi atë me fantazinë e saj, me gjetjet regjisoriale dhe me ligjërimin e personazheve. Lakmia, zhvatja, kusaria janë kthyer sot në fenomene shkatërruese jo vetëm të mjedisit dhe hapësirës jetike të njerëzve, por dhe të vetë njeriut, familjes. Betonizimi i qyteteve tona, ngrehinat e shumta dhe kullat janë sot dukuri me ndjeshmëri të lartë në shoqërinë tonë, dhe lidhur me to gjithë vallja e çmendur e hajnive, dhëlpërive dhe intrigave që e ka prishur në rrënjë njeriun e sotëm. Ka dhe një përplasje kohësh: e djeshmja dhe e sotmja. Gjithashtu një përplasje mendësish për hapësirën tonë jetike: ruajtjen apo shkatërrimin e saj.

Dialogët dhe e gjithë struktura filologjike, semantike e dialogjike e tekstit të shkruar nga Driada vjen si një vepër e re a si “rishkrim”. Kjo është një praktikë tashmë tejet e njohur, e konsoliduar dhe sunduese e regjisurës bashkëkohore. Në këtë rast, vepra e Driada Dervishit, paçka se një rishkrim, ka një identitet të vetin, të patjetërsueshëm, duke u konsideruar sa origjinale, aq dhe rimarrje, rikonceptim, rithënie a risemantizim i dy a tri teksteve njëherësh në ndërveprim idesh e shenjash kuptimore.

Më mbresoi metafora skenografike dhe regjisoriale e shfaqjes: një pemë krejt e lulëzuar dhe sheshi po ashtu i mbuluar nga një lulnajë poetike, romantike, që të kujton një kohë kur njeriu me natyrën ishin në harmoni e paqe dhe në fund motosharrat që e presin pemën, lulnaja hapërdahet nga shqota rrënuese e kohës ku të merret fryma dhe poezia, butësia, paqja dhe romantika zëvendësohen nga shkretimi, makutëria, vrasja e mjedisit, betonizimi, paraja, ndryshe thënë nga Satanai që ngërthen dhe bluan shpirtat tanë. Në këtë koreografi shpirttrash të demonizuar, vetëm një shpirt i pastër mbetet ende i pamolepsur: vajza.

Po a do ta mbroj dot ajo rrebeshin që po bie gjithandej apo do të marrë arratinë diku gjetkë, ku njeriu jeton me natyrën duke mbetur përjetë bir i saj, jo shkatërruesi i saj? Një pyetje që nuk e përjeton vetëm shoqëria shqiptare, por gjithë bota besoj...

Natyrisht mendja ime çmoi më shumë disa nga karakteret më të thadruar, me një daltë sa regjisoriale aq dhe aktoriale. Dhe duke pëlqyer lojën e aktorit dramatik Adem Karaga si gardian i nderit dhe traditës së vyer, hirin skenik të aktores së sprovuar Liza Xhuvani në rolin e një gruaje të munduar, të zhgënjyer e të shpërfillur, më tutje rolin e Neritan Liçajt dhe Amos Zaharias, babë e bir si një xhins hajdutësh, Florian Agalliut, Alesia Xhemalaj etj., do doja të veçoja dy nga rolet më të realizuara: e para ishte Olta Daku, e cila, ndryshe nga shumë role të tjerë të mëparshëm ku elementi komik merrte me vete edhe formën burleske e groteske të tyre, tanimë qasja komike e saj i nënshtrohet po aq gjendjeve të forta dramatike, sidomos optikës sarkastike. Aktrimi i saj bëri që demaskimi dhe vetëdemaskimi si dy elemente të shpërfaqjes së satirikes dhe komikes, erdhën në një mënyrë të besueshme, të përmbajtur, po aq energjike, imponuese dhe goditëse. Fshikulli i denoncimit të lakmisë për para, prona dhe egocentrizmi i një nëne që nuk kupton brishtësinë e bijës së vet. Përkundrazi ajo ia shkel egërsisht si shpirtin e dëlirë, si hapësirën e saj jetike, ashtu dhe ëndrrën. Të trija këto kahe i janë përcjellë publikut përmes një loje të fortë, që ka gjithë autoritetin e skenave ku ajo është e pranishme.

I dyti është Laert Vasili, një aktor i kulturuar me një profil të qartë artistik, i mëvetshëm dhe i ndryshueshëm nga roli në rol. Me rolin e tij ai solli njeriun që luhetet sa andej-këndeje në një “skakierë” mashtrimesh e mashtruesish për të zhvatur sa më shumë për vete. Ai lëvizti në skenë dhe rrjedhën dialogjike mes ndryshimeve të shumta e të papritura të qëndrimeve të tij, falë një përshtatshmërie të studjuar të veprimit aktorial. Fytyra e tij është dykahëshe si prej Janusi, madje ajo është shumëfytyrësia dhe pacipësia. Më pëlqeu sidomos dalja nga situatat edhe pse i “kapur mat”, pra një mashtrues inteligjent, si profesionist, elegant, jo një xhambaz, i trashë apo grykës, që e mbyty grykësia dhe trashësia e tij. Këtyre ai i hedh një napë të mëndafshhtë prej njeriu të ekuilibruar, dashamirës madje, që ia do të mirën “tjetrit” (?) dhe bie në ujdi me të. Por në fakt është një ujk i vjetër, një skile, që dridhet e spërdridhet, duke luajtur me fjalën dhe intonacionin e saj, me gjestin, mimikën, lëvizjen e kuptimtë dhe mjete të tjera që aktori i ka harmonizuar në një rol vërtet të bukur... Krahas aktrimit, më lejohet të them se Laerti është një regjisor i talentuar e me kulturë, shfaqjet e të cilit më kanë mbresuar pikërisht për dijen, njohjen, mendjemprehtësinë dhe talentin në risjelljen e disa visareve klasike e antike nga dramaturgjia botërore në një formë të mprehtë bashkëkohore. Dua të them po ashtu se L. Vasili ka operuar me struktura regjisoriale të modelit konstruktivist, me mizanskena domethënëse, ekspresivitet lëvizjesh, pozash, vendosjesh aktoriale në dekore, veshje të stilizuara, imazhe skenografike me mbartje simbolike etj.

Një Shqipëri e vjedhur, në shitje, me hajdutërinë si parim jetik, që shkel me putra prej rinoceronti mjedisin ku njeriu jeton; një shoqëri e gllabëruar dhe e sulmuar mu në zemër nga shtiza e biznesit të pashpirt e të satanizuar; një ëndërr e brishtë që shkelet e shqyhet, tok me të mirën, të ndershmen, virtutin, duke lënë pas një bosh moral dhe gërmadha të frikshme humane e urbane – këtë më tha shfaqja “Muzg në kopshtin e qershivë” të Driada Dervishit.

Vitet e fundit, libraritë, mësuesit, prindërit dhe botuesit në Shqipëri kanë vënë në dukje një prirje gjithnjë e më të fortë: një pjesë e të rinjve, veçanërisht adoleshentët, parapëlqejnë t'i blejnë dhe t'i lexojnë librat në anglisht, madje edhe kur ekziston përkthimi i tyre në shqip.

Këtë e vumë re edhe gjatë anketimit tonë mbi zakonet e leximit të fëmijëve dhe të rinjve. Megjithëse pyetësi nuk përmbante një pyetje të drejtpërdrejtë për gjuhën në të cilën lexonin, përgjigjet e nxënësve e sollën vetvetiu në vëmendje. Pyetjes sa libra kishin lexuar gjatë muajit apo vitit dhe cilët ishin titujt, disa i janë përgjigjur: “Kam lexuar X libra, por në anglisht”, ose i kanë shkruar titujt e librave në anglisht.

Anketimi konfirmoi edhe një dukuri tjetër, më shqetësuese: ftohjen, largimin e adoleshentëve nga libri. Gati 60% e të anketuarve deklarojnë se lexojnë mesatarisht vetëm tri-katër libra në vit. Disa përgjigje ishin më të drejtpërdrejta: “Nuk lexoj as librat e shkollës”, “S’kam kohë”, “Pse, ç’më duhen?”, “Ta shpifin”, “Shoh Tik-tok”. Doemos, ka adoleshentë që vazhdojnë të lexojnë rreth 10-12 libra në vit që është një shifër e mirë. Mes tyre, janë aq të shumtë ata që lexojnë në anglisht, sa të krijohet përshtypja se bëhet fjalë për një lloj “mode”. Sidoqoftë, përvoja e librarive të Tiranës e konfirmon këtë prirje. Sipas përfaqësuesit të njërës prej tyre, libri në shqip për fëmijë për grupmosha 6-10 vjeç shitet rreth tri herë më shumë se libri në gjuhë të huaj, kurse për adoleshentët, situata ndryshon. Ata kërkojnë shpesh botimet në anglisht (*e dinë shumë mirë anglishten*), sidomos titujt e rinj ende të papërkthyer. Por librari në fjalë, sjell si shembuj edhe disa autorë, librat e të cilëve blihen në anglisht jo vetëm përpara përkthimit, por edhe pas daljes së botimeve shqip. Një tjetër librar vlerëson se rreth një e treta e adoleshentëve i parapëlqejnë librat në anglisht, nëse i gjejnë në shitje.

Edhe botuesit e vërejnë rënien e interesit për librin pas moshës 12-vjeçare. “Grupmoshat më të interesuara janë moshat e vogla, nga 1 deri në 12 vjeç. Pas kësaj moshe interesimi bie thuhet në 50%”, shprehet një botuese, duke vënë në dukje se përjashtim bëjnë kryesisht titujt me njohje dhe promovim të fortë ndërkombëtar.

Një tjetër botues, vëren se “tirazhet janë ulur mesatarisht 20-30% për grupmoshën 6-10 vjeç, por gjatë dy-tri viteve të fundit, ndërsa për grupmoshën 11-16 vjeç rënia në disa raste ka kaluar mbi 50%”.

Këto dëshmi nuk mjaftojnë për të përcaktuar përmasat e fenomenit në gjithë vendin, por tregojnë se tregu i librit për adoleshentët po përballet njëkohësisht me rënien e leximit dhe konkurrencën e botimeve në anglisht.

Pse të rinjtë zgjedhin anglishten?

Kjo prirje nuk është karakteristike vetëm për Shqipërinë. Ajo vërehet edhe në vende të tjera evropiane ku njohja e anglishtes është e përhapur dhe tregu kombëtar i librit është relativisht i kufizuar. Holanda është një shembull domethënës. Sipas të dhënave të vitit 2023, rreth një e treta e të rinjve holandezë të moshës 16-25 vjeç deklarojnë se parapëlqejnë të lexojnë në anglisht. Ndër arsyt kryesore përmenden dëshira për ta lexuar librin në origjinal (39%), përmirësimi i anglishtes (32%), pakënaqësia me cilësinë ose natyrshmërinë e disa përkthimeve në holandisht (32%) dhe oferta më e gjerë e librave në gjuhë të huaj (29%).

Zgjedhja e anglishtes, pra, nuk nënkupton domosdoshmërisht refuzimin e gjuhës amtare. Ajo lidhet me njohjen e gjuhës, disponueshmërinë e titujve dhe

Leximi i librave në anglisht nga të rinjtë: një mundësi më shumë apo një rrezik për shqipen?

Nga Mariana Ymeri

Ky shkrim është pjesë e studimit “Qasja e lexuesit të vogël dhe të ri në librin artistik në Shqipëri. Motivimet, qëndrimet dhe faktorët socio-kulturorë”, ndërmarrë nga Shoqata e Botuesve Shqiptarë dhe mbështetur nga Ministria e Turizmit, Kulturës dhe Sportit, që ka në fokus marrëdhënien e fëmijëve dhe adoleshentëve shqiptarë me librin dhe leximin.

Raporti synon të shkojë përtej pyetjes së thjeshtë “A lexojnë fëmijët dhe të rinjtë?” dhe të kuptojë si ndryshon marrëdhënia e tyre me librin gjatë rritjes: çfarë i nxit të lexojnë, çfarë i largon nga leximi, çfarë roli luajnë familja, shkolla dhe biblioteka, si ndikon koha e kaluar përpara ekraneve, çfarë presin vetë të rinjtë nga librat dhe cilët janë faktorët që mund t'i afrojnë ose t'i rikthejnë të rinjtë te libri. Një pjesë e rëndësishme e studimit është edhe krahasimi i zakoneve të leximit të të rinjve shqiptarë me ata europianë.

dëshirën për të marrë pjesë në të njëjtin diskutim kulturor me bashkëmoshatarët në vende të tjera. Një rol me shumë peshë luajnë rrjetet sociale, veçanërisht BookTok-u dhe Instagram-i. Në shkollat e përfshira në anketimin tonë, rreth 25% e të rinjve shprehen se i ndjekin rekomandimet e librave në këto platforma. Ndërkaq, një element nuk duhet nënvlerësuar: lexuesit janë të kënaqur që e zbulojnë dhe e zgjedhin vetë librin, jo si detyrë nga shkolla apo si kërkesë e prindërve. Në adoleshencë, kur dëshira për pavarësi bëhet më e fortë, kjo mënyrë e zgjedhjes mund të jetë vendimtare për ruajtjen e interesit ndaj leximit. Një nxënës, duke folur për një titull të rekomanduar nga shkolla, u shpreh: “Këtë libër e lexova me qejf, megjithëse ma kishte dhënë për lexim mësuesja e letërsisë”. Fjala “megjithëse” në këtë përgjigje, është mjaft domethënëse.

Të lexosh një libër në gjuhën në të cilën është shkruar është një përvojë e veçantë. Lexuesi ka mundësi të ndiejë drejtpërdrejt ritmin e fjalisë, ironinë, lojën gjuhësore, atë që zakonisht e quajmë “zëri” i shkrimtarit. Por diskutimit “A

është më mirë të lexojmë në origjinal apo në përkthim?” mund t'i përgjigjemi me një diskutim më të vlefshëm: në cilën gjuhë jemi vërtet në gjendje ta lexojmë letërsinë? Të njohësh mirë një gjuhë nuk do të thotë domosdoshmërisht të zotërosh të gjitha regjistrat e saj letrare. Mund të flasësh anglisht rrjedhshëm, të shohësh filma pa titra dhe përsëri të mos kapësh të gjitha nënkuptimet, referencat kulturore apo ngarkesat emocionale të një teksti.

Ne, si botues, ndeshemi jo rrallë me njerëz që janë të bindur se mund të përkthejnë letërsi vetëm sepse e njohin mirë një gjuhë të huaj. Por përkthimi letrar kërkon shumë më tepër: ndjeshmëri ndaj stilit, njohje të kulturës, aftësi për të dalluar ironinë, dialektin dhe kuptimet e shumëfishta të fjalëve. Kjo vlen edhe për lexuesin. Një adoleshent mund ta kuptojë rrjedhën e një romani në anglisht, të ndjekë ngjarjet, të kuptojë dialogun, por jo domosdoshmërisht të gjitha shtresat kuptimore të gjuhës.

Ekziston edhe një dallim që shpesh anashkalohet. Kur një i ri shqiptar lexon një shkrimtar britanik ose amerikan

në anglisht, fjala vjen Jk Rowling, Sally Rooney etj. (megjithëse ia vlen të themi se janë përkthyer më së miri në shqip), ai është duke lexuar origjinalin. Por kur lexon Murakamin, Kunderën, Dostojevskin apo Elena Ferranten në anglisht, në fakt, po lexon një përkthim në vend të një përkthimi tjetër.

Në këtë rast, çështja nuk është më besnikëria ndaj origjinalit (*përkthehet keq, e kuptoj më mirë në anglisht*), por pse përkthimi në anglisht perceptohet si më prestigjioz ose më i dëshirueshëm se përkthimi në shqip.

Përkthyesi dhe shkrimtari Edmond Tupja ka shprehur prej kohësh shqetësimin për varfërimin e shqipes, humbjen e fjalëve dhe ndikimin e pakontrolluar të gjuhëve të huaja në ligjërimin publik. Ai nuk i referohet posaçërisht leximit të romaneve në anglisht. Megjithatë, shqetësimi i tij na çon te një pyetje: çfarë ndodh me një gjuhë që ka pak folës, krahasuar me gjuhë të tjera, kur brezat e rinj fillojnë të lexojnë gjithnjë e më shumë në një gjuhë tjetër?

Studimet nuk provojnë se ekspozimi ndaj anglishtes shkakton automatikisht dobësimin e gjuhës amtare. Kërkimet në Islandë, p.sh., ku anglishtja është tejet e pranishme në jetën e të rinjve, nuk kanë vërejtur një përkeqësim të përgjithshëm të islandishtes, si rrjedhojë e kontaktit me anglishten.

Por studiuesit tërheqin vëmendjen ndaj një fenomeni tjetër, të njohur në sociolinguistikë si *domain loss*, ose humbje e fushave të përdorimit. Një gjuhë mund të vazhdojë të flitet në familje dhe në jetën e përditshme, por gradualisht të humbasë terren në shkencë, teknologji, universitet, argëtim dhe kulturë. Leximi është një nga këto fusha. Përmes letërsisë njohim mënyra të ndryshme për të shprehur ndjenjat, mendimet abstrakte, ironinë, humorin dhe marrëdhëniet njerëzore. Nëse një pjesë gjithnjë e më e madhe e kësaj përvoje zhvillohet vetëm në anglisht, ekziston mundësia që një i ri të zotërojë disa regjistra të gjuhës dhe disa koncepte më mirë në anglisht sesa në shqip.

Kjo nuk do të thotë se shqipja rrezikon të zhdukët. Por rreziku, i padukshëm në sipërfaqe, është i thellë dhe lidhet me ngushtimin e përdorimeve të saj si gjuhë e leximit, e dijës, e punës në institucione, e imagjinatës, ndërsa mbetet e gjallë në komunikimin e përditshëm. Duket sikur brezat e rinj, që në shkollë të mesme, kanë një synim të qartë: të përgatiten për një treg tjetër pune, jashtë vendit.

Leximi në anglisht ka edhe pasojë të mundshme ekonomike. Një shtëpi botuese blen të drejtat e një romani, paguan përkthimin, redaktimin, shtypjen dhe promovimin. Por nëse libri është bërë ndërkohë i njohur në BookTok, një pjesë e lexuesve të tij të mundshëm mund ta ketë blerë tashmë botimin në anglisht dhe botuesi të tërhiqet. Kështu krijohet një rreth vicioz: më pak shitje të përkthimeve mund të sjellin më pak mundësi për botime të reja, një ofertë më të kufizuar në shqip dhe, si pasojë, një orientim edhe më të madh të lexuesve drejt anglishtes.

Ky mekanizëm duhet verifikuar me të dhëna konkrete për tregun shqiptar, por nuk mund të shpërfillët. Ka edhe një pasojë tjetër kulturore. Nëse zgjedhjet e të rinjve ndikohen pothuajse vetëm nga titujt që bëhen viralë në tregun anglo-amerikan, mund të zvogëlohet kontakti me letërsinë franceze, italiane, gjermane, polake, holandeze, nordike, ballkanike dhe me tradita të tjera letrare. Kështu, mbizotërimi i anglishtes mund të ndikojë jo vetëm mbi gjuhën në të cilën lexojmë, por edhe mbi shumëllojshmërinë e letërsisë që njohim.

Folëm kryesisht për zgjedhjet e lexuesve. Por përgjegjësia nuk mund t'u lihet vetëm atyre. Nuk mund t'i kërkojmë një pesëmbëdhjetëvjeçari të lexojë shqip, thjesht sepse duhet të mbrojë gjuhën amtare. Ai do të zgjedhë librin që i zgjon kureshtjen, që e emocionon dhe që flet për botën e tij. Prandaj duhet të pyesim: çfarë i ofrojmë ne atij në shqip?

Përkthimi cilësor i letërsisë botërore është i domosdoshëm. Ai sjell në gjuhën tonë vepra, koncepte dhe përvoja kulturore që e pasurojnë shqipen. Por një kulturë letrare e shëndetshme ka nevojë edhe për letërsi origjinale të fortë.

Në Shqipëri, pas një periudhe të gjatë kur krijimtaria bashkëkohore për fëmijë ishte pak a shumë e kufizuar, vitet e fundit vërehet një interes më i madh për këtë fushë. Autorë të rinj po i drejtohen letërsisë për fëmijë, po i kushtojnë më shumë vëmendje ilustrimit dhe disa botues po investojnë në krijimtarinë e autorëve vendas. Ky është një zhvillim inkurajues. Një libër i shkruar në shqip mund t'i ofrojë fëmijës personazhe, mjedise dhe marrëdhënie që burojnë natyrshëm nga realiteti i tij. Fëmija nuk ka nevojë vetëm ta zbulojë botën përmes librave; ka nevojë që, herë pas here, ta gjejë edhe veten brenda tyre. Por nëse për fëmijët e vegjël oferta po pasurohet, letërsia origjinale shqiptare për adoleshentë mbetet shumë më pak e lëvruar.

Një adoleshent që kërkon një roman për miqësinë, dashurinë e parë, konfliktet familjare, shkollën, vetminë, ankthin, identitetin apo teknologjinë, nëse nuk gjen libra të mirë për këto tema në shqip, është e natyrshme që t'i kërkojë në një gjuhë tjetër. Nuk është “fajtorë” anglishtja që zë hapësirën bosh. Hapësirën ia lëmë ne.

***

Nëse një vend dëshiron ta ruajë dhe ta zhvillojë gjuhën e vet, politikat gjuhësore nuk mund të kufizohen vetëm te drejtshkrimi, shkolla dhe përdorimi zyrtar i gjuhës, sado që edhe këto janë lënë në mëshirë të fatit. Ajo duhet të jetë edhe politikë e librit dhe e leximit.

Vendet e Europës, të vogla e të mëdha, sjellin modele të mira. Institucionet e tyre nuk synojnë thjesht mbrojtjen formale të gjuhës. Ndërtojnë një mjedis kulturor që krijon libra dhe lexues në atë gjuhë. Edhe në Shqipëri nevojiten politika të qëndrueshme: mbështetje për krijimtarinë origjinale për fëmijë dhe adoleshentë (jo 2-3 grante modeste në vit) , konkurse serioze dorëshkrimesh, mbështetje për autorët dhe ilustruesit, financim për redaktimin profesional, blerje të organizuara të librave cilësorë për bibliotekat shkollore dhe publike, festivale letrare dhe takime të autorëve me lexuesit.

Por nuk mjafton të subvencionosh një libër vetëm sepse është shkruar në shqip, ai duhet të jetë cilësor, të ketë një paraqitje tërheqëse dhe të komunikojë me lexuesin e sotëm. Një gjuhë me pak folës nuk mund të konkurrojë me anglishten në numrin e titujve që prodhon. Por *mund të konkurrojë në cilësi, në afërsi kulturore dhe në aftësinë për t'u ofruar fëmijëve e të rinjve histori që flasin për jetën e tyre*.

Prandaj, është e udhës të diskutojmë nëse të rinjve po u japim mjaftueshëm arsye për të lexuar në shqip? Përgjigjja varet nga cilësia e librave që botojmë, nga letërsia që krijojmë dhe nga vendi që i japim leximit në jetën kulturore të vendit. Anglishtja nuk ka pse të jetë kundërshtarja e shqipes. Por shqipja duhet të ketë forcën kulturore për të qëndruar përkrah saj.

Kur dora dorëzohet, fillon arti i Tedi Papavramit

Nga Minella Aleks

Në festivalin ndërkombëtar të filmit në Tiranë (TIFF) u shfaq filmi “Harku dhe Peneli”, i cili nuk ka qenë fillimisht një ide filmi. Ka qenë një zbulim personal artistik, një takim që më pas u shndërrua në ide kinematografike.

Dy artistë me dy instrumente që, në pamje të parë, nuk kanë asgjë të përbashkët.

Njëri prodhon tingull, tjetri lë gjurmë në heshtje. Pavarësisht largësisë kulturore, mënyra se si të dy i qaseshin artit ishte jashtëzakonisht e afërt. Vetë Papavrami ka përmendur ngjashmëritë që ndjeu me kaligrafistin, Miyashitën: ekzigjencën, kërkesën për përsosmëri, kokëfortësinë për të arritur diçka, pakënaqësinë ndaj vetes dhe teknikën e lëvizjes.

Dhe këtu lind metafora e fuqishme, Harku dhe peneli janë dy gjymtyrë të së njëjtës ide. Harku dhe peneli si mjete të kontrollit dhe të dorëzimit. Kontrolli e bën artin të mundur; dorëzimi ndaj çastit e bën atë të gjallë.

Por të dy bëjnë të njëjtën gjë, në një nivel më të thellë shprehin një lëvizje të brendshme përmes një gjesti të disiplinuar. Harku kalon mbi tela dhe krijon muzikë. Peneli kalon mbi letër dhe krijon shenjë.

Prandaj në film veç përgjigjes se çfarë kanë të përbashkët muzika dhe kaligrafia, mëson se çfarë kanë të përbashkët dy njerëz që përmes disiplinës së gjatë artistike përpiqen ta kthejnë lëvizjen në shprehje. Kjo është zemra e dokumentarit. Bahu me “Chaconne” bëhet ura mes dy botëve, zgjedhja është veçanërisht domethënëse. Papavrami interpreton Bahun, ndërsa Miyashita krijon kaligrafi në ritmin dhe atmosferën e muzikës. Kështu ndodh diçka shumë interesante: muzika nuk shoqëron kaligrafinë dhe kaligrafia nuk ilustron muzikën. Ato

përpiqen të komunikojnë në të njëjtin çast. Njëra është e dëgjueshme, tjetra e dukshme. Njëra zhduket sapo tingëllon; tjetra mbetet në letër.

Të dyja lindin nga gjesti. Këtu filmi kalon nga një eksperiment estetik në një reflektim mbi artin. Papavrami dhe Miyashita nuk flasin të njëjtën gjuhë, vijnë nga kultura dhe tradita artistike shumë të ndryshme. Megjithatë filmi sugjeron se arti i madh mund të jetë një gjuhë që nuk ka nevojë për përkthyes. Dy njerëz që nuk flasin të njëjtën gjuhë zbulojnë se arti nuk është pronë e atij që e krijon; është një gjuhë që kalon përmes tij dhe vazhdon pas tij. Në këtë kuptim, Bahu bëhet territori neutral ku takohen Perëndimi dhe Japonia. Ata nuk kanë qëllim t'i mësojnë njëri tjetrit mjeshtëritë përkatese. Ata bëjnë diçka më interesante: secili qëndron brenda artit të vet dhe përpiqet të dëgjojë tjetrin. Filmu nuk flet vetëm për bashkimin e dy arteve, por për mundësinë e dialogut, pa e humbur identitetin e secilit. Harku dhe peneli janë dy mjete të së njëjtës betejë të heshtur: të kontrollosh dorën pa e lënë egon të kontrollojë artin.

Filmi dëshmon se artisti e kalon jetën duke disiplinuar dorën. E ushtron, e përsos, e detyron të bindet. Por vjen një çast kur edhe kjo bindje duhet të thyhet. Sepse, nëse dora kontrollon gjithçka, vepra mbetet vetëm një demonstrim mjeshtërie. Është e saktë, por nuk merr frymë. Prandaj artisti duhet të dijë edhe të dorëzohet. Të lejojë një tingull të dalë ndryshe nga sa e kishte menduar. Të pranojë një vijë që nuk e kishte planifikuar. Të mos e korrigjojë menjëherë të papriturën, por ta dëgjojë. Pikërisht aty, në atë çast të vogël ku kontrolli lëshon pe, mund të shfaqet diçka që teknika nuk e kishte parashikuar.

Arti lind në atë kufi të brishtë ku,

disiplina nuk e mbyt lirinë dhe liria nuk e shkatërron disiplinën.

Dhe ndoshta ky është edhe çasti më i vështirë për artistin: të heqë dorë nga vetja pa hequr dorë nga vepra. Sepse egoja kërkon të lërë gjurmën e saj kudo. Arti i madh, përkundrazi, ndonjëherë kërkon që artisti të tërhiqet aq shumë mbrapa veprës, sa emri i tij të mos jetë më pengesë për të.

Atëherë dora nuk është më thjesht dora e artistit. Ajo bëhet një përcjellës. Përmes saj kalon diçka që nuk i përket plotësisht atij. Prandaj thuhet se mjeshtëria fillon me kontrollin, por arti i vërtetë fillon atëherë kur kontrolli di të dorëzohet.

Prandaj dokumentari mund të lexohet edhe si një meditim mbi procesin krijues: mjeshtëria nuk është thjesht aftësi teknike. Është gjendja në të cilën teknika, pas shumë vitesh pune, bëhet aq e brendshme sa artisti mund të fillojë të flasë përtej teknikës. Papavrami dhe Miyashita kanë kaluar vite duke përsëritur një gjest, njëri me harkun tjetri me penelin. Rezultati që shohim është vetëm maja e një mali të tërë pune të padukshme. Bazë e edukatës budiste është koncepti: Mundimi nuk kushton, sepse ajo që fitohet përmes tij nuk është një send që mund të blihet. Është transformimi i vetë njeriut. Tedi nuk gjeti një subjekt për të bërë një film; gjeti një pasqyrë të artit të vet në një art që dukej krejt i huaj.

Dhe kjo është ajo që e bën idenë më interesante se një dokumentar mbi “takimin e dy artistëve”. Në të vërtetë, filmi pyet nëse arti, përpara se të jetë gjuhë, kulturë apo teknikë, është një mënyrë e përbashkët e të qenit njeri.

Filmi “Harku dhe Peneli” i Tedi Papavramit nuk është vetëm film për dy artistë. Është film për vazhdimësinë e artit përtej artistit. Regjizorja e filmit, franko-zvicerania Raphaëlle Regnier ka një meritë të veçantë në mënyrën se si e ka strukturuar dhe shtrirë materialin filmik. Ajo nuk mjaftohet ta regjistrojë takimin e dy artistëve, por e ndërton filmin si një proces gradual zbulimi.

Materiali nuk serviret i gjithi menjëherë. Ai merr kohë të marrë frymë, të krijojë ritëm dhe të na afrojë ngadalë me botën e dy protagonistëve. Pamja, heshtja, tingulli, lëvizja e harkut dhe gjesti i penelit fitojnë kuptim pikërisht nga mënyra se si vendosen dhe ndërthuren.

Kjo i jep filmit një cilësi të veçantë: nuk kemi thjesht një dokumentim të një takimi artistik, por një dramaturgjë të vetë procesit krijues. Regjisorja di të presë, të mos e shpjegojë gjithçka dhe, mbi të gjitha, t'i besojë imazhit dhe heshtjes.

Në këtë mënyrë, materiali filmik shtrihet përtej historisë së dy artistëve dhe shndërrohet gradualisht në një reflektim mbi disiplinën, përkushtimin, mjeshtërinë dhe lirinë krijuese.

Merita e saj qëndron pikërisht se, ajo nuk e imponon kuptimin e filmit, e lejon atë të lindë përpara syve të spektatorit. “Harku dhe Peneli” është një eksperiencë e rrallë filmike, sepse nuk të vendos thjesht përballë një veprë arti, të lejon të hysh brenda procesit të krijimit të saj.

Parathënie nga botuesi

Jemi ca mendjemëdhenj ne botuesit. Kemi një lloj deliri prej “Komisari të Dritës” apo prej “Kapiteni të Titanikut” të pafundosshëm të letërsisë që na jep siguri kur zgjedhim çfarë, si dhe kur të botojmë. Mendojmë se e dimë çfarë pëlqehet dhe vlerësohet; kemi shifra dhe statistika që na i vërtetojnë tezat dhe ecim të qetë në rrugën tonë prej kujdestari të shijeve të lexuesve nga njëra anë dhe trazues ndërgjegjesh e zjarrndezës imagjinatash nga ana tjetër. Me depot tona plot “armatim”, prodhuar nga fabrikat që nuk njohin kriza të shkrimtarëve, me “ushtritë” e redaktorëve, korrektorëve, rrjeteve të shitjeve dhe librarëve, qëndrojmë në ballë të “luftës” për lartësimin e mendjeve dhe zbutjen e shpirtrave, ose kështu na pëlqen të mendojmë për rolin dhe punën tonë.

Ndihemi të privilegjuarit e vërtetë të botës së letërsisë: lavdinë e ndajmë me shkrimtarët e suksesshëm që botojmë, shpërfilljen dhe harresën ua lëmë atyre që nuk e kalojnë provën e zjarrit dhe rrallë e për mall ballafaqohemi me të vërtetën e hidhur se letërsia, si çdo formë e artit dhe mendimit njerëzor, lulëzon në të gjitha dimensionet e saj vetëm kur lëvrohet e përhapet në shoqëri thellësisht të lira dhe progresive ku nxit reflektim dhe rritje të brendshme përmes trajtimit të të vërtetave të parehatshme.

Po çfarë ndodh kur vepra e shkrimtarit zbutet e lëmohe, tretet, hollohet e cungohet në emër të përshtatjes me realitetet mbizotëruese politike e sociale? Cilat janë efektet e shfrytëzimit të veprave për axhenda politike dhe programe të inxhinierisë sociale?

I dashur lexues, m’u deshën dy raunde përballjeje me autorin dhe veprën që po ju prezantojmë, që këto pyetje e reflektime të brendshme të kristalizoheshin e të merrnin formë. M’u desh të harroja gjithçka e kisha marrë si të mirëqenë për figurën e Jack London-it, që të vija në pyetje rolin tim si botuese dhe të kuptoja se ia vlen të investojmë drejt rizbulimit të klasikëve të letërsisë botërore, të shqipëruar gjatë viteve të diktaturës.

Në vetëdijen kolektive të lexuesit shqiptar, Jack London-i është i ngulitur si shkrimtari anti-sistem i regjimeve të aventurës dhe narrativave të thjeshta, pothuajse fëminore, një zë proteste liriko-epik që zgjidhjen e gjen tek largimi nga shoqëria, arratisja drejt natyrës së egër dhe përballja e pakompromis me elementet armiqësore. Ky është thelbi i interpretimit që kemi trashëguar për veprën e tij, i ndërtuar për t’u shërbyer nevojave praktike të regjimit komunist, duke lejuar një frëngji të hapur drejt letërsisë botërore të shekullit XX, aq sa duhej për të kritikuar të zezat e sistemit kapitalist.

Në përballjen e parë me veprën, në versionin italisht të përkthyer e botuar në Italinë e Musolinit në fund të viteve 20-të të shekullit të kaluar, vëreja se Jack London-i i shqipërimeve të “Kushtrimit të të parëve” dhe “Martin Iden” ishte vetëm një tretësirë e holluar e koncentratit kreativ, potencës figurative dhe aftësive narrative të njërit prej arkitektëve të urës drejt “përroit të ndërgjegjes”, rrymës që do të pushtonte majat e letërsisë botërore gjatë gjysmës së parë të shekullit XX. Njësoj si Xheku 21-vjeçar që e kapën “Ethet e Arit” dhe thesarin e vërtetë e zbuloi te letërsia, po ashtu më kapën edhe mua ethet e zbulimit të këtij thesari të panjohur për publikun shqiptar.

Surpriza e dytë, edhe më e madhe, ishte ballafaqimi me origjinalin në anglisht dhe krahasimi i përmbajtjes me versionin italisht. Gjatë diskutimeve dhe analizave me përkthyesin, zbuluam se edhe

rrugëtimi im i zbulimit të veprës në italisht kishte qenë tejet i kufizuar nga kostumi i ngushtë që censura fashiste dhe fetare ia kishin prerë dhe veshur “Endacakut të Yjeve” nga Jack London, por që në të vërtetë është prodhimi i një mendjeje dhe pene të çliruar nga kufizime politike dhe sociale, për të cilin asgjë e shenjtë nuk është e paprekshme në rrugën sakrale drejt lartësimit të shpirtit njerëzor.

I dashur lexues, kemi shumë për të zbuluar nga vetja te kjo vepër, ndaj të ftoj dhe sfida të leximin e saj.

Arlinda Dudaj

*
Shënim i përkthyesit
Më fal, Xhek, por nuk të paskam
njohur!

Lajmi për vdekjen e Xhek London më 22 nëntor 1916, duhet të jetë pritur me një lloj lehtësimi në qarqet e larta të kulturës dhe politikës. Më në fund do mund t’i vihej

kapaku historisë së këtij trazuesi të madh, siç iu vu kapaku katër ditë më parë Betejës së Somës (Somme, Francë), mësymjes fatkeqe të aleatëve kundër gjermanëve në Frontin e Perëndimit, që pas 300,000 të vrarëve e më shumë se një milion të plagosurve nga të dyja anët, vijën e frontit e kishte lënë pak a shumë aty ku dredhohej katër muaj më parë.

Por ndryshe nga Beteja e Somës, që i la të gjitha palët ndërluftuese të kapura fytazi baltërave dhe llogoreve të Luftës së Parë Botërore, beteja për titullin e arkitektit të letërsisë së re botërore të shekullit XX sapo kishte humbur pretendentin kryesor, shkrimtarin që nuk duhej të kishte ekzistuar kurrë, Xhek London.

Autodidakti “socialist”, aventurieri “individualist”, “mbreti i rrëfimeve të “thjeshta” për popull të thjeshtë e fëmijë ëndërrimtarë, tani mund të klasifikohet, kategorizohet, katalogohet, e përfundimisht të arkivohej. Në marrëveshje të ftohtë, secila palë e konflikteve madhore ideologjike që e formuan shekullin e 20-të, zgjodhi çfarë

ua mori mendja se do iu hynte në punë nga krijimtaria e Xhek London, dhe së bashku duartrokitën etiketimin që ai mban sot e kësaj dite.

Ja ç’na thotë Wikipedia Shqip për Xhek London: “Proza e tij mbetet një nga më të fuqishmet në antologjinë amerikane dhe jo vetëm. Ishte dhe mbetet shkrimtari anglo-sakson më i përkthyer në gjithë botën, sidomos në Evropë. London ishte një **shkrimtar** me **ide socialiste**, por shumë **romantike, naive, konfuze dhe kontradiktore**. Megjithatë vepra e tij gjeti përhapje shumë shpejtë në Bashkimin Sovjetik, në vendet e kampit socialist si dhe në Shqipëri. Nga ana tjetër, **bindjet e tij për nevojshmërinë e ekzistencës së “racës superiore”**, u gjetën të vlefshme dhe patën sukses edhe në letërsinë për fëmijë dhe të rinj në Gjermaninë e Hitlerit apo edhe në Italinë fashiste në vitet ‘20 dhe ‘30. Në të gjitha këto vende, regjimet në fuqi ditën ta interpretonin **“ngatërresën”** e ideve londoniane dhe ta shfrytëzonin në interes të politikës së tyre.”

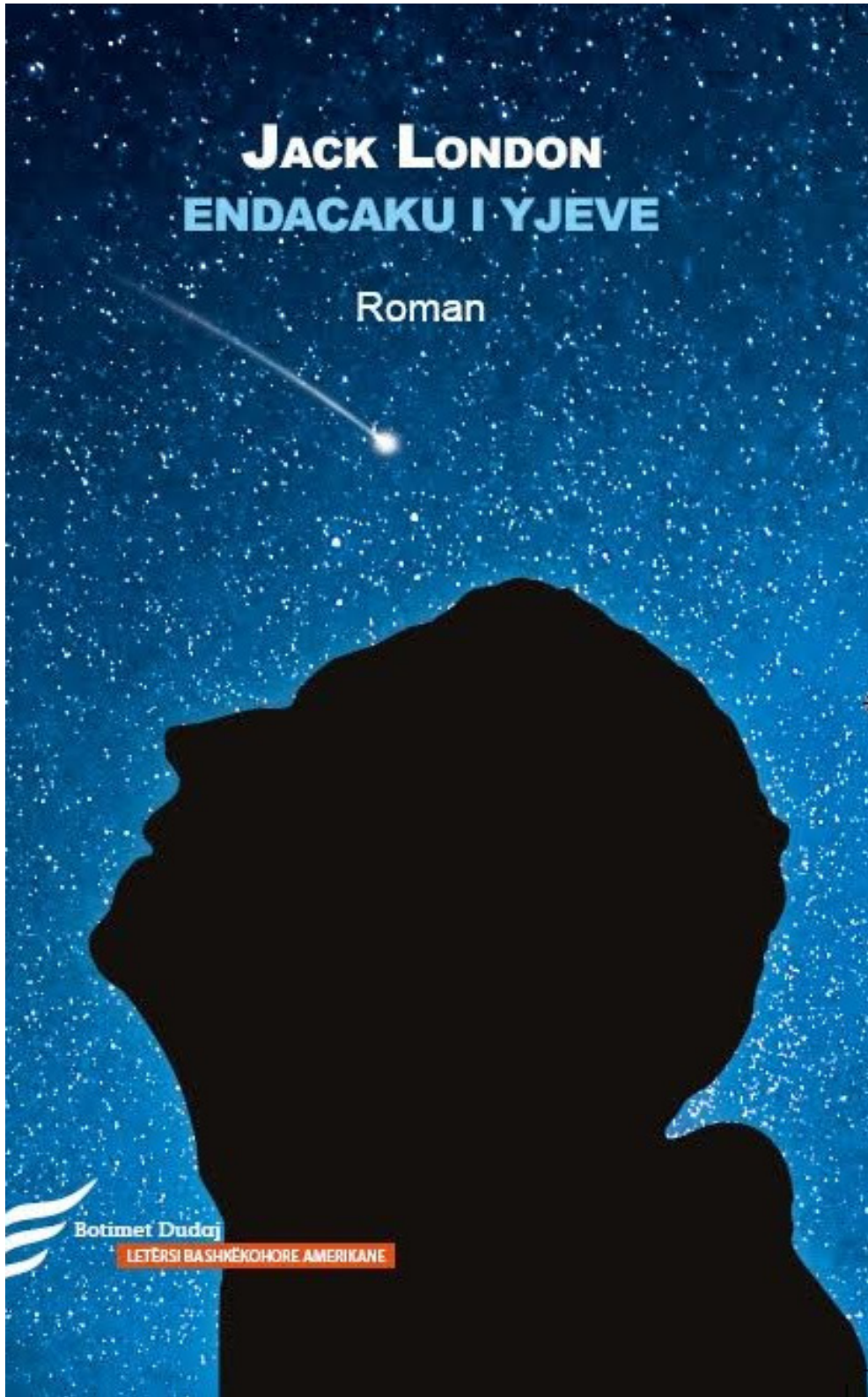
I “armatosur” me këto koncepte të parafabrikuara për Xhek London, i bindur se po pranoja një projekt sa për t’u eglendisur, sa për të mbushur kohën e lirë që sa vinte e po më shtoej, sa për të testuar ujërat a ia vlen tregu i përkthimeve letrare në Shqipëri, mjaftoi një “kafë” virtuale me Arlindën dhe, pa ia vënë shumë veshin paralajmërimeve të saj, me lehtësinë e profanit u ula ta “grija” Xhekun për një apo dy muaj maksimumi.

Shkarkova versionin italisht që ia kishte tronditur Arlindës perceptimin për Xhek London, më shumë që ta kisha si bazë krahasimi, shkarkova botimin original në anglisht, i hapa pdf-të krah për krah në ekranin e hollë 22 polësh të desktopit tim, dhe me pafytyrësinë më të madhe i thashë vetes, “Jepi”.

Por, si fëmijës që për herë të parë i shtrojnë pesk të paqëruar e nga frika mos i mbetet ndonjë halë në fyt rri e vështron pjatën pa ditur nga t’ia nisë, ashtu edhe mua më kapi ankthi pasi lexova faqen e parë. Nuk u besova syve, kalova 3-4 kapituj para, por ngeca edhe më keq. Ky nuk ishte Xhek London që kujtoja se njihja; nuk ishte Dhëmbi i Bardhë që m’i kishte freskuar netët e verës 1984; nuk ishte aventurieri i ngrirë grykave të akullta të Kllondajkut; nuk ishte djaloshi me ide të majta që vret veten për dashurinë e dështuar; nuk ishte supremacisti i bardhë mizogjen. Ky do të ishte “Ibn Battuta” i mendimit filozofik njerëzor, shoqëruesi dhe udhërrëfyesi im përmes dilemave morale të mijëvjeçarëve. Isha përgatitur për garë 800 metra, dy xhiro të shpejta rreth stadiumit, por e gjeta veten lakuriq mes ajsbergëve.

Nga “testi i lakmuesit”, që ishte orvatja e parë e përkthimit, dhe nga leximi i kujdesshëm që i bëra më pas veprës, kuptova se përballë kisha një skemë narrative të vjetër sa Gilgameshi e Bibla, që vihet në lëvizje përmes antinomisë (përplasjes dhe bashkëveprimit të kontradiktave të papajtueshme), të rrëfyer përmes arketipit të antiheroit, të gatuar me retorikën e Platonit, Kantit dhe Futurizmit, të stolisur me pasurinë e figurave dhe fjalorit të Shekspirit, të ëmbël si vargjet e Bajronit, të frikshme dhe tmerruese si Libri i Zbulesës i Shën Gjonit.

Sa ia kam arritur ta shqipëroj e ta ruaj fuqinë e veprës, këtë jeni ju lexues që do ta vlerësoni. Por di që nëse ndeshni në pasazhe apo përshkrime që ju bëjnë për vete, ju detyrojnë të ngrini pyetje, ju shtyjnë drejt ndonjë përgjigjeje të parehatshme, ta dini që merita është vetëm e Xhek Londonit. Aty ku mendimi ngec, apo fjala topitet, ta dini që është dështimi im. “Fort i sikletshëm paske qenë, o Xhek!”

Qytetërimi njerëzor nisi, ndër të tjera, atëherë kur njeriu mësoi ta shndërronte peizazhin në sistem. Ai ndërtoi kanale, diga, rrugë, qytete dhe kufij; ndryshoi rrjedhën e ujërave dhe formësoi hapësirën sipas nevojave të tij. Me kalimin e shekujve, kjo aftësi për të tjetërsuar botën u shndërrua në një nga shenjat e fuqisë njerëzore.

Por, në këtë histori të gjatë të ndërtimit dhe kontrollit, ekziston një pyetje që po bëhet gjithnjë e më e rëndësishme: çfarë ndodh me jetën që lind përtej qëllimit tonë?

Pikërisht në këtë hapësirë mendimi vendoset “Salarium”, instalacioni imersiv i artistit Arkond Canaj, një vepër që e përdor kriporen si pikënisje për të reflektuar mbi marrëdhënien mes njeriut, natyrës, ndërtimit dhe bashkëjetesës në sallë e ballove të ish-Vilës Mbretërore të Mbretit Zogu I në Durrës.

“Salarium” nuk kërkon që vizitori thjesht ta shohë veprën. Ajo e vendos atë brenda saj. Këtu fillon edhe përvoja.

Një kripore që nuk i përket vetëm njeriut!

Kriporja është një hapësirë e krijuar nga njeriu me një qëllim të qartë: prodhimin e kripës. Por, sapo ajo ekziston, fillon një histori tjetër. Në të shfaqen alga, mikroorganizma dhe organizma të ndryshëm, ndërsa zogjtë shtegtarë e përdorin si hapësirë pushimi dhe ushqimi.

Pra, një sistem i krijuar nga njeriu për një funksion ekonomik shndërrohet gradualisht në një sistem ekologjik.

Ky paradoks përbën një nga shtyllat e “Salarium”-it.

Njeriu përcakton kushtet fillestare, por nuk mund të përcaktojë gjithçka që do të ndodhë më pas.

Ndërtuesit krijojnë kushtet; jeta u jep atyre kuptim.

Kjo ide, e trajtuar artistikisht nga Arkond Canaj, e zhvendos vëmendjen nga njeriu si autor absolut drejt njeriut si një pjesë e një sistemi shumë më të madh.

Në një kohë kur qytetet zgjerohen, infrastruktura zë gjithnjë e më shumë hapësirë dhe peizazhet tjetërsohen me shpejtësi, “Salarium” na kujton se çdo ndërhyrje njerëzore prodhon pasoja dhe mundësi të reja. Çdo ndërtim nuk krijon vetëm atë që është parashikuar në projekt; ai krijon edhe hapësira të paparashikuara për forma të tjera të jetës.

Një përvojë që nuk shihet vetëm me sy.

Në instalacionin e Arkond Canajt, kripa nuk është thjesht material. Ajo bëhet gjuhë komunikimi, dialog iso-polifonik.

Drita rozë përfytyron ujërat me përqendrim të lartë kripe. Era, dridhjet mekanike dhe tingulli e bëjnë procesin të perceptueshëm përmes trupit. Vizitori nuk mbetet vetëm te shikimi; ai e përjeton hapësirën përmes shqisave.

Mbi një shtrat të bardhë kripe, uji i projektuar tërhiqet ngadalë. Avullimi, fërkimi dhe kristalizimi, procese që zakonisht ndodhin në heshtje dhe larg vëmendjes sonë, kthehen në një përvojë të drejtpërdrejtë.

Ajo që duket si zbrazëti është, në fakt, një hapësirë e gjallë.

Në çdo çast diçka ndryshon.

Uji largohet. Kristali formohet. Sipërfaqja tjetërsohet. Materia kalon nga një gjendje në tjetrën.

Në këtë mënyrë, “Salarium” nuk na flet vetëm për kripën. Na flet për kohën.

Për atë që mbetet dhe atë që zhduket.

Për atë që ruajmë dhe atë që konsumojmë.

Dhe, mbi të gjitha, për çmimin që paguan një formë jete kur një tjetër kërkon të zgjerohet.

Kripa: mes mbijetesës dhe shkatërrimit.

Historia e kripës është po aq e vjetër sa historia e qytetërimit. Ajo ka qenë një nga substancat më të çmuara të botës së lashtë, e përdorur për ruajtjen e ushqimit, në tregti dhe në shumë praktika të jetës së përditshme.

Nga një kripore e krijuar nga njeriu te një hapësirë ku njeriu nuk është më qendra e botës. Instalacioni imersiv i artistit Arkond Canaj, fitues i Çmimit të Parë të Edicionit të Dytë të Bienales Ndërkombëtare të Artit Bashkëkohor të Durrësit 2026 e vendos njeriun përballë një pyetjeje të thjeshtë dhe të thellë: a mund të ndërtojmë pa e pushtuar jetën?

“SALARIUM”: NJË MUNDËSI PËR BASHKËJETESË

Nga *Ph.D. Oltsen Gripshi*

Historian dhe Estet Arti

Edhe fjala *salarium*, e lidhur me latinishten *sal* – kripë – mbart kujtesën e një kohe kur kripa lidhej me shpërblimin, punën dhe vlerën.

Por kripa ka një tjetër cilësi, po aq domethënëse: ajo ruan dhe gërryen njëkohësisht.

Mund të mbrojë një trup nga prishja dhe, në një rrethanë tjetër, të përshpejtojë shkatërrimin e një materiali. Pikërisht ky dualitet e bën atë një metaforë të fuqishme për marrëdhënien e njeriut me natyrën.

Çfarë ruajmë?

Çfarë sakrifikojmë?

Dhe kush e paguan koston e asaj që ne e quajmë përparim?

Janë pyetje që tejkalojnë kufijtë e një vepre arti. Ato prekin mënyrën se si ndërtojmë qytetet, si përdorim burimet natyrore dhe si mendojmë të ardhmen.

Nga pushtimi i natyrës te përgjegjësia.

Për shumë kohë, qytetërimi e ka parë natyrën kryesisht si burim. Pyetja ishte se si mund ta shfrytëzonim më mirë, si ta transformonim dhe si ta vëmë në shërbim të njeriut.

Sot, përballë ndryshimeve klimatike dhe humbjes së biodiversitetit, kjo logjikë nuk është më e mjaftueshme.

Ndoshta pyetja e kohës sonë nuk është më:

“Çfarë mund të bëjë natyra për ne?”

Por:

“Çfarë duhet të bëjmë ne që natyra të mund të vazhdojë të ekzistojë me ne?”

Në këtë kuptim, “Salarium” i Arkond Canajt është një vepër me një përmasë të fortë etike. Ajo e vendos ndërtimin përballë përgjegjësisë.

Çdo ndërtim shpërndan mundësinë e ekzistencës. Ai përcakton se kujt i jepet hapësirë, kush mbrohet, kush zhvendoset dhe cilat forma të jetës mund të vazhdojnë.

Prandaj, arkitektura dhe ndërtimi i së ardhmes nuk mund të maten vetëm me metra katrorë, lartësi, teknologji apo eficiencë.

Duhet të maten edhe me një pyetje tjetër:

Sa jetë mund të mbajë një hapësirë?

Bashkëjetesa nuk është harmoni.

“Salarium” nuk propozon një ide romantike të natyrës ku të gjitha qeniet jetojnë në harmoni të përsosur. Bashkëjetesa nuk do të thotë mungesë konflikti. Ajo përmban konkurrencë, përshtatje, humbje dhe tjetërsim.

Bashkëjetesa fillon kur pranojmë se nuk jemi vetëm.

Dhe ndoshta ky është edhe thelbi filozofik i instalacionit të Arkond Canajt: zgjuarësia njerëzore nuk është një privilegj për të sunduar botën, por një përgjegjësi për të mos e shkatërruar atë.

Njeriu ka aftësinë të projektojë, të ndërtojë dhe të parashikojë. Pikërisht për këtë arsye, ai duhet të jetë në gjendje të mendojë edhe për pasojat e veprimeve të veta.

Në fund të “Salarium”, vizitori përballlet me një përmbysje të perspektivës. Ai nuk është më thjesht spektator. Mund të imagjinohet si një kokërr kripe në cep të një vaske: i vogël, i përkohshëm dhe i varur nga forca që janë shumë më të mëdha se kontrolli njerëzor.

Është një moment përulësie.

Njeriu, i cili për mijëra vjet e ka parë

veten si masën e botës, papritur bëhet një grimcë brenda saj.

Madhështia e qytetërimit matet ndryshe.

Ndoshta ky është edhe mesazhi më i rëndësishëm që mbetet pas përvojës kur gjendesh përballë “Salarium”.

Qytetërimi e ka matur madhësinë e vet me atë se sa nga bota ka mundur të tjetërsojë. Kemi matur rrugët që kemi ndërtuar, qytetet që kemi ngritur, lumenjtë që kemi devijuar dhe burimet që kemi shfrytëzuar.

Por koha jonë kërkon një tjetër matës.

Madhështia e një qytetërimi nuk duhet të matet vetëm me atë që arrin të ndërtojë, por me atë që arrin të mbrojë.

Me atë që ruan.

Me atë që nuk e zhduk.

Me hapësirën që i lë një forme tjetër të jetës për të ekzistuar.

Në këtë pikë, “Salarium” i Arkond Canajt bëhet më shumë se një instalacion imersiv. Ai shndërrohet në një pyetje për mënyrën se si duam të jetojmë.

Nëse dikur qytetërimi nisi duke e kthyer peizazhin në sistem, sfida e së ardhmes është të mësojmë ta shohim sistemin si një bashkësi.

Ndoshta nuk kemi nevojë për një botë që t’i ngjajë gjithnjë e më shumë njeriut.

Ndoshta na duhet një njeri që të mësojë t’i ngjajë pak më shumë botës.

Sepse bashkëjetesa nuk fillon kur gjithçka është në harmoni. Ajo fillon kur pranojmë se bota nuk na përket vetëm neve.

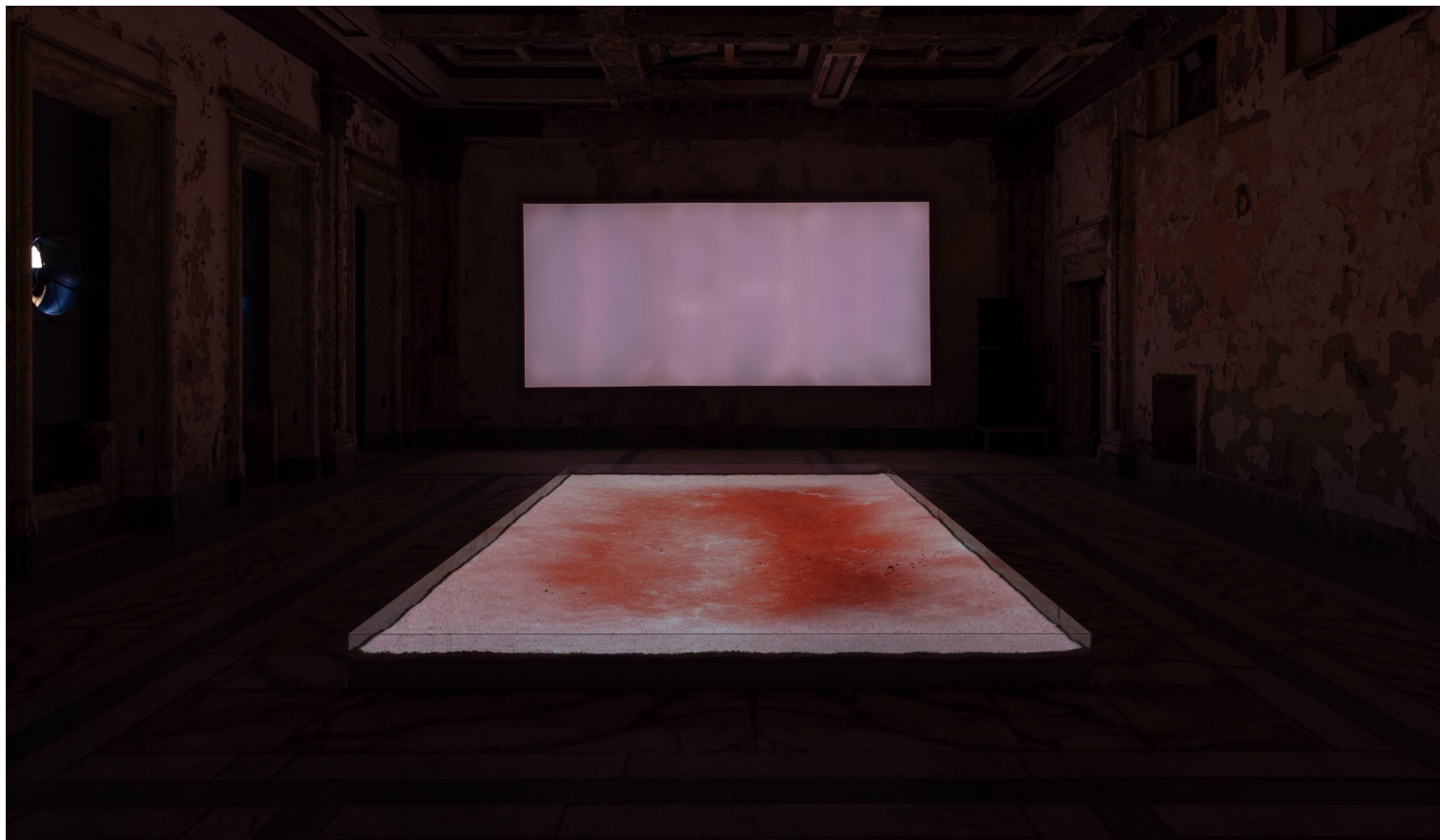
Dhe në atë çast, një kokërr kripe nuk është më thjesht kripë.

Ajo bëhet kujtesë.

Bëhet masë.

Bëhet kohë.

Dhe, mbi të gjitha, bëhet një mundësi për të jetuar së bashku.

ÇMIMI

“SAMI FRASHËRI”

(LETËRSI)

i jepet

Poetit

Z.Rudolf Marku

për librin “Kthimet” me motivacion:

“Për lëvrimin me sukses të gjinisë së tregimit, duke trajtuar me origjinalitet dukuri që kanë ngërthyer shoqërinë në dekadat e fundit, për kujdesin e rokshtëm dhe ruajtjen e njerëzores në krijimtarinë e tij.”

KRYETARI I BASHKISË

Arif TAFANI

Juria

Namik Dokle
Behar Gjoka
Gëzim Hoxha
Violeta Isufaj
Naim Gjoshi

Belsh, Shtator 2026